

АБДУЛБАРИ МАГЪМУДОВ

**Цийи
Кьимелай
Башламша**

ПОВЕСТАР ВА ГЪКАЯЯР

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1990

П О В Е С Т А Р

МУР К РАКЪИНИ ЦУРУРДА

1-кьил

Июндин ракъини тланурдин ялавди хъиз кузвай. Нисинлай геж хъиз серии къавахдикял яна хтаирабочияр помидорар атунив згечI хъувунвай: пака мад са вагон Урусатдиз ракъурун патал абуру гьерекатзавай. Зун ящикрин харадин патав бригадирдиз тапшуругъ гуз акъвазнавай. И арада винидихъайгъуз директордин машин атана.

— Ваз тадиз директорди хъша лугъузва, — шофер машинда이니 эвичIнач.

— Хъайи кар авани? — жузуна за, рекъе гъатайла.

— Чидач, валлагъ, Сайд халу.

Зи рикIик гъалаба акатна. Амма гъикъван фикир авунатIани, икI эвер хъувунин сеbeb заз чир хъанач. Машин контордин вилик акъвазна. Директордин кабинетда, адалай гъейри, парткомдин секретарни рабочкомдин председатель авай.

— Хтанани? Ацукъ, — директорди, гъил туьIуьрна, ачух да-кIардив чка къалурна. — Месэла ихътинди я, юлдаш Омаров...

Директор лап жегъил итим тир, гъавиляй, адет яз, захъ галаз ам «Сайд халу» лугъуз рахадай. Амма гила «юлдаш Омаров» лагъайла, за къатIана хъи, вуч ятIани са кар хъанва.

— Саратовдай телеграмма хтанва, — лагъана ада столдилай чар къачуна. Вагон агакънавалда. Тадиз векил ракъура, лугъузва. Эгер вахтунда ам агакъ тавуртIа, чпи вгон ахъайдалда. Чи итим гала-чирла, абуру вуч ийидатIа мад ваз течиз туш хъи.

— Векил ракъурайлани, хийир хъаначир, — алава хъувуна парт комдин секретарди.

Вилик квай йисуз гъакI ракъурай помидорар ктIана ва чебни эксик улана лугъуз совхоздиз хейлин зиянар ганай. Шаз, лагъайтIа, векил галай. Амма икIни арадал затI акъатнач. Лугъузвай хъи, бес феи касди — отделениедин агроном Садикъа овошторгдин киле-вайбурухъ галаз чIал садна, тапан актар кхъена, вичиз къеж хкуд-на. Гьелбетда, им гъакъикъи кар яни, я туш, буьгътен яни, къени кьил акъатначир...» АкI тахъайла, Садикъа гъа йисуз «Жигули»

Магъмудов А.

М 36 Цийи кьилелай башламиша: Повстар ва гъикаяяр.—
Махачкала: Даг. кн. изд-во, 1990.— 192 с. Махмудов А.
Начни сначала: Повести и рассказы.

Писатель Абдулбари Магъмудован ктабда къве повесть ва гъикаяяр гъатнава.
Авторди вичин эсерра лезги хуьруьн яшайишдин къенин йикъан важиблу месэ-
лаяр къарагъарзава.

ББК 84 Лезг

© Махмудов А., 1990 г.

М 4702380201 — 252 ,9 — 90 М
123-90

ISBN 5—297—00074—2

куьхъ къачуна?» —суал гудайбурни хъана. А месэлайра ни тГуб экьюрна? Садани.

— ГьакI хъайила, — давамарна директорди, — чна ина, вун хкведалди, вири алцумна ва аниз вун ракъурун меслят хъанва. Хъсан пешекар ва парткомдин член тир вахъ чна ихтибар ийиз вайди я. Ви ми хъивиликай рахайтIа — анал чи шак алач. • — Юлдаш директор...

— Чизва, чизва, Сайд халу: ви руш больницада авалда... ЯтIа ни... Вун чи гъавурда луьз акьюкъ: гъар йисуз жемьтди зегьмет Чугвазва, эхирдай нун гафаринни чIаларин иесияр жезва. Ма, им ваз чи векилвилин ча'рни. Имни — командировочное удостоверение. Кассадай жуваз лазим къадар пулни къачу...

— Мад вучда... ЯтIа, экуьнахъ...

— Ваъ, — лагъана директорди, — пул къачуна кIвализ ахлад, жув физвайдакай хзанриз хабар це ва гъасятда и зи машиндаваз аэродромдал рекъе гъат. Самолет къе йифиз ава. И телеграммани твах — билет къачудаила, герек къведа.

Зун кIвачел къарагъна. КIвализ хтайтIа, варарал машин ва са шумуд кас итимар акъвазнавай. «Им вуч хабар я?» — зи рикIик къалабулук акатна. Заз больницадай зи руш Суна гваз хтайди хъиз хъанвай. ШIкур хъуй, машин Бикеди хозмагдай къачур цийи сервант гваз хтанвайди тир. Итимарни адаз куьмекдиз атанвай чи къуншияр тир.

Зун папан амалди кузвай. КIвале шаз къачур сервант аваз ада мад сад хканвай. Итимар хъфейла, зун Бикедал элкъвена:

— Эхирки, вун и шейэрикай мус тух жеда? Куьз тир ам?

— Ам ви буржи туш, итим. Вун жуван кIвалахдал машгъул хъухъ, — лагъана зи папа.

— Ваз течир кIвалахар гзаф авайди я, Сайд, — лагъана къвалалай Бикедин дуст Секинатани.

— Де хъсан я! Исятда заз мажал авач, зун тадиз Саратовдиз фена кIанзава, зи шалвардиз уьтуь ягъ!

— Рекъе уьтуь ягъайди тахъайтIани жеда.

• — Заз геж жезва...

— АватIа, ваз югъур хъуй, куьчери! — гъилер цавуз хкажна Би кеди. Инал зинни папан бегъем рахунар хъана, амма заз вахт авачир. Сагърайни талгъана, зун гурарайгъуз эвичIна. Бике зи гуьгъуьнизни экъечIнач.

Гъа и йифиз Махачкъаладин аэропортуна самолетда ацукъай зун сятдин къведаз чкадал агакъна. Овощторгда кIвалахар куьт. ягъ хъайила, югъ нянрихъ элкъвэнвай. Гила йиф акъуддай чкадин къайгъуда хъана кIанзавай. Мугъманханада чкаяр авач лагъана ракIарал чар янавай: шегъерда областдин хуьруьн майишатдин работникрин совещание къиле физвай.

Вучда, гьикIда, лугъуз, зун фикирлу яз акъвазнавай.

— Маша, — лагъана администраторди вичихъ галаз ихтилатарзавай дишегълидиз, — вуна и кас къве юкъуз куьниз твах ман. -

— Вуч кас? — жузуна Маша тIвар алай дишегълиди, заз вил яна.

— Яргъай атанвайди я. Ина чка авач. — Администратор захъ элкъвена.

— Ваз шумуд юкъуз чка кIанзава?

— Тайин чидач, — жаваб гана за.

■ — Маша, — рахана администратор вичин танишдахъ Iалаз. — Са къве йифиз къванни...

— Де хъсан я ман, — эхир рази хъана Маша Ам захъ элкъвена:

— Квек хъвадай хесет квайди яни?

— Саки ваъ, — табнач за, хъвер акатна, — анжах къетIен дуьшуьшра... сад-къве рюмка.

■ — Заз хъвадай инсанар акунани кIандайди туш... Вун ихтибар авуник квай кас хътинди я. Ша. Динжарда за вун...

Зун къве рикIин хъанвай. ТефейтIа — йиф гъина акъудин? ФейитIа, им вучтин дишегъли ятIа тийижиз, гъиниз фин? Шегъерда, ваз чида хъи, дишегълиярни жуьреба-жуьре я. Эхирни, хъайд ана хъуй лагъана, за адан гуьгъуьниз гъерекатна. КIвалер лап мукуьв гвай. Чкадал агакъайла, чун таниш хъана.

— Им ви утагъ я, — лагъана Мария Ивановнади. — Ина зунни зи хтул руш Света къаткида. А пуд лагъай утагъда — зи руш. Ам исятда кIвалахал ала. Эгер вун галатнаватIа, чин-гъил чуьхвена, са гъвечи жуваз архайинвал къачу. Ахпа, чай гъазур хъайила, за ваз хабарда...

— Чухсагъул. Заз кIани затIни авач, жув инжиклу ийимир. Ял ягъиз зун гъазур я — рекъе чимивилъ инжиклуни хъана, ахварни хана, — хиве къуна за.

Чин-гъил чуьхвена, зун жуваз къалурай кIвализ гъахъна. Им гъвечи, ми хъи, къулай кIвал тир. КIвалин са пипIе ктабрин еке шкаф авай. За абурулай вил аладарна. Ина Пушкинан, Толстойн, Лермонтован, Достоевскийдин — саки вири ктабар авай жеда. Зун, Достоевскийдин ктаб къачуна, кроватдин винелай ярх хъана. Суг жезвай чIавуз, лархъна рак ахъа хъайи ванци зун кхунарна.

— Баде! Баде! — акъатна Мария Ивановнадин хтулдин сес. — Ваз вуч аватIа чидани?..

— Явашдиз рахуIх, гъетIгъетI, — ван къвезва Мария Ивановна дин, — чи кIвале мугъман ава...

Рахунар яваш хъана. Са арадила зун ахвариз фена. Рак гатай ванци зун ахварай авудна.

— Сайд, вун ксанвани? — хабар къазва Мария Ивановнади ра кIарихъай.

— Ваъ! Ша, Мария Ивановна...

— АкI ятIа, къарагъ. Чай гъазур хъанва...

Мария Ивановнадин кефи амукъ тавун патал зун къарагъна, чиниз са.капаш къайи яд хъяна, кухнядиз гъахъна. Столдихъ 12 йиса авай руш ацукънавай («Им Света я» — чир хъана заз), адахъ галаз жегъил са чишегъли рахазвай. Мария Ивановнади ам къалурна:

— Таниш хъухъ, им зи руш я.

Амма жегъил дишегълиди, заз къайивилелди са вил яна, лагъана:

— Ольга.

Таниш жедайла, адет тирвал, гъил (вугуда лагъай зун гъакI амукъна. Зунни, са уътери хъиз жуван тIвар лагъана, столдихъ ацукъна. Са легъзда вири кисна. Света, вичин цавун ранг алай вилер алуд тийиз, кичI кваз заз килигзавай. Аквадай гъаларай, зи къаншарда ацукънавай Ольгади таниш тушир итимдихъай регъувилер ийизвай: ам садрани заз килиг хъувунач, гуя зун инал алач.

И къайивал алудун патал Мария Ивановнади хуърек тIуън теклифна.

— Чухсагъул. Заз кIанзавач, — лап.апа за.

— АкI ятIа, чай къванни хъухъ! За * чизва, куъна хъсан, атирлу чаяр жедайди я Мад чаз авайдал рази чъухъ...

— Чина чаяр жедайди туш, Мария Пвановнл

■— ГъикI? Гуржистанда?!

— Зун Гуржистандай туш хъи, — м.верна за.

— А-а, — чIун Iалаз рахана эгъли дишегъли, — за кун гуржи ятIа лугъузвай...

— Зун, Мария Ивановна, — лагъана за, а Iавай чай авай къаб къачуз, — Дагъустандай я.

— А-а, — мад чIун галаз лагъана Мария Ивановнади, — тIъз лагъ, куъна рушар гваз катдайди яни? Заз ван хъайиди я..

— Гъун бес!--жаваб гана за, викIегъдиз Ольгадиз вил яна, — гуърчег рушар гваз катзавайди я!

— Ой! — аялтай хъиз, шад гъарай акъатна Мария Ивановнадай.

— Вагъшивал я ам, — чи ихтилатдик Ольгани къаришмиш хъана. Амма адан чин гъа виликдай хъиз атIугънавай. Света, зинни бадедин рахунрал рази яз, къалабулук кваз дидедин чиниз килиг завай.

Аламатдин дишеголи тир и Ольга. Жегъил яз, ам гуъгъуъл чIуру, са никай ятIани хъел авайди хъиз аквазай. Эхирни, чи ихтилатрикой гъяз татай ам, сиви чъукъни тавуна, рушан гъилни къуна, вичин кIвализ хъфена. Мария Ивановнади руш вилин ишарадалди рекъе хтуна, яргъалди адан ракIариз килигна, ахпа дериндай ухът аладарна. Гъасятда дидедин шадвал квахъна, адан ачух чина перишанвал гъатна. Ахпа кисна, столдал алай къапар кIватI хъувунив эгечIна. Зунни, геже хийирар лагъана, ксуз хъфена.

И йифиз за и хзандикай, иллаки Ольгадикай жуъреба-жуъре фикирар авуна. Яраб, лагъана за, и кутугай буй, иер къамат авай

дишегълидин вилера муркIадин кIусар хътин къайивал вучиз авайди ятIа? Белки, са ни ятIани адан кефи хана жеди ва я, белки, адаз зун хуш туш жеди. Ольгадин гъуълукъайни заз хабар тушир ■— ам гъина аватIа, вуч кеспидин иеси ятIа рахунрай малум хъаначир. Мумкин я, фикирна за, ам са гъина ятIани яргъал чкада командировкада ва я, туш, кIвалахиз ава. Тебии яз, гъуъл гзаф кIани дишегълиди, кефи сугъул яз, гъейри итимриз гъич са фикирни гудач. Амма вучиз, Ольга вичин кIвализ хъфейла, Мария Ивановнади икI дериндай ухът аладарна?

Пакамахъ, чин чъухъуз фидайла, Ольгади дакIардаллай къватида цанвай цуъквериз яд гузвай. Адан пIузаррик хъвер квай. Им сенфенан Ольга тушир. Зун адан гуъзел чинал, лацу, яргъи гардандал ашукъ яз килигиз акъваз хъана. Бирдан Ольгадиз зун акуна ва гъасятда адан пIузаррал алай мили хъвер, гару хкадрай лампадин экв хъиз, квахъна, чин атIугъ хъхъана. Зи саламдиз, гъяз авачиз хъиз жаваб гана, Ольга вичин кIвале гъахъна. За гила къатIана хъи, Ольгадин къайивал, вучиз ятIани, за арадал гъизва. «Вучиз адаз хуш туш? Себеб?» За и фикирар ийиз-ийиз, чин-гъил чъухвена, ахпа жуван пек-партал алукIна куъчедиз зкъечIдалди, Ольга, заз хабарни тахъана, вичин кIвалахал фена. И арада, экуънахъ фад базардиз фейи Мария Ивановнани хтана.

— Базар багъа я, шей къачуз мумкин туш, — рахана ам захъ галаз, бегъем яру тахъанвай помидорар, афнир, кIешнишар холодильникда эцигиз.

— Мукъвара абур вири ужуз жеда, Мария Ивановна, — лагъана за. — Къе-пака мад Дагъустандин помидорар агакъда...

— АкI хъайила, вунни алверчи я ман? — са жуъре килигна ам заз.

— Зун куъ шегъерэгълийриз совхоздин помидорар гваз атанвайди я, зун а вуна лугъузвай алверчи туш, Мария Ивановна.

— АкI ятIа, багъишламиша. Заз вунни базардаллай багъачийрикой хъиз хъанай. Аи, инсанар, квехъ инсаф хъухъ тIун! Зарафаг яни са кило помидорар — 4 манат!

— Чи помидорар агакъайла, абур ужуз жеда, — лагъана за,— Зун вагонар агакънаватIа акваз фида.

— Бес чай?

— Чухсагъул, иштягъ авач заз.

2-къил

И югъ гзаф заланди хъанай. Станциядал агакънавай къе вагон помидорар горторгдин базадиз къабулиз туна, галат хъайи заз архайиндиз ял ядай чка кIанзавай: сенфиз Ольгадин атIугъай чин акурла, мад аниз хъфиз хуш авачир. «Белки, бахтунай, къе мугъманханада са чка жен», — умудзавай за. Мария Ивановнадиз са

пуд кило сечме помидорар, Светадиз пИнияр ва Ольгадиз са кIунчI кьизилгуьлер кьачуна, зун Мария Ивановнадин кIвализ ре-кье гьатна: чара атIайла, вичин кIвале са йифиз хьайитIани чка кьалурай дишегьли я, бес са чухсагьул, сагърай хьлагьдачни?

Мария Ивановнади зун хушвилелди, лап гьа вичин хзандай хьиз, кьа'булна. Гьайи шейэрни акурла, ам вуч лугьудатIа чин тийиз амуькна.

— Гила, Мария Ивановна, зун хьфида. Еке чухсагьул кьез...

— ГьикI?! Ваз мугьманханада чка хьанвани кьван?

— Зун гьеле аниз фенвач. Белки, жен...

— Вуча, чи кIвале ваз.хуш тушни?

— Гьайиф тушни, Мария Ивановна, ам вуч лагьай чIал я. Ам-ма... куьн закай инжиклу жез кичIезва...

— Чун вакай са кIусни инжиклу туш, Сайд, — лагьана бейкеф хьайи сесиналди Мария Ивановнади. — ЯтIа, садра фена мугьман ханада чка аватIа чира. Ахпа ваз ихтияр я...

Амма и юкьузни мугьманханада заз чка хьаначир.

Нянихъ чна, столдихъ ацукьна, чай хьвазвай. Ольга гьеле хтан-вачир, Света нинидив машгьул хьанвай. Зани Мария Ивановнади куьлуьз-куьлуьз ихтилатар ийизвай. Ам Дагьустанда хьайиди тушир, амма чи ерияр акун адан мурад тир. Гьавилай ада чи адетрикай, яшайишдикай хабарар Iкьазвай ва дикъетдивди яб гузвай. -

— Чун кьез мукьва Краснодарский крайдай я, Сайд, — ихтилатдик экечIна Мария Ивановна. — Зи гьуьл Дмитрий Степанович, зун хьиз муаллим тир. Гзаф чкайра хьайидалай кьулухъ, эхирни, чун иниз акъатна. Чна авай са руш, Ольга, юкьван мектеб куьтя гьайла, хуьруьн майишатдин институтдиз ракурна. Комсомолдин комитетдин секретарь, отличница Ольга гьамиша инсанрив ачух рикIелди, дуствилелди, мергьяматлувилелди эгечIдай ва гьавилай ам виридаз сейли тир. Гзаф гадаяр адал ашукъ хьанвай. Жегьил-вилиз вичин кьанунарни ава эхир! Са гада, хьсан акунар авай от личник Андрей, Ольгада ашукъ хьайила, чнани манийвал ганач — абуру санал вахт кечирмишдай. Са йисалай, институтни куьтягъ тавунмаз, абур эвленмиш хьана. Жегьилар кIвалахиз иниз ракур-райла, чунни иниз акъатна. Жуван лувак, жува гьазурайди гуз хвейи Андрея Ольга гадарна. Са йисалай, чна кIевивал авурла, Света хьайила, абур санал ахцукъ хьувуна. Амма икI яргьал фенач. Андрей хьивегьунрик экечIна. Ара-бир кIвализни пиян яз хкьез, кьал акъудиз башламишна. Гзаф эхна чна, эхирни, абур мад чара хьхьана. Ольгадиз им еке рикIин тIарвал хьана, адаз вкч гьиниз ийидатIа чиз амуькнач. Вахтуни гьикьван залан хирер хьайитIани сагъарда: яваш-яваш Ольга вичин уьмуьрдин дуьз кьацIаз хкьез башламишна. Светани чIехи жезвай. Ахпа Ольга IIII-диз кIвалахал кьабулна, заочно аспирантурадиз гьахьна. Андреякай фикирдай вахт амуькнач.

...йисар кьез алатзавай, Ольгадин жегьил йисар. Дидедин, бу-бадин рикI рушакай архайин тушир. И чIавуз Ольгадихъ галаз са кандидатди кIвалахзавай. Столыпин тир адан фамилия. Иван Столыпин. Мукьвал-мукьвал Ольгани Иван санал жез хьана. Чнани ъ кардиз манийвал ганач, вучиз лагьайтIа дишегьлидиз сифте гьуьл-кIвал, ахпани илим герек я. ИкI фикирзавай за. Са акъван вахтни арадай фенач, Ивана гуя вичиз Ольгада эвленмиш жез кIанзава лагьана малумарна. Чунни рази хьана. Ам мукьвал-мукьвал чиниз кьведай. Ахпа акун^а ваз, вичин алчах мурад кьилиз акъатайла, мад ам чи кIвализ хтанач, я Ольгадихъ галаз» гуьруьимиш хьхьанач. Кьвед лагьай сеферда жиде сухайди хьиз рикI тIар хьайи зи рушаз экуь дунья, инсанар акваз амуькнач. Гьиле авай илимдин кIвалахни акIахьна. И крари рикI тIарай Дмитрий Степанович ажалди вахт жедалди суруз ракурна. Ольга яргьалди месе гьатна. Амма сагъ хьхьай руша вичин вири вахт илимдин кIвалахдиз серф авуна. Туп хьтин, ацIай, зи Ольгадикай амайди са кIарабар хьана. Гена шукур, вири рикIин тIарвилер алатна'.

— Мегер и еке шегьерда Ольга Дмитриевнадал са бегьем инсан гьалтначни? — жузуна за, Ольгадин кьисметдал мягьтел хьайи.

— Гьалтна, — тадиз жаваб гана Мария Ивановнади, — гьелбетда, гьалтна. Амма а чIавуз Ольга вичин двссертациядал рикIивай алахьнавай. Заз хажалат авайди масад я. Алим тушиз хьайитIани яшамеш жеда. Амма инсанрин юкьва яшамеш жез, абуруз гьуьрмет тийиз, абурухъ ихтибарвал авачиз гьикI яшамеш жеда? Ольгади инсанриз ихтибар ийизмач, адан вилерай вири сад я... ГьакI хьайила, адан кьайивал вуна жуван патаз кьамир, ам вирилахъ галаз гьакI я. Иллаки исятда, кIвалах вичиз кIандайвал тар' тибдик акат тийидайла. За тавакьу ийизва, вун уьмуьр акунвай камаллу итим я, вун зи гьавурда дуьз Iьат: вун адакай инжиклу жемир. Закай рахайтIа, заз вун гзаф хуш я. ГьакI (хьайила, вуч, ава ви мугьманханада? Ина акьваз...

Мария Ивановнадин ихтилатди михьиз зи рикI кьарсурна. Гьел*бетда, зун ина амуькна. За гуьгьуьнлайни и жигьетдай гзаф верё-вирдернай ва, эхирни, зун ихьтин Iфикирдал атанай: за абурун кIвале акьвазна хьсан кар авуна. Амма... ' ■

3-кьил

Нянрихъ хьиз станциядал вагонар кьабулна, абур ОРС-диз вахкана, зун кIвализ хтана. Са арани фенач, Ольгани пайд'а' хьхьана.

— Гишила рекьизва. Фад, вуч аватIа це, — лагьана ада ракIара амаз

— Хуьрек гъеле агакънавач. Гищин ятІа, холодильникдай къве помидор къачу, — меслятна дидеди.

Холодильникдин рак ачухай ван акъатна. Ахпа Ольгади кІевиз ва шаддиз гъарайна:

— Ой, гъикъван иер помидорар ятІа аку! Диде, базарда ибур куьн гузвай?

— Чидач.

— ГъикІ чидач? Бе<;. вуна куьн къачунатІа рикІел аламачни?

— Абур чаз Сайда гъайибур я... Заз утанмишни я, за вучда?

— Сайд вучтинди я?

— Чи кІвалевай итим вуч я, гъада. Сайд тушни бес адан тІвар? Са кІунчІ цуькверни гъанвачни ваз ада? Фена тамаш, дакІардал ала.

Са арадилай хъиз Ольгалин ван акъатна¹

— Мад гъимир лагъ!

—, Вучиз?— бейкеф хъана Мария Ивановна вичин рушан инсаф-сузвилйкай. — Эгер инсанди ми хъи рикІелди гъизваз хъайитІа...

— Чизва заз ахътин алверчийрин рикІин ми хъивал. Герек туш, — гаф атІана Ольгади къетІивилелди.

— Тш-ш... — 'Мария Ивановнадик къалабулух акатна, ахпа ам рушахъ галаз кушкушдалди рахаз эгечІна. Мергъяматлу дишегъ-лидиз Ольгадин гафарин ван заз къвез кичІезвай.

Пакамахъ **Мария Ивановнади завай** багъишламишун тІалабна:

— **Вун Оленькадин гъавурда акъун** лазим я, Сайд, — лагъана ада хъуьтуьл сесиналди.

Мария Ивановна гъахъ тир. Гена зинни Светадин алакъаяр «къвердавай хъсан жезвай. Вич лугъумир къван, за сифте няниз, Чина рушар гваз катдайди я, лагъана, авур зарафат рушаз рикІивай хъанвай. Ахпа Света, им зарафат тирдахъ инанмиш хъайила, зав агатиз башламишна. Са базардин юкъуз зунни Света шегъердиз атанвай гъайванханадиз фена. Ольга зинни рушан сейрдал нарази тиртІани, ада вичин кисуналди разивал гана. Света цавук хкІунвай.

— Фад, гъазур хъухъ, Саша халу! Тади ая! — лугъуз, Светади ковале амаз шадвилер ийизвай. Анай хтайлани, руша вичиз акур къван аламатдин гъайванрикай гаф гафунихъ текъвез, чина шадвал аваз ихтилат авуна. Ольга сифте яз чин ачухна заз килигна. Гъа и няниз зани ада секиндиз ихтилатар авуна. Ихтилатни икІ башламиш хъана, гъич рикІелай фидач зи:

— Багъишламиша, ви халис тІвар вуж я? Саша яни? Яни, Сайд яни?

— Зи халис тІвар? — Зак хъвер акатна. — Сайд я.

— Сайд. Ам вуч лагъай гаф я?

— Ам вуч лагъай гаф ятІа заз чидач, амма зи тІвар чи ерида

За Ольгадиз Къуьчхуьр Саидан къисметдикай, яратмгёшунри-
кай жезмай къван устадвилелди ихтилат а'вуна.

— Хан? Ам вуч я, вагъши гъайван яни, Саша халу? — тадиз ха
бар къуна къвалалай Светади.

— Эхъ, зи куьрпе, — милаймдиз жаваб гана Ольгади бичин
рушаз. — Мегер инсандин вилер акъуддайдз инсан лугъуз жеда-
ни? — Ольга захъ элквена:

— Вунани шиирар кхъизваз тахъуй гъа! — Ольгадин вилер хъуь-
резвай.

— Чина гъар пуд лагъай кас шаир я, Ольга Дмитриевна, —
хъверна хъиз жаваб гана зани. — Жегъил ч'авуз к'амай къван
кхъейди я зани...

— Бес исятда вучиз кхъизвач?

— Вучиз лагъайт'а илгъам къвезмач жеди... Я алакьун авач.

— Бес ви кеспи вуч я?

— Агроном.

— Агроном!? — шад хъайи хъиз, к'евиз хабар хкъуна Ольгади.

— Агроном. Бес вун вучиз помидорар маса гуз атанвайди я?

За жув атунин сеbeb вуч ят'а вири куьлуь-шуьлуьярни кваз
Ольгадиз суьгъбетна.

— Бегъер хъсанди агакънават'а, гъелбетда, иесивал авур ше-
йини квез хийирни гуда, — лагъана Ольгади. — Заз чизва, и чи ба-
зайрани т'имил угърияр авач...

— Гъар жуьре уюнбазвилер ийиз, зун алдатмишиз алахъзава.
Амма зун буш кас гирт'а, ина жедачир... Вири вагонар гъа авай
гъалдин актар туьк'уьруналди къабулиз туна. Помидорар, лагъай-
т'а, Ольга Дмитриевна, лап гъа к'ерецар хъиз сагъни я, саки вири
битмишни хъьанва... Иесивал авурла — гъак' я!

Зи шадвилел Ольга рази тирди за гъасятда къат'ана ва заз
адан инсанвилини михъивиликай гъа иналди сифте яз аян хъана.
Ам заз са жуьреда килигзавай, ахпа, живи хъверна, лагъана:

— Заз дидедини вакай ихтилатар авунай, амма а ч'авуз зи
къиле зат'ни гъатначир... Сайд, куьне зулун магъсулар цазвани?

— Бес цачни?

— Лугъун чна къуьл. Гъар са гектардай квевай гъикъван зулун
къуьл к'ват'из жезва?

— Ну-у, са ц'увад-ц'емуьжуьд центнер... — ял къуна хъиз жа
ваб гана за.

— Вун чъуьрсзвани? Яд гудай чиляй?! Ц'увад — центнер?!

— Ваъ, Ольга Дмитриевна, хъуьрезвач. Шезва.

— Вучиз?

— Вучиз лагъайт'а а центнерин са пайни рут я...

— Вучиз?

— Вучиз лагъайт'а план таммарун патал... План тамам хъайи
ла, а къуьлуьн еридиз килигдай касни авач...

— Лап гъа руг какадарайлани?
— Ваз кІандатІа, къванерни кухтун хъя, — туькъуьл хъверна а, — анжах план тамам хъуй.

— Вуна и гафар заз гъикІ лугъузва? Ви, агрономдин, намусди зиКІ къабулзава?

— Завай вуч ийиз жеда, Ольга Дмитриевна? Зун вуж я?

— Оленька! — туьгъметдай саягъда гъарайна Мария Ивановна. Адаз вичин руша нубатсуз гафаралди зи кефина мад эцягъиз ичІезвай. Амма Ольгадиз дидедин ван атаначир. Зи гафарикай дан вичин кефиник хкІунвай.

— ГъикІ вуч ийиз жеда гъа? Ваз ви вилер акъудиз кичІезвай-и? Гена, шукур хъуй, ханар неинки куьна, чи уьлкведин са пипІе-и амач. Гъарайда, виридаз ван жедайвал гъарайда: «ЮлдашарІ [на чун алдатмишзава! Чун тапаркъанар я!»

— Вад йис идалай вилик за гъакІ гъарайнай. Газетдин чинай. >аз чидани, заз а чІавуз вуч жаваб ганайтІа? Чидачни? Гъа гъакІ, Ольга Дмитриевна. Зи кылел тІурфанар къурнай. Гуьгъуьнлай, овхоздин главни агроном тайинардайла, директорди зи кандидатура патавни агудначир.

Мария Ивановна вичин рушал элкъвена:

— Оленька, секин тур кас, жувни секин хъухъ, вун ви кІвала-ал алач гъа!

— Диде, гъикІ секин жеда? Ибуру, — Ольгади зал тІуб туь-Іуьрна, — чна гзаф йисара зегъмет чІугуна арадиз гъизвай илимин нетижаяр виляй вегъизва. Чеб беябур тавун патал, тапан деллар гуз, халкъ алдатмишзава.

Ольга Дмитриевна нарази хъунни гъахъ тир. Эгер чна битмиш авунвай техилар, емишар, авачир малар, ацун тавунвай нек, гъаил тавунвай як — уьлкведин сергъятра фикирда къуртІа, им муси-атдин кар жезвай. Амма вучиз ятІани бязибур и тапаррал рази ир. Гъакъикъатда, чна чун алдатмишзавай. ЯгІани, тапан делилай бязи халуйри пайдахарни къачузвай, премиярни гъуьтІ ийизай. Чин къванни яру тахъун алапат тир. Эгер за исятда Ольга [митриевнадиз са йисуз чи са шумуд бригадади, планар ацІурун атал, заводдиз яд ягъиз ципицІар вахкана хълагъайтІа, яраб ада уч лугъудатІа? Райондин гъакимризни чир хъанай, амма и кар латна фенай...

— Эгер вири залай аслу тиртІа, Ольга Дмитриевна, — ухът алаарна за, — са къуьнни кутадай гъахълу кардик, амма... Муькуь атахъай, чи майишатди цазвайди вири анжах 220 гектар магъсуар я. Гъамни — верчериз, малариз гун патал. Гъавиляй совхоздин, айондин вилик-къилик квайбуру магъсулриз артух фикир гузвач. [иди — уьзуьмар я!

. — ЯтІали, ихтилат чиликай физва, жезмай къван адакай гзаф ийир къачуникай физва, Сайд, — лагъана Ольгади. — Гъелбетда,

ципицІарни хъсан затІар я. Амма техил! Техил виридан шагъ я. Алатай йисуз чи совхозди санлай вад виш агъзур манат пул ми хъи къазанжи къачурла, бес уьзуьмчивилин артуханвал ва и хиле чна гъилер къакъажна кІвалахзавайди субутарначирни? За и ихтилат авурла, Ольга Дмитриевнади, шаклу хъана, лагъана:

— Яд яна тамамарай планар тир жеди...

Зи чин яру хъана: шаз совхоздихъ галаз зазни премия атанай эхир, саки агъзур манат. ГъакІни гъар са рабочийдинни кефи куьк хъанай. Вучиз лагъайтІа ам гъахълу зегъметдин гъакъи тир. А ципицІар авай машина ятар хъазвайбур рабочийри чпи цавариз акъуднай.

— Ваъ, вун гъавурда акъунач, Ольга Дмитриевна, — лагъана за, — шаз чна гъакъисагъвилелди зегъмет чІугунай. Хсуси иштягъар авайбур халкъдин контролдин гуьзчивилик хъана...

И сеферда гъатта Мария Ивановнадизни кваз шад хъана:

— Ой, аферин! Маншаллагъ!

— Чи ципицІар тІямдиз, атирлувилиз килигайла, лап хъсанбур я, — тариф ийиз эгечІна зун. — Куь шегъерэгълийрини абур гъасятда къачунни ийизва. Гъавиляй за мад иниз ципицІар ракъурун патал телеграмма ганва.

— Аквазвани, Оленька, Саша совхоздихъ рик! кудаи кас я...

Идалай гуьгъуьниз зани Ольгади чаз къведазни мукъва тир темадай ихтилатар ийиз хъана. Хайи чилихъ икъван рикІ кудаи кас зал, белки, сифте яз гъалтнай жеде! Вични лап гъа зи рикІе авайвал рахазвай! На лугъуди, адаз зи фикиррикай, мурадрикай фадлай чизвайди тир.

4-къил

Ольгадин гъалар хъсанвилихъ, чи араярни чимивилихъ дегиш жезвай. Сифте и кар адан диде кьатІанай Ада вичи ихтилатни куднай.

— Аквазвани, Саша, — лагъана ада са пакамахъ Ольга кІвала-хал фейидалай къулухъ, — Оленька, рагъ галукуьай цуьк хъиз, ачух жезва. Вуна кьатІузвани?

— Ава жеде, белки, — тайинсуз жаваб гана за.

— Агъ, и эркекар! — амалдарвилелди рахана Мария Ивановна, — яраб мус квез дишегълидин рикІ авайвал аквадатІа?

Фагъумайла, дугъриданни, Ольга гила вичихъ артух фикир гуз гелкъвезвай. Пакамахъ яргъалди гуьзгуьдин вилик акъвазиз, ада вичин пад-къил ийизвай.

Мария Ивановна къапар гваз кухнядиз гъахъна. Светани къарагъна. ЧкІанвай яргъи, расу чІарар агуд хъийиз, ада завай бирдан хабар къуна:

— Ваз зи диде хайи югъ мус ятIа чидани?

— Вуна лагбайла чир жеда ман, Света, — жаваб гана за, хъуь-рез.

— За лугьуда ваз. Пака. Па-ка! Къе зунни баде туьквенриз: физвайди я, дидедиз пишкеш къачуз. Анжах, килиг, в} на адаз лугьумир гъа! — тагъкимарна зун вили вилер авай Светади.

Мария Ивановна атана, ихтилат куйкай тиртIа гъавурда акьур ада милаймдиз вичин хтулдиз туьнбуьгъна:

Света, за ваз садазни лугьумир лагъаначирни?

— Саша халудилай гъейри, за гъич садазни лугьудач! — хиве къуна Светади.

За къатIана хьи, и хабарди зи кефи хана. За Ольгадиз рикIин миxъивилелди гъуьрмет ийизвайла, ада захъай чинеба хайи югъ къейд авун заз такIан хъана.

— Пака няниз эглеш тахъана хъша кIвализ, Саша халу, — мнетна Светади, зав агатиз.

— Вучиз? — гъавурда акьунач зун.

— ГъикI вучиз? Бес диде хайи югъ тушни?

— Эхъ, эхъ. — Ихтилатдик Мария Ивановнани экечIна. — Све тади дуьз лугьузва: вун вахтунда хъша.

— Чухсагъул, Мария Ивановна, лап сагърай: амма къе зун геж жедай хъгинди я.

— Вучиз? — нарази яз хабар къуна Мария Ивановнади.

— Накъ хтай вагондин гъакъиндай чи гъуьжетар ава. За халкъдин контролдин комитетдин ва ери ахтармишдай инспекциядин векилриз теклифнава. Чун гъана геждалди амукъда. За Ольга Дмитриевнадиз хайи югъ рикIин сидкъидай мубарак ийизва.

— Ваъ, гъа гафар жува адаз вичиз лагъ! — кIевивал ийизвай Мария Ивановнади.

— Ада вичи... теклифнач эхир. Белки...

— Оленькадиз ваз сюрприз ийиз кIанзавай. Им адан сир тир. Амма Светади вири кIвалахар чIурна, — хъуьрена ам. — ГъакI хъайила, вуна гилани жуваз хабар авачирдай яхъ. Имни зинни ви сир хъурай, Сайд. Мадни са кар ава. Межлисда вун хъун заз кIанзава. Вучиз ятIа. за ваз межлисдилай гуьгъуьниз лугьуда.

Мария Ивановна Светани галаз туьквенриз фейила, зани гьерекатна. Абур хкведалди къве шампанское, шоколадрин, кьенфетрин са къвати ва къизидгуьлрин хкъагъай са кIунчI хкана, столдал эцигна. Са арадилай Мария Ивановнани хтана.

— Ибур зи патай, — лагъана за мягътел хъайи Мария Ивановдиз.

— Ой, интересно! — капар яна Светади...

И няниз, сятдин иридаз хъиз, теклифнавай мугъманар вири атанвай. Зун жуван кIвале авай. Достоевскийдин «Идиот» кIелиз. Са арадилай рак гатана. За жаваб гуник кумаз кIвализ Ольга гъахъна.

— Сайд Алиевич, за ваз чи межлисдиз атун теклифзава, — ми лайимдиз лагъана ада. Зи вилик мичIи харадин ачух перем лацу гардандивни экв хъичирнавай хътин чинив ажебдиз къунвай бахтлу Ольга, заз икъван гагъди такур Ольга акъвазнавай.

— Таниш тушир ксарин межлисда за вучда? — ял къуна хъиз жаваб гана за. — Чухсагъул!

— Къе зун хайи югъ я. Мегер и юкъуз заз кIанивал ийиз жедачни?

— АкI ятIа, къведа. Вучиз заз виликамаз лагъаначир? — хъверна за, Светадинни Мария Ивановнадин «сирер» рикIел атана.

— ЛагъаначIани, цуьквер гъайиди вун я. Чухсагъул.

^==Абур за гъайибур туш... — заз чи «сир» эхирдал къван хуьд кIанзабай.

^^Агъ, Сайд Алиевич, вуна захъай нагъахъ чуьнуьхзава. Зазчизва, дидеди акъван цуьквер гъич къачуч. Де ша, гуьзлемишзава.

Мехъерин хунча хъиз туькIуьрнавай столдихъ муьжуьд кас ацукънавай.

— Ольга Дмитриевна, вуна зи вилер акъудна хьи! — туп хътин элкъвей, куьруь, расу жегъил кIвачел акъалтна.

Ахътин инсанар жеда хьи, гъа акунмаз ам ви рикIи чIугвада, Амма и туп хъгинди акунмазни ам заз хуш хъанач. Вучиз ятIа гъеле зазни чизвачир. Ольгади ацукънавайбурухъ галаз чун танишарна.

— Сайд Алиевич. Еке тежриба авай практик — агроном я. ТIа-лабда, мугъмандиз гъуьрмет авун. — Ольгади вичин лацу, гъвечи гъил мугъманрихъ яргъи авуна, заз килигна:

— Ибурни — санал кIвалахзавай зи юлдашар я... — Ольгади итимрин ва дишегълийрин тIварар къаз, са-садахъ галаз зун танишарна. Амма зи рикIел аламукайди профессор Сергей Сергеева чан ва туп хътин Викторан тIварар тир.

— Ольга Дмитриевна, за ваз инал чка къунва. Буюр, — Виктор, гъил туькIуьрна, вичин патав гвай стул къалурна. Ольга фи^ кирлу яз акъваз хъана, ахпа Виктор кIалурай чкадал заз ацукъун теклифна. Зун къве рикIин хъайи арада Сергей Сергеевич рахана:

— Ольга Дмитриевна, къуй мугъман зи патав ацукърай. Заз адахъ галаз мукъувай таниш жез кIанзава, — профессор захъ элкъвена.

— Зи суал кутугайди туштIа, багъишламиша: вун Дагъустандай яз тахъуй гъа!

— Квез гьикI чир хъанай? — жузуна за, хуш атана.
— Гьурметлу кас, заз Дагъустан, адан халкъар, адан тарих и зи гьилеллай вад тIуб хьиз чида.

— Жеч?! — Зун рикIивай мяггел хъанвай.

— Къанни цIуд лагъай йисара, Дагъустанда коллективламишун агалкъунралди кьиле физвайла ва ахпа хуьруьн майишат цIийи къайдада кьиле тухудайла, Россиядин Федерациядин гьукуматди жегьил пешекарар куьниз ракъурнай. Агъ, йисар тир абур! — Профессорди, яхун чиник милайим хъвер кваз, гьурметдивди Дагъустандикай хуш гафар лагъайла, зун са чипIинин хкаж хъана. Гуьгьуьл ачух хъайи за дикъетдалди Сергей Сергеевичам гафариз яб гузвай. Неинки са за, гьакI амайбуруни. Профессор, аквадай гьаларай, рахунал рикI алай, вични вижевай суьгбетчи тир. Наркомземдин кьилин агроном яз вич феи Дагъустандин районар, колхозар, республикадин жавабдар работникар адан рикIел лап хъсандиз аламай.

Чун и ихтилатрик кваз, Мария Ивановнади столдал кве шампанское эцигна. Ольгадай шад гьарай акъатна:

— Диде! Ваз абур гьинай жагъана?

— Вуж къекъведатIа, гьадаз жегъинни ийида. Тушни, Саша? — Мария Ивановна амалдарвилелди заз килигна. За жаваб ганач. Ольгади заз женжелвилелди тIуб юзурна.

— Башламишин, — теклифна Мария Ивановнади. Вири рйизи хъана. Межлисдин тамадавиллиз виридан разивилелди Сергей Сергеевич хъяна. Амма адан заместитель хкъадайла, рахунар къалин хъана: профессорди вичин «замвиле» эрчIи гьилихъ ацукнавай зун къалурайла, Викторa наразивална. Амма профессорди кIевивал авуна:

— Эгер зун тамада ятIа, зи гаф закон я. Куьна гьажI тушни, Сайд. А-а-а...

— Алиевич, — рикIел хкана Ольгади.

— Вагъшивал я, — мурмурна Викторa. Адан ван виридаз хъанатIани, садани кваз къунач.

Зи кефина акъуна. Аквадай гьаларай, ада вич зи ватандин адетрал нарази тирди къалурзавай. Ольгади, япал кIуф эцигна, Виктораз са вуч ятIани лагъана. Сергей Сергеевичан теклифдалди, за шампанское ахъайна. КIумп къава акъуна, вирида шаддиз гьарайна, капар яна. Сифте тост профессорди лагъана. Ам Ольга Дмитриевнадикай, адан илимдин кIвалахдикай, уьлкведин хуьруьн майишатдиз жедай еке хийирдикай рахана, ахпа адаз хайи югъ мубаракна ва эхирдай алава хъувуна:

— Гьурметлу Ольга Дмитриевна! Гьурметлу юлдашар! ЧIа-лахъ хъухъ, заз къенин межлис иллаки хуш я, вучиз лагъайтIа кве зун зи жегьилвилехъ галаз гуьруьшмиш хъхъана. Чухсагьул, — ада зи къуьнел гьил эцигна. Ахпа давам хъувуна:

— Квез за дагъустанвийриз вучиз гьурмет ийизвайди ятIа чидани? Вучиз лагъайтIа абур дуствилиз вафалу ксар я. Дагъвидж вич рекьиде, амма дуст маса гудач. Бес!

Мад Виктор туьнт хъана. Ада лагъана хьи, межлис Ольга Дмитриевнадинди яз, Дагъустандикай вучиз рахазвайди я?

— Багъишламиша, юлдашар! Виктор! Дагъустанвиди чIехиди рахадайла яб гуда, адан ихтилат къатIадач. Квез, юлдашар, чизва хьи, и затI захъ галаз къазвайди туш, — Сергей Сергеевича рюмка хкажна. — ГьакI хъайила, и мумкинвилайкай хийир къачуна, заз Ольга Дмитриевнадиз хайи югъ мубарак авунихъ галаз сад хьиз, зи цIийи таниш Саидан ва дуствилиз вафалу вирибурун сагьлугъдайни хъваз кIанзава.

— За «Эльга Дмитриевнадин, анжах са гьадан сагьлугъдай хъвада!» — ИКI лагъана Викторa тадиз бокалда авайди вичин сивиз ичIлртса.

Межлис квердавай яцIа гьатзавай. Ацукнавайбуру Ольга Дмитриевнадиз бахтлу гележег, илимдин рекье еке агалкъунар хъуй, лугъуз, алхишзавай. Кефи ачух хъайила, къуьлерив згечIна. ХенцI хьиз, Виктор Ольгадин къвалалай алатзавачир. Ольгади анжах адахъ галаз къуьл ийизвай. Са рикIиз кIан хъана зи, фена Ольгадиз къуьлуьник теклиф ийин. Вучиз ятIани заз и Виктораз хъел гъиз кIанзавай. Заз гьикI авай, ада Ольга шукIуь юквалай къадардила артух кIевиз къунва, мукъвал-мукъвал элкьуьриз дигегьлидин кьил гиж ийиз алахънава. Ольгадизни адахъ галаз къуьл авун са акъван хуш туширди за къатIанвай. Амма Ольгадиз ам бейкеф ийизни кичIезвай. Вучиз? Мукъуь рикIи лугъузвай: «Вун вучиз абурун арада гьахъзавайди я? Къуй чпиз къуьлер авурай». И арада Сергей Сергеевича заз пIапIрусар чIугваз айвандик экъечIун теклифна.

Икъан зегъемвал кьенвай. Шегъердин куьчейра серинвилайкай лезет хкудзавай инсанри сейр ийизвай. Чун авай вад лагъай мертебадай лап яргъай къакъан дараматар, телевизионный вышка аквазвай. Къуд пад ишигълаван тир. Сергей Сергеевича Дагъустандикай, вичин кьилел атай агъвалатрикай рикIел хкана. Дагъустанви яз заз заргаррин ватан тир Къубачи, хъенчIи къапарин устадин макан тир Балхар акун геле кьисмет хъанвачир. Амма Сергей Сергеевич анра хъанай. Дагъустанда адан кIвач хкIун тавурчка амачир. Дяедин вахтунда Сергей Сергеевичан гьилик лейтенант Алиева къуллугънай.

— Белки, мукъвад ятIа гьа? — жузуна Сергей Сергеевича.

— Ваъ, — хъверна за, — ваз чизва хьи, Дагъустанда Алиевичарни Алиевар гзаф авайди я...

— Язва, язва, — хъуьрена Сергей Сергеевични. — Заз ахътий уьткъем, кичIе тушир къегъал мад ақуначир.

— Сергей Сергеевич, — лагъана за, профессорди вичин ихтилат куэтыгъайла. — И Виктор вуч кас я?

Профессорди бирдан кьери, расу рацАмар хкажна, фикирна хьиз, жаваб гана:

— Виктор... за квез гьикI лугъун, бажарагъ авай жегъил алим я. Амма... — ял къуна Сергей Сергеевича, — эгер ичкиди чIур тавур-тIа... Гъайиф хьи, заэ аквазвайвал, ичкиди адал гъали'бвал къачудай хътинди я.

Чункъведни кис хъана.

•—Чи патара, Сергей Сергеевич, лугъуда: «Ичкидини дишегъ лиди чIур тавур кIвал аллагъдивайни чIуриз жедач».

— Лап дуьз ихтилат я, — рази хъана Сергей Сергеевич, — Виликдай Виктор ихътинди тушир. Пуд йис идалай вилик куьчедиз сейрдиз феи Викторан паб машинди яна къенай. Адан къиникъин тахсиркар вич яз гьисабзавай Виктор гъа чIавадай инихъ вичин хажалат ичкидал элекъарзава. Лугъунар гзаф хъана, амма... Пиян хъайила. анжах Ольга Дмитриевнадивай ам секинарйз жеда.

Чун кIвализ гъахънамаз, Виктор, гъилер хкажна, виридаз ки-сун буйр\гъна. Ахпа ам чахъ элкъвена:

— Юлдаш тамада ва адан куьмекчи! ИМежлисдин ихтияр авачиз, вучиз куьн чахъай катна фена? Гъавилай за тамададин куьмекчи штраф ийизва. Вот!

За столдихъ атана, бокал хкажна:

— Къе Ольга Дмитриевнадин сагълугъдай куьне хуш ва рикIин михьи гафар гзаф лагъана. За а гафарал къул чIугвазва ва мад сеферда, Ольга Дмитриевна, рикIин сидкъидай ваз хайи югъ тебрик ийизва, къуй ви уьмуьр гатфарин багъ хьиз атирлуди, гуьзелди, зулун багъ хьиз девлетлуди, берекатлуди хуй. Къуй вун ви рикIе авай эрзиман мураддихъ агакьрай. Къуй ви уьмуьрдин рехъ дуьзди ва гегъеншди хъурай. Къуй вун гъич садрани кIвач цIуьдгъуьн тавуна виликди фирай!

Бирдан Сергей Сергеевича лагъана:

— Гила, юлдашар, чна Сайд Алиевичавай лезгинкадал къуьл авун тIалабда.

Вирида капар ягъуналди чпин разивал къалурайла, зун, са акъван хуш авачиртIани, къуьл а'вуниз 'мажбур хъана. Тадиз стулар са къерехдиз акъудна. Ольгади «утугай музыкадин пластинка эцигна. За садлагъана гъилер хкажна чарх яна, ахпа, макъамдив къадайвал, кIвачер зарбдиз хкажиз, къул ийиз башламишна. За нубатдалди виридалай вил аладарна: заз абуруз зи къуьлуьни гьикI таъсир ийизватIа чириз кIанзавай. Виридан чинра хуш хъвер, шадвал авай. Ингъе Ольгани... Анжах са Виктор, къил хуруз вегъена, кьери расу чIарар чиниз чукIурна, дакIардивай виниз акъвазнавай. Ам ичкиди гацумарнавай.

— Им киш югъ тир. Вилик ял ядай мад са югъ кумай. Илимдин

къуллугъчийриз вижеваз ял ягъиз кIанзавай. За къуьл авурдалай къулухъ урус музыка яна. Вири къуьлуьник экечIна. Виктор чIиж хьиз Ольгадилай алатзавачир. «Дишегълийрин танго» ягъайла, Ольгади заз къуьлуьник теклифна.

— За тIалабда, вун Викторакан инжиклу жемир, ам хъеан кас я. Анжах хъвайила...

— ТЗашуьсте, — лагъана за.

Межлис чкIана. Къаткайла, лап геждалди хиялри зав ахвар агудзавачир.

6-КЪИЛ

Амма завай сакIани жуван рикIе авайди Ольгадиз лугъуз жезвачир. Эхирни, гъа ихътин мумкинвал хъана. Гъяд югъ тир. КIвале, чалай гъейри, касни авачир: Мария Ивановна гъар экуьнахъ, адег тирвал, базардиз, туьквендиз фенвай. Света гъеле ксанмай. Дуьз лагъайтIа, Ольга Дмитриевнани гъяддин юкъуз геждалди вичин кIвалай экъечIдачир. Амма къе за гуьзлемиш тавур кар хъана: чин чуьхвена жуван утагъдиз хъфидайла, садлагъана чун ракIара сад садал расалмиш хъана. Сифте къведни кхунна, ахпа хъуьрена.

— Сабагъ хийира, Ольга Дмитриевна! Вун вуч фад къарагънава?)

~~~~~="Вунни къарагънавачни къван?

Са легъеда зи вил адан расу чIарар аватнавай лацу хуруда акъуна ва гъасятда и кар къатIай Ольгади тадиз халатдин хуру агудна.

— Зун хъфиз гъазур жезва — гъавилай, — жаваб гана за.

— ГьикI? Вун хъфизвани къван?

— Эхъ, пака.

На лугъуди, дугъриданни, адаз зун хъфизвайдакай хабар авач! Мария Ивановнади талгъана жеч эхир.

Са геренда чун къведни чилиз килигиз акъвазна. Шаксуз, къведазни са вуч ятIани лугъуз кIанзавай. Ахпа чун чаз килигна. Сада садаз мили хъвер багъишна ва, сиви чуькъни тавуна, гъарма вичин патахъ фена: зун жуван утагъдиз, Ольга Дмитриевна — чингъил чуьхуьз — ваннадиз. Саки са вацран вахтунда ина хъуни заз и хзан мукъвади авунвай, зун адахъ галаз вердиш хъанвай ва гила инай хъфини вучиз ятIани зун перишан ийизвай. Мадни жувавай Ольга Дмитриевнадиз лагъана кIанзавай келимаяр лугъуз тахъуни зак хъел кутунвай. Зи беденда, на лугъуди, къве рикI авай. Садаз— зун Ольга Дмитриевнадиз бегенмиш хъун кIанзавай, муькуьди адаз акси экъечIзавай: «Ваз ам кутугнавай кIвалах туш. Ахмакъ жемир, Сайд. Ольгадин рикIин секинвал чIурмир...»

Аквадай гъаларай, зи къвед лагъай рикI сабурлуди, камаллуди тир. Дугъриданни, Ольгадиз зун бегенмиш хъунал вуч акъвазна-

вай? Захъ жуван паб, хзан, квал-ю'гъ авай: Зун кье инай хъфизвай ва бажагъат мад зун иниз ахкъатдай. ГъакI яз хъайла, заз Ольгадйинни Виктиран алакъяр гъикI хъана вуч авай? Айлар туш абур, чпиз гъикI кIан ятIа, гъакI авурай...'Зун и фикирдал кевиз акъвазна ва", электрабритвадив чуру туна, парталар алукина, кучедиз экъечIиз кIанз рак ахъайнамаз, Ольгадин сес акъатна:

— Сайд Алиевич! Вун гъиниз я?

¹ —Зун? Зун... — за ял къуна, вучпз ЛагъайтIа зун гъиниз фидатIа, зазни чизвачир. Таб ийизни заз кIанзавачир. — ГъакI, кучедиз экъечIзавайди я.

— Икъван фад? За таза чайни гъазурнава. Вуч ятIани кье заз чай хъваз кIанзава. Белки, вунани хъван, а?

Кье гъиле кье фенжан аваз кIвалин юкъвалай виниа акъвазна жув гуъзлемишзавай дишегълидин кефи гъикI хан? Зун чай хъунал рази хъана.

— Заз чизва; — лагъана Ольга Дмитриевнадй чун столдйхъ ацукъайла, — экуънахъ таза чай хъун квез адет я: заз Сергей Сергеевича лагъанай. Гила зунни экуънахъ таза чай хъваз вердиш жезвай хътинди я.

— Чай хъсай загI я, — лагъана за, маса гаф жагъун тавурла. Бирдан мад зи рикIик гъалаба акатна. Эгер Мария Ивановна хтайтIа, мад Ольга зал хелветдиз гъалтдач ва зун гафар рикIе амаз хъфида. Чун чай рекъизвай къапариз килигиз акъвазнавай.

— Ольга Дмитриевна, — лагъана за, теспача яз ракIариз вил ягъиз. Заз ихтилат квейла башламишдатIа чизвачир. Амма са вуч ятIани за лагъана кIанзавай.

— Чай хъсан затI я, — лагъана за мад. — Заз и чайдай чухсагъул лугъуз кIанзава ваз: чIалахъ хъухъ, гъар экуънахъ ичIи рикIелай за таза чай хъвазвайди я. И чай, заз аквазва. кагъраба хъиз, михъини я, атирлуни, чухсагъул. Низ чида, белки, за и декъикъаяр лап геждалди хушвилелди рикIе хуъда жеди ва...

За Ольга Дмитриевнадиз са вил яна ва зи гаф юкъвалай къатI Хъана: заз адан ранг ягъ тавунвай, амма къизилгуълдин пеш хъиз яру пIузаррал гъикI жизви хъвер акъалтна квахънатIа ва гъикI] ада къил галтаднатIа акуна. Якъин хъи, ам зи гафарихъ агъазвачир. Им аламат жедай кар тушир.

— Ольга Дмитриевна, гъелбетда, ваз зи гафарихъ инанмиш тежедай ихтияр ава, — давамарна за, — амма вахтунни зун гъахъ тирди субутарда.

— Эхъ, — лагъана ада, чайдиз хупI ийиз, — вахтунни вири вичин чкадал эхцигда. Амма чай къанва гъа!

Дугъриданни, чай къанвай. Ольгади цIийи чаяр хъана." Завай мад фикирар кIватI жезвачир. Эхирни, за лагъана туна:

— Заз Мария Ивановнади ихтилатар авуна. Ви къадар-къисметди зи рикIиз тIарна ва жуван мукъвади хъиз заз вун хуш я. Заз ба-

Гъишламиша, ихтилат мад кватна къван, ша за ваз зи рикIе авайди вири лугъун. Анжах закай бейкеф жемир. Эгер талгъана хъфейтIа, зи рикI секин жедач ва...

— Вучиз?

— Гъелбетда, заз ви умуърдик къаришмиш жедай са ихтиярни авач. Квевай заз векъи гафар лагъайтIани жеда. Амма винни Викторан алакъайри зун секинсуз ийизвайди завай ваз талгъана жедач. Виктор хъсан алим ялда. Амма ам ви тай туш, Ольга Дмитриевна, чIалахъ хъухъ, туш. Ада ви рикI мад тIарда, адавай рикIин архайинвал, хзандин бахтлувал гуз жедач.

Лм къил хкажна заз килигна, перишандиз хъуьрена. ИкI анжах рикI гзаф тIар хъайи, жегъил умуърда бахтлу са югъ такур ва ахътин югъ акуникай умуд атIай дишегъли хъуьреда. Зи рикI къван туш эхир.

— Зун ви гъавурда акъазва, — фенжан къапуна эцигна ада, — вун регъимлу рикI авай инсан хъиз аквазва заз. Сергей Сергеевича куън ихтибарлу ийиз жедай, дуствилиз вафалу ксар ялда. Я жеди. Гъавилай за ваз эй рикI ачухда.

Ченедик гъил кутуна, ада вичин перишан умуърдикай ихтилат авуна.

— Зи 37 йис хъанва, Сайд Алиевич! 37 йис. Аи аллагъ! Са йисуз къванни заз гъакъикъи бахт акунач. Зал гъалтайбур хъсан инсанар хъанач. Белки, зун хъсан инсан туш жеди? Я тахъайтIа, вири эркекар гъахътинбур ятIа? Жеч эхир! АкI хъун мумкин туш. Амма зи къисмет гъахътинди хъана ва гъавилай зун гила садахъни агъазмач, садазни за ихтибарзамач.

— АкI хъайла, вуна дуствилиз ихтибар ийизмачни?

— Ваъ. Абур анжах хъсан ктабра, киноира жедайбур я. Чи девирда Д'Артаньянар, гъайиф хъи, амач. — Ам са геренда чукъ тийиз акъвазна, ахпа, ухът аладарна, давамар хъувуна: — Зинни Викторан, алакъайрикай рахайтIа... Заз ам кIан туш, заз адан анжах язух къвезва. Заз чизва, эгер зун тахъайтIа, ам михъиз барбатI жеда. Зи къил квахънава, заз, вуч ийидатIа, чизмач. Зун дишегъли я. Заз бахтлу жедай ихтияр авачни къван? Вучиз зун...

— Багъишламиша, Ольга Дмитриевна, — за хатадай ви тIазвай чкадик хкуьрна. ЯтIани, эхи ая зи гафар, зун хъфидайди я. Анжах зи са тIалабун къиле тухуда лагъана хиве яхъ.

— Вуч тIалабун?

— Виктораз физ тади къачумир. Хиве къазвани?

— Мад чиниз хкъеда лагъана хиве къазвани вуна? — Зи суалдиз ада суалдалди жаваб гана.

— Завай хиве къаз жедач... Низ чида, белки... ципицIар хъаича... Чидач... За хиве къуртIа, зун са рахунни алачиз хтун лазим я. Ольга Дмитриевна. За садрани гайи гаф къулухъди вахчурди туш.

■— Завайни хиве кьаз жедач, вучиз лагъайтIа зазни хиве кьур гаф кьилиз акъудиз кIанда.

— Багъишламиша. АкI хъайила, вун зи гъавурда бегъемдиз акъунач.

— Вучиз? Акъур хътинди я... Белки, зун ягъалмиш я жеди.

— ЯтIани, ваз жуван рикIе авайди ачухун за зи буржидай кьуна. Эгер зун батIул ятIа ва я, туш, зи гафар квез бегенмиш хъаначтIа, тавакьу я, инжиклу жемир. Белки, зун бязи крарин гъавурда авач жеди...

— За ви теклиф—тади къачун тавуна — рикIелай алуддач...

— Чухсагъул. Заз кIанзавайди гъам я. Ва эхиримжи яз, заз лугъуз кIанзава: гуьрчег гафар паталди ваъ, ва я ви патай кьетIен майилар къазанмишун паталди ваъ, лап инсанвилин, рикIин ми хъивилелди лугъузва за: вахъ галаз ихтилатар авун заз гзаф хуш я,, акI я хъи, гуя вун заз фадлай чидай зи хъсан таниш, дуст я.

— Чухсагъул, Сайд Алиевич, **чай** хъухъ; ам мад къанвай хътинди я.

И арада, гъилик **залан** сумкани кваз, **Мария** Ивановна базардай хтана.

— Куьне **чаяр хъвазвани?** — мегърибанвилелди хабар кьуна чу) акур ада, гъилевай сумка холодильникдйн патав эцигна. Ахпа Ольгадихъ элкъвена:

— Света къарагънавачни? Ксурай вичиз...

7-кьил

Хайи хуьруьз, хзандин патав агакъайла, заз акI авай хъи, гуя зун инай фена гзаф вахт алатнава, и девирда хуьре-кIвале гзаф» цIийивилер хъанва. Амма цIийи са дегишвални авачир: вири чпин дердийра авай. Рабочияр салара амай эхиримжи помидорар кIватIунал машгъул тир. Уьзуьмлухра ятар гана куьтягънавай ва гъавилай анра саки кар амачир. Помидорар маса гуз шегъердиз фейибур хтана, мад хъфенвай. Дуьз лагъайтIа, цIийи хабарарни авачиз тушир.

— Секинат азарлу яз больницада къаткурнава, — лагъана Бикеди перишандиз.

— ТIал-квал вуч ялда?

— Чидач, гъеле кьил акъатнавач.

■— Я кас, инсан тушни. Жегъил я ам, сагъ хъижеда, — секинарна за паб.

— Межидан хтул Расим армиядай хтанва, — лагъана Бикеди счарадила.

— Жеч? Мус хтана?

— Накъ ваъ, вилик квай юкъуз.

Расиман кагъазар авачиз са шумуд варз тир. **Ида диде-бубадик**, иллаки кьуьзуь Межид бубадик, къалабулух кутунвай.

— Вичи кагъазар вучиз кхъизвачалдай? — жузуна за Бикедивай.

— Жегъилар я ман, къайгъусузар... Хквезвайвилай кхъеначалдай вичи, — жаваб гана папа.

— Пака нязиз чна Расим мугъман авуна кIанда. Гъазурвал аку.

— Лап хъсан. 'Киш юкъуз халуд хчин мехъерикни фена кIанзава, — лагъана папа.

Расим кьунагъ авуна, Секинатал кьилни чIугуна, мехъерикни фена. Са гъафте акуна-такуна акъатна, амма за кьатIана хъи, арабир за Ольга Дмитриевнадикай фикир ийизва. Вучиз ятIани, за аниз чар кхъин кьетIна, на лугъуди, ада зи кагъаз гуьзлемишзавай. Чар за Мария Ивановнадин тIварцIихъ ракъурнай. Са къад-къанни кьве югъ арадай фейила, жавабни хтанай. Ам Мария Ивановнади кхъенай. Вичин кагъазда ада чеб сагъ-саламат я ва чпи гагъ-гагъ зун рикIел хкизва, лугъузвай. Амма чарче Ольга Дмитриевнадикай са гафни авачир. Гъич са гафни. Гъич тахъайтIа, ВАК-дай хабар кьванни хтанвани-авачни лагъанвачир. Аквадай гъаларай, шад жедай хабар лтанвачир, авайтIа Мария Ивановнади хабар тавуна тадачир. И фикирди зи гуьгъуьл чIурна ва зи вилерикай Ольгадин муркIадин кIусар хътин ми хъи перишан вилер карагна. «Яраб аданни Вижторан алакъаяр гъикI ятIа!» — фикирна за.

И йикъара чун ципицIар кIватIунив эгечIнавай. йикъар, кьил чухвадай мажал тежез, юрта гъатна акъатзавай. Амма гъа и ка-тунгалтугун аватIани, гагъ-гагъ зи фикирар яргъариз акъатдай.

Октябрдин сифте кьилер тир. Бегъер кIватIна куьтягънавай. Планар ацIуруникди руьгъ хкаж хъанвай.

— ЦIи чи жибинар дулу жеда — хъсан премияр къачуда чна, — лугъуз, рабочийрик шадвал квай. Амма и кардал зун рази тушир, вучиз лагъайтIа чна план тапарралди тамамарзавай. Шаз чъиз, цIинин йисузни ципицIар яд ягъиз заводдиз Бахкузвайди са заз чизвачир. Заз и кардин вилик пад къаз кIан хъайила, директорди заз гъарай авуна.

— Квелей гъейри гьукумат кIани кас авачни? Куьн жуваз хийир къвезвай тIекве пек твазвайбурукай я, — лугъуз, ада зи чинар кана. — ТахъайтIа. куьне зи хъилай ийизвайди яни? Зав фу нез тур.

Амма за ажузвал авунач: гъахъ кьилиз акъудиз кIанз зун партиядин ракомдин сад лагъай секретардин патав фена. Ада заз мукъуфдивди яб гана ва вичи и месэла гъакI тадач лагъана зун рахкурна. Мад ципицIриз яд хъиянач.

— Гъан, гила вун архайин хъанани? Чаз къвезвай кьве кепек атIунал шад яни куьн? — лугъудайбурни хъанай.

— Вун гъакъван гъахъ кIандай итим ятIа, йисан эхирдиз, премия къачудайла, килигда чун, — лагъана ципицIрин сезондиз хуьруьз хквез, амай вахтунда патара къазанмишзавай Къачади.

— Заз премия герек туш, за ам къазанмишнач, — лагъана за. Дугъриданни, за ва зи пад къунвай къуд-вад кас рабочийри премияр къачуначир.

Зун бязибур хъиз, «Чехидаз» къанивал ийидай кас тушир. Завай «яд физвай патахъ» пер ягъиз жедачир ва и кар сеbeb яз зун виликдай, дагда амайла, колхоздин председателвилай акъуднай. 50-йисар тир. Вири гъажибугъдадин есирвиле гъатнавай: виринар гъажибугъдаяр цуз лугъуз тагъкимарзавай. Гъажибугъда вири я, ам фуни я, къафунни, лугъуз, райондай къевивал авунатлани, за цанач. Къунши колхоздин председателди хейлин пул харжна, тум къачуна, зегъметар члугуна, гъажибугъдаяр цана. Газетда адан тарифар авуна, амма зулуз экъечлай затлани хъанач. Ятлани адаз чуькъни авунач. Амма цун тавур зун къвалахдилай алудна.

Ци за гзаф бажитвал авуна, 50 гектарда Ольга Дмитриевнадин къайдада зулун къуьл цанвай. И жигъетдай адавай хабар хкъадай меслятар авай. За адаз чар хкъена. **Жуван** чарче за адаз яхцурни цлуд гектарда зулун къуьл цанвайди, ам цадайла, Ольга Дмитриевнадин меслятар фикирда **къунвайди хкъенвай**. Амма са бязи месэлайрай зи къил бегъем **акъатзавачир ва за** адавай куьмек гун тлалабна. Эхирдай, за Сергей Сергеевичаз **ва** коллективдиз зи патай чими саламар гун ва мукъвара алуькъзавай Октябрдин сувар мибарак авун тлалабнай.

Зи вил рикъел хъана. Амма кагъаз хкъезвачир. Гъа икI ноябрни акъатна. Зи умуд атлани. Заз ак! авай хъи, гуя Ольга Дмитриевна зал хъуьрезва. «Эхъ, стха, жува ам хъсан, камаллу инсан я, лагъана, дерди-гъал авурла, ада вун гъич сай-мишни хъуьунач».

...Зун дакъардив ацукънавай. Къецел сифте жив къвазвай, адан еке пилтеяр, чилел аватиз, цлразвай: гъава умун тир. Зун са гъихътин ятлани тайинсуз хиялрик квай. Бирдан къецедай зенгинин къаги ва тади ван акъатна, гъа легъеда варцин сиве почталъон руш Нажабат пайда хъана. Ада дакъур цел хътин члулав сумкадай (БикI са конверт акъудна юзурзаватла заз аквазва. Чар вахчуна Суна хкъедалди рикIлай вишни са хиял фена «И чар адалай ятла яраб?» Эхъ, ам адалай, Ольга Дмитриевнадилай, хтанвайай тир. За конверт гъикI теспача кваз, шад ва шаклу яз ахъайзавайтла, къез акуна къандай! Паб къвалахдилай, медпунктунай хтанвачир. КIвале, залай гъейри, касни авачир. За чар къелиз башламишна:

«Гъуьрметлу Сайд Алиевич¹ Сифтени-сифте за тавакъу ийизва, геж жаваб гузва лагъана залай гъил къачу. Зун кефсуз тир жигердин са патаз мекъи хъана къанни са юкъуз больницада къаткана. Ажалдихъ галаз тухвай женгина, аллагъдиз шукур, зун гъалиб хъана, гила ваз кагъаз хкъидай мумкинвал хъхъунал за рикIивай шадвал ийизва Зулун къуьлуьн бегъер хкажунин месэлайриз талуьк литература за ваз рекъе тунва. И месэлайрин гъакъиндай

чи арада хъайи ихтилатар рикIелай тефини, са кас хъайитлани зи меслятар практикада ишлемишунал машгъул хъуни зун шад ийизва. Чу, хсагъулI

...Вун диниз атана хъфейда, лай къулухъ аилни Викторан араяр мадни тайинсуз хъанва. Са патахъай, заз зигъин апай адзн къил гъайиф къезва- ам къвердавзй ичкиди батмишарзава. Зун адаз куьмек ийиз алахъзава. И кар ада масакла къатлизва, гуя вич заз къанзава ва ада заз вичин уьмуьрдин юлдаш хъухъ, лугъуз, къевивал ийизва. Зи къил квахънава, заз вуч ийидатла чизмач. -Завай адаз разивал гуз жезвач. ГъикI гун — бес заз къедреда бедбахтвал акуначни? За мад ахътиндак уьмуьр гъикI кечирмишда? Заз чизва, адавай ички гадриз жедач. АкI хъайила, за жуван гъипералди жуван гарданда эзмишдай еб тун жезва. И члуавуз зи рикIел вуна заз Викторан гъакъиндай лагъай гафар хкъезва ва, тлебини яз, за ам агудзавач. Муькуь патахъай, завай адаз къевидакъаз «ваъ» лугъуз жезвач, вучиз лагъайтла заз ада вичин къилел, хъвана пиян хъайила, са бедбахтвал гъиз кичезва. Тимил хъанани къван ихтия дуьшуьшар? Акъазвани, зун гъихътин арадиз аватнаватла: гъикI авуртлани, зун хатадик акатзава...

Эхирки, за ви къил тлар тийин, гзаф фикирар авурдалай къулухъ, за инай масаниз, жуван ватандиз — Краснодарский крайдиз, гъамишалупъ яз хъфин къетIна.

Гъелбетда, вири кар Викторал акъвазнавач. Къилин сеbeb лм ятлани И шегъерда зи сад лагъай муьгъуьббат, зи рикIин мурад квахъна. Шегъердин гъар са куьчеди, гъар са паркуни, кинотеатрди зи куьгъне хирер цийи хъийизва, зи рикI мадни тлар жезва...

Дисертациядикай гъеле гуз жедай цийи хабар авач. Амма Сергей Сергеевича- «Вун, Оленька, архайин хъухъ, кандидатвилин тлар ваз гъикI хъайитлани гудайди я», — лугъуз, зун секинарзава.

Гъа-иналди за жуван яргъи кагъаз куьтягъзава. Мада за вуч хкъин? Сагъул. Чи хзандин патай ви юлдашдиз ва Сонядиз саламар лагъ Мадни. Зи рикIеллама, са сеферда Сергей Сергеевича, вичин жегъил йисарикай ихтилатдайла, гъикI ятлани Дагъустандикай лагъанай. Ада чаз куь халкъарикай, абурун къетIенвилерикай, адетрикай, тлебиатдикай гзаф ажайиб суьгъбет авунай. Чидач, професордин ихтилатрин таъсирдик кваз яни, гъикI ятлани, гъа йифиз заз ахвар акунай: гуя лацу балкъандаллай атлуди зун гъаз катна. Кичле хъайи зай гъарай акъатна ва зун ахварикай кватнай. Белки, са гъафте арадай фенач жеди. Са нянихъ къвалахдилай хтайла, чи къвале таниш тушир кас авай. Ам вун тир. Вун Дагъустандай тирди чир хъайила, зи рикIел а ахвар хтана ва заз вахъай вучиз ятлани кичледай. Амма гила за а ахвар къилел атанач, лугъуз, гъайиф члугъзава. Низ чида, белки, вуна зун, дугъриданни, гъаз катин, а? За, гъелбетда, зарафатарзава».

8-кьил

Щинин кьуьд кьетленди хьанай. Январдин варз гатфариз хьиз чими ракъар аваз акъатна. Миндалри, алучайри, машмашри цуьк ахъайна! Ихътин чими кьуьд и ерийра тек-бир жедай кар я. Анжах февралдин юкъвара цав кьуна, гъава къана.

Югъ нянрал элячлайла, жив къваз башламишна. Инсанрик къалабулук акатна: цуьк акъуднавай емиш тарарин хилер живедик заланвелик агъуз хьанвай.

Ци мад машмашар жедач.

— Алучайрихъайни вил атIутI...

— Вахтсуз береда къвайи жив, вун куьз герек тир? — лугъуз, няниз контордин велик ититар рахазвай. Межид буба кIвачел акъалтна:

— Чан рухваря, бубайрин мисалди: хъуьтIуь кьуьдвал, гъуьлуь гъуьлвал авуна кIанда, лугъуда. Бул жив такъвайла, гатуз булар хар кьурада, вацIар кьери жеда, магьсулрив бес къадар" кьеж агакъдач.

Са гафуналди, магьсулриз хъсан таъсир ийида, лугъуз, жив кьунал рази тирбурни авай. Иллаки зун шад тир. Вучиз лагъайтIа зи гуьзчивилик цанвай зулун кьуьлер квай. Мадни са кар авай. Зун старший агрономвилай экечIна бригадирвилиз кIвалахал хъфенвай. И хабар гьарда са жуьре къэбулна: кIанида — кIани* такIанда — такIан гаф лагъана. Иллаки кьилин агроном и месэладиз игътиятлувилелди килигна. Ахпа заз чир хъайивал, адаз геле жегда, эгер бригададин кIвалахар агалкъунралди кьилиз акъатайтIа, за вичин чка къаз кичIезвай ва гъавилай ам заз кIвалахда гзаф манивал гуз чалишмиш хьанай. Анжах заз кIанзавайди адан чанта-къуллугъ тушир. Зи метлеб сад тир — производства бригадирдилай гзаф месэлаяр алакьдайди чи совхоздин бязи юлдашриз субутнз кIанзавай. Заз чизвай: кабинетдай руководство гун регъят я. РикIин къеняй за са нихъ галаз ятIани бяс чIугвазвай, гъуьжетзавай. Захъ къаст авай ва за ам гьикI хъайитIани кьилиз акъуддайди заз чизвай. Мадни: заз «Ольгадин никIяй» виниз тир бегьер къачуналди ам шад ийиз кIанзавай. Ада эхиримжи кагъазда кхей гафар зи рикIелай физвачир: «...зи фикирар-хиялар тежрибада кьилиз акъудиз алахъунал зун бахтлу я. Чухсагъул».

Эгер зулун кьуьл цанвай чил маса бригадирдив хъайитIа, ам зун хьиз адахъ гелкъведачир. Бригадирвилиз хъфейла, а ник зи гъилик, гъамиша зи гуьзчивилик жедай. Вири ибур веревирд авурдалай кьулукъ за директордиз арза кхьена.

— Бес ви чкадал чна вуж тайинарин? — хабар кьуна ада, арза кIелайдалай кьулукъ.

— Рамазан.

— Гьи Рамазан?

— Пуд лагъай бригададин бригадир. Зунни—адан чкадал.

— Фагъумна кIанда, — лагъана ада ва са гъвечи фикир хьувурдалай кьулукъ кьил хкажна. — Вун вучиз старший агрономвилай бригадирвилиз хъфизва? Вуч патал? Я тахъайтIа, вуна бригадирвиле регъят я лугъуз фикирзавани?

— Ваъ. Заз чизва, бригадирвиле кIвалахун гзаф четин я. ЯтIани...

— Яз хъайила, вун ни мажбурзава? Старший агрономвилай главный агрономвилиз хкаж хьун регъят я. Амма бригадирвиле-лай...

— За къуллугъда хкаж хьуникай фикирзавач.

— АкI ятIа, ваз ви гьунара кьалуриз кIанзава, тушни? Кьалура, стха, кьалура, — директор са жизви хьуьрена. — ЯтIани, фагъум-фикир авуна кIанда.

Директор гзаф игътиятлу кас тир. Ада гьар са теклифдал, гьар са гафунал шак гьидай ва ам и ва я маса теклиф гъайи касди вич патал вуч хийир авайди ятIа жагъуриз алахъдай. Инсанар я ман, гьарда вичин шегьердай хабар гудай, вири вичин улчмедай улчмишдай.

Эхирки, парткомдин секретардин куьмекни хъайидалай кьулукъ, зун бригадирвилиз кIвалахдал рахкурунин приказ акъатна.

Вири заз кIанивал жезвай. Амма и арада вилив техвей, гьич икъван чIавалди садрани тахъай кар хьана: зунни паб еке кьалмакъалдиз акъатнай. Алатай йисан нетижайрай премия яз ва 13 лагъай мажиб яз заз 1200 манат пул авай. Вирида чпиз къевезвай пулар вахчунвай. Амма за вахчунвачир. Хъиляйни. Белки, зун батIулни тир жеди, вучиз лагъайтIа зи са капунин н>ч ван авурай, вуж зи гъавурда дуьз акъурай? Амма текъевезвай пул заз къачуз кIанзавачир. И кар чир хъайила, кассирди, директордихъни главбухдихъ галаз меслят авуна, пул, кьул чIугваз туна, зи Бикедив вахкана ва гьеле, пул харж жедалди, заз и кардикай талагъун тагъкимарна. Шад хъайи папани, пул гьиле гьатнамаз, Дербентдин базардай чичIедин кьве халича къачуна.

— Къуй чи патай Низамидиз мехъерин савкъват хъурай, — лагъана папа. Зунни и кардал рази хьана. Чи хци, Низамиди, Москвада Тимирязеван тIварунихъ галай хуьруьн майишатдин академияда эхиримжи курсуна кIелзавай. И зулуз, чал гьалтайтIа, адаз свае гъиз кIанзавай. Свасни, эрмени руш, вичихъ галаз кIелзавайди фадлай гадади гъазурнавай. Машин къачуда лагъана кIватIай пул мехъериз харждайвал хьана. Амни гьилерай фин тавун патал сберкасада эцигнавай. КIвале бес къадар пул авачирди рикIел хтай за, папавай пул гьинай атана лагъана хабар кьурла, ада хьуьрез-хьуьрез жаваб гана:

— Премия...

— Вуч премия?

— ГьикI «в)ч премия?» Ви премия. Совхоздай.

— Зи премия, за къачун тавуна, вуна вучиз къачуна? Я залумдин руш!..

Инал сад за, сад папа лугьуз, ч>н еке къалриз акъатна. Эвленмиш хъайи къанни къве йисан къене зунни паб им сифте сеферда яз икI къалмакъалдиз акъатнай. Дуъз лагъайтIа, хзанда куьлуъшуьлуъ рахунар, наразивилер тахъана амукъдачир.

За лугъудай, зи папаз дуьньядилайти зун кIан я, амма эхиримжи вахтара, чун агъваллу жердавай, зи папаз залай пара — къизилар, багъа эменни кIани хътинди тир. Са иер шей, иллаки импортный шей акурла, адан вилер алахъна фидай... Амма и сеферда чун лап рикIивай къалриз акъатнавай. И кардиз Суна кIъале тахъуннини куьмек гана: эгер ам авайтIа, аял алай чкадал папаз икI гъарайиз жедачир, ам заз кIандай кIвалах тушир. Заз акI авай хьи, гуя главбух, гуя вири рабочияр, гъатта жуван пабни зал хъурезва. И кар заз агъур тир. Зи хзандин бахтунин къапунай сад лагъай фер атанвай — паб зи ихтибардай акъатнавай.

— Жува къач>р халичаяр маса вахкана, пул хкваш, — эмир гудай саягъда лагъана за.

— Маса хгана?! — гъарайна папа.—Мехъериз тIвар ягъай халичаяр?! Хцин мехъерин халичаяр? Аи аллагъ!

— Эхь!

— РикI авачир кас, завай халичаяр вахкуз жедач. Ваз авайди ви пулунин дерт я, за ам харж авуна, лугъуз. Вахкуда за ви пул! — Паб шехъиз башламишна. Гила ада вичин къилин яракъ майдандиз акъуднавай. Зун, гъилер хкажна, рей гуниз мажIбур жедай ди чаз къведазни чизвай. Зун тадиз куьчедиз экъечIна. Гъиниз фин? Контордиз? Ваъ, **ана** вири зал хъуредат. Кимел фейитIа, рабочияр гъи вилералди килигда?

Зун зулун къуьл даивай никIиз фена.

9-къил

Гатфарин сифте къилера эхирни Ольгадиз Краснодардиз хкведай мумкинвал хъанай. Вич кIвалахдал акъваздайдалай къулухъ са вацралай хъиз ада заз чеб хтанвайдакай хабар гана. «Зун гила,— кхъенвай ада кагъаздин эхирдай, — ваз лап мукъвал ала. Анжах 10-12 сятдин рекъи чун чара ийизва. Эгер ваз магъсулрин бегъерлувал хкажунин месэла Кубанда гьикI гуьзелдиз къиле тухузватIа жуван вилералди акваз кIан ятIа, вавай иниз атайтIа жеда... 8-мартдин суварин вилик квай юкъуз чна ви атирлу ичерин посылка вахчука. Чун рикIелай ракъур тавунай ваз чи хзандин патай еке чухсагъул! Кагъазда мад вири гафар хкъиз жедач. Эгер къис-мет хъана чи патарихъ акъатайтIа, заз вахъ галаз ийидай санбар

ихчилатар ава. Гъелелиг сагърай! Дустуни хъиз ви гъил кIевиз чуькъевезва за. Оля».

И кагъазди зун шадни авунай, фикирлуни, вучиз лагъайтIа Ольга Дмитриевна эхирни ВикторакIа тамамвилелди азад хъанвай. И кардал ам вични, Ольгани, гзаф шад тир. «Анжах гила за регъятдиз нефес акъудна. Са вахтара жуван аялвиллин гуьзел йисар кечирмишай и авадан чилел за, цийи лувар акатнавайди хъиз, гьисс ийизва ва зун са вуч ятIани рикIиз хуш кар жедайди гуьзлемишиз акъвазнава, гуя зи уьмуьрда цийивал жеда. Низ чида, белки, зазни гила къванни са бахтлу югъ акван. Вуна гьикI фикирзава?»—кхъенвай ада.

Заз чизвай, къанни цIуд йисалай алатнавай дишегълидиз исятда кутугай итим, уьмуьрдин юлдаш жагъун са акъван регъят месэлани тушир ва эгер адан рикI цийи гьиссерив ацIанватIа, гъинаватIани, адан умуд квай са кас авай.

За къатIана хьи, Ольга Дмитриевнадиз зун аниз атун кIанзавай. Амма зун гьикI фин, вуч лагъана фин? Зун, хзан авай итим, субай дишегълидин къилив вуч багъна къуна фида? Гзаф фикирар авурдалай къулухъ ЗУН аниз тefинин икъардал акъвазна.

Амма гагъ-гагъ уьмуьрди чал агъавал ийида ва кIанзни-такIанзни чун адан буйругъар къилиз акъудуниз мажбур жеда...

Акуна-такуна тамам са йис алатна. Гад агудна куьтягънавай. Зулун магъсулар цунив эгечIдалди, отпуск къачуна, заз хциз мехъер ийиз кIанзавай. Сусан диде-'буба Мооквада яшамиш жезвайбур тир ва абуру мехъер гъана авун истемишна.

— Чаз авай са руш чна чи вилик эвленмишда. Куьниз хъфейла, куь къайдада мехъер хъия, — кхъенай рушан буба Ованеса.

Октябрдин юкъвариз мехъерар жедайвал хъана. Элкъвена Москвадай хкведайла, заз Ольга Дмитриевнадал къил чIугваз кIанзавай. Магъсулрин бегъерлувал хкажун гьикI тешкилнаватIа жуван вилералди акун гьикъван хъсан я! «Фена кIанда», — лагъана за.

'Кефсуз хъуниз килигна, Бикедивай Москвадиз къвез жезвачир.

— Я кас, — лагъана ада, — ноябрдиз абур чеб иниз хквез хъайчла, за ана вучда?

10-къил

Шереметьево аэропортуна Дагъустандай къвезвай самолет геж хъайила, гуьзлемишзавайбурук къалабулух акатна. Иллаки Ованесак. Амма Низами, гъамиша хъиз, гъевеслу ва бахтлу тир: адаз вичин дах гьикI ятIани къе къведайди чизвай.

Ингъе, эхирни, самолет агакъна. Зун хцин, сусан ва адан дидебубадин къужахра гъатна.

Зи хцин свае Глория, Лермонтован Бэла хътин, милаим ва пара гуьзел тир. И кар заз гзаф хуш хъана. «Аферин, зи хва, — ла-

гъана за рикІяй шад яз, — паталай свае гъайила, хуъруь-кІвали айиб тийидайди хъана ва эгер ам гуъзелди хъиз, камаллудини хъайитІа... Агъ, Сайд, вун бахтлу кас я...» РикІяй хуш хиялар физ, чи машин къавумрин кІвалерин вилик акъвазна. Няниз чна, чІехибур-ру, киш юкъуз кбиле тухудай межлисдикай, мехъерин тІуьн-хъун-рикай меслятар авуна. Ованеса вири гъазурвилер акунвай ва заз амукъайди адаз еке чухсагъул лугъун хъана...

Мехъер гзаф гурлудаказ кбиле фена. Пуд лагъай ноябрдиз вири Дагъустандиз хтун меслят хъайидалай къулухъ зун рекъе гъатна. Армавирдиз агакъайла, зун поезддай эвичІна. Автобус жагъурна, Ольгадин патав рекъе гъатна.

Красное лугъудай поселокдиз агакъайла, югъ мичІи хъанвай. За сифте гъалтай агъли дишегълидывай флан куъче гъина ава лагъана хабар къурла, ада заз жавабдин чкадал суал гана:

— Ваз ана вуж герек я, гъуърметлу кас?

— Ольга Дмитриевна.

— А-а, Оленька! Дмитрий Степановичан руш? — Дишегъли заз са жуъре килигна, са вуч ятІани хабар къаз кІанз сив ахъайна, ама чукъкни авунач ва ахпа Ольгадин кІвализ гъикІ фидатІа, гъавурда туна.

— Вун къвезвайдакай адаз хабар тушни? — жузун хъувуна дишегълиди.

— Ваъ. Мумкинвал хъанач

Таниш тушир чкада, вични йифиз, герек кІвал жагъурун са акъван регъят тушир. Эхирни заз лазим куъче гъатна. Ингъе варарни. 10-нумра. За явашдиз вар гатана. Ван-сес акъатнач. Къвед лагъай сефер кІевиз хъиз гатана. ИкІни жаваб ганач. «Эгер кицІ авайтІа, элуькъдай. АкІ хъайила, кицІ авач», — фикирна за. Вар агалнавачир. Явашдиз ам ахъайна, зун гъаятдин къенез гъахъна. И арада секуь квай кІвалерин айвандик дишегъли пайда хъана. Ам Мария Ивановна тир. Зун вуж ятІа адаз чир хъанвачир. Гъиле курни аваз «Им вуж хъурай, я аллагъ?» — лугъудайди хъиз, ам вилер залай алуд тийиз килигзавай. Зун, викІегъдиз камар къачуз, адан къаншардиз фена. Пуд кІарцІин гурарай виниз айвандик хкаж хъанмазди, ада шаддиз гъарайна:

— Играмиди, ам вун яни?

Мария Ивановнади, хайи дидеди хъиз, зун къужахламишна. Вилерилай шадвилин накъвар физ, ада заз са шумуд темен гана ва ахпа, вич вичел хтайла, гъил къуна кІвализ ялна. Рак ахъайнамаз, кІвалаяй Ольгадин ван акъатна:

— Диде, ам вуж я?

— Оленька, играмиди, тамаш, чиниз вуж атанватІа аку, — ра-кІара акъвазна, ада дегълиздик квай зал гъил туькІуьрна. Зун ра-кІарай экуь кІвализ гъахънаТ Еке столдихъ са шумуд кас ацукънавай. Ольгади столдихъ акъвазна са вуч ятІани ийизвай. Зун акур-

ла, ам вичин вилерихъ агъан тийиз, чІал къуна акъвазна ва ахпа явашдиз виняйгъуз стулдал ацукъна. Зак теспачавал акатна. Зун адан гъалдин гъавурда акъунвачир ва мугъман икІ къабулуник зи рикІ са жуъре хъана. Амма гъа и арада, зав са фикир-фагъум ийидай мажал вуганач: Светади чукурна атана зун къужахламишна.

Ольга зав агатзавай. Къерехдин ксарин вилик заз адани къужахламишна кІанзавачир. Амма ада, атана, зи гъил кІевиз чуькъвена. За адав Армавирдай къачур цукъверин кІунчІ вугана.

Виридан вилер зал алкІанва. Зун завай квахънава. Ольгади з» гъил къуна ахъайзавач. Ахпа ада чун танишарзава:

— Им зи хала Нина Ивановна я, — Ольгади столдихъ ацукънавайбурал са-садал гъил туькІуьрзава. — Адан патав гвай руш Ростовда авай зи халадин руш я. ТІварни — Марина я. АтІама — зи коллега, илимдин кандидат Елена Васильевна, абурун арада ацукънавай жегъил Маринадин гъуьл Саша я. Ахпа ада хъуьрез-хъуьрез зун къалурна:

— Имни — зи хъеан дуст Сайд Алиевич я.

•— Чаз ам чизвайди я, талгъайтІани жада, — лагъана халади.— Оленька, ацукъра мугъман.

— Ой, багъишламиша!

— Зун рекъяй атанвайди я, — лагъана за, — эгер куъне ихтияр гайитІа, ацукъдалди рекъин руквадикай михъи ийиз кІанзавай. За гъилер цавуз хкажна. Вирида хушвилелди ихтияр гана.

— Оленька, алад, мугъмандиз яд алай чка къалурна.

— Исятда, диде, — шад хъайи Ольга Дмитриевна, шек руш хъиз, къезилдиз камар къачуна, зи вилик экъечІна.

Чун дегълиздиз гъахънамаз, Ольгади заз туьгъмет авуна:

— Вавай са телеграмма къванни гуз хъаначирни? — лагъана ада зи вилера вилер атІумна. Зи гарданда гъилер арушна.

Заз чун Мария Ивановнадиз ва туш къецепл экъечІай са масадаз акваз кичлезва, зун адан гъилерин гъалкъадай экъечІиз алахъзава.

— Ольга Дмитриевна... Ольга, ахъая зун. АкваДа, — минетзава за.

— Акурай, абуруз вири чизва.

— Вуч чизва?

— Вири!

— Вуч вири?

— Чш! — Ольгади атирдин ни къвезвай таза тупІар зи сивел эцигна. — Гъуьжетармир. Къе зун къве сеферда, ваъ, цІуд, виш, агъзур сеферда бахтлу я. ВАК-ДИ, эхирни, зи диссертация тести-къарна. Им сад. Къвед лагъайдини, вун заз мугъман хъанва...

— Жеч! — шад гъарай акъатна зай. За адаз кандидатвилин тІвар мубаракна.

Гъилер чуьхвена кIвализ гъахъ хъийидайла, Ольгади завай са регъувални тавуна, жуван кIвале хъиз, межлис кьиле тухун тIа-лабна. Дишегълийри еке разивал аваз зун тамадавиле хкяна. Зунни зи везифайрив эгечIна. За инал виридан тостар рикIел хкидач. Абур и шадвилин межлисдиз талукъбур, рикIин тсъеняй акъатна-вайбур ва хушбур тир. Амма Елена Васильевнадин гафар рикIел хкун тавуна жедач. Им саки 50 йисахъ агакьнавай, кьакъа», ацIай буйдин, лацу якIарин дишегъли тир. Ахътинбуруз урусрин халис гуьзел лугъуда. Ам тIвар-ван авай Людмила Зыкина хъиз акваз-вай. За гъатта ам, белки, Людмиладин вах ятIа лагъана фикирна-вай: гъакъван ам машгъур артисткадиз ухшар тир. Нубатдин гаф гайила, кагъраба хътин михъи, шампанское авай фужер виниз хкажна, Елена Васильевнади, кIуф хъуьрез виридалай вичин ша-балтдин вилер алйдарна, милайимдиз Ольга^из Килигна:

— Вуна заз багъишламиша, Ольга, — лагъана ада, — ви сагъ лугъдай инал вирида, иллаки чи мугъманди хуш гафар лагъана. Заз тикрар ийиз кIандайди туш, ваз зи хесет чида. Заз и тост ма-са кардин гъакъиндай лугъуз кIанзава, — ахпа ада вичин иер ви лер захъ элкъуьрна:

— Ихтияр авани, за ваз просто Сайд лугъуда?! Ихътин гъвечи, хуш межлиса, жуванбурун арада.

— Гъелбетда, — разивал гана за.

— Гъа икI, Сайд, чун инал кIватI хъанвай, Ольгадин кандидат-вилин тIвар тестикъарун къейд авун патал. Амма за ваз хиве кьан, са Сашадилай чи межлис кьиле тухуз жезвачир. Туширни гъакI!?

— Эхъ, эхъ, — жаваб гана са шумуда.

— Багъишламиша, за яргъарилай цIар атIуз лугъузва. Вучи* чун и шад межлиса сугъул тир? Вучиз лагъайтIа чаз са вуч ятIа-ни бес жезвачир.

— Эрекъ! — тIамадиз акъатзавай Нина Ивановнади, терс килиг-на, гъарайна.

— Эхъ, белки, ваз эрекъ бес жезвачир жеде, — хъверна Елена Васильевнади, — амма чаз эрекъ тушир кIанзавайди. За накъалай инихъ Ольгади са вуч ятIани гуьзлемишзавайди, адан рикI секин-суз тирди, адаз са вуч ятIани къе иллаки герек тирди кьатIана ва гила заз чир хъана: ада валай, Сайд, са тебрикдин чар, са хуш гаф гуьзлемишзавай ва эхирни адакай умуд атIай ада, кефи хана, гъакI са тIвар патал хъуй лагъана и межлис кIватIна. Амма вун, Сайд, гила адан вилериз килиг! Ам, гатфарин чими ракъинин нурар га-лукъай цуьк хъиз, гъикI фараш хъанватIа аку! Эхъ, Ольгадиз ва чаз, дишегълийриз, къе инал герекди, лазимди вун тир. Вун атуниг чи гуьгъуьлар, яд галукъай къурагъ чил хъиз, гумрагъна. Чухсагъул ваз! Гъавилай къе им, — ада фужер мадни виниз хкажна, — кьилдк ви сагълугъдай ва вири чи эркекрин сагълугъдай хъваз кIанзава. Эркекар хуьх, дишегълияр!

И арада шад «гъуррадин» ва капарин ванер акъатна. Анжах* тек са Нина Ивановна секин тир. Ада чуькьни авунач ва ахпа, ви-рида гъилевайбур хъвайила, вичин истикан анихъ авуна.

— За эркекрин сагълугъдай гъич хъванни ийидач, — лагъана ада.

Амма чи гуьгъуьлар шад тир ва и арада чна адан гафариз яб-ни ганач.

Къуьлер авунив эгечIайла, сифте къуьл за, гъелбетда, межлис -дин иесидихъ, Ольга Дмитриевнадихъ, галаз авуна.

— Зун сергъят авачир кьван къе бахтлу я, Сайд, — лагъана ада чун къуьлуьник квайла. — Ваз зун гъикъван шад ятIа чир хъана кIандай! Къе зун бахтуни пиян авунва. Чир жезвани?

— Эхъ, тIимил хъиз малум жезва, — зарафатна за. Ам ашукъ хъанвай вилералди заз килигайла, хиве кьан, заз ацукънавайбуру-хъай регъуь жезвай.

— Заз чизва, ваз хъвадайбур хуш туш. Къе зи югъ я! Багъиш ламиша, а? — михъи цавун ранг алай вилер милайимдиз килигай ла, беденда вилив техвей хътин гъиссер, гатфарин сел хъиз, кьаз тежез, ахмиш жезвай. И арада макъам куьтягъ хъана. Ахпа къуьл за Еленадихъ, ахпа Наташадихъ, эхирдай Мария Ивановнадихъ га лаз авуна. Нина Ивановнади къуьл авуник хев кутунач. Амма заз адахъ галаз къуьл ийиз иллаки кIанзавай. Вучиз лагъайтIа, за межлис кьиле тухузвайтIани, ада эркекрин пис майил вучиз ийиз-вайди тир жал, лугъуз, фикир ийизвай. Виридаз ван къведайвал габар кьаз за жуьрэт авунач: згъли дишегъли я, вуч хъайитIани лугъун мумкин я. Заз и суал адаз къуьлуьник лугъуз кIанзавай. Амма ада къуьл авунач. Бес гила вучда? И арада Наташади Алла Пугачевадин пластинка эцигна. КIвал Раймонд Паулсан «Маэстро» манидин авазрай ацIана. Вирида яб гузвай, анжах Нина Ива-новнадиз музыкади таъсир ийизвай .хътинди тушир. Зун явашдиз адан патав агатна ва адавай «Маэстро» хуш тушни лагъана габар кьуна.

— Ваъ! Музыкани хуш туш, ам вични.

— Ваз вучиз Паулс хуш туш? — жузуна за.

— Паулсни хуш туш, вунни! — атIана ада зи гаф.

— Зунни?!

— Эхъ, вунни.

— Вучиз? — икI чин такъуна сифте якур касдиз рикIевайди лу гъуз хъун нелай хъайитIани алакьдачир.

— Вучиз лагъайтIа, играми кас, вири куьн, эркекар, сад я: «кар» туькIвейла — туь-туь! Гел галачиз квахъда. Эхъ, эхъ, заз чизва, вун иниз вучиз атанвайди ятIа! Къамир, Ольга секиндивиз тур.

— Нина Ивановна, Нина Ивановна!

— Вуч «Нина Ивановна»? ТахъайтIа, ваз вун пIир я лугъуз кIанзавани?

— Вучиз вун вирибуруз са виляй килигзава?

Чи сирлу ихтилат виридаз ашкара жез са тИмил амай: и ЧА-вуз Алла Пугачевадин мани куьтягь хьанвай. Къаншарда ацукъна-вай Мария Ивановна, аквадай гьаларай, чи арада хьайи «хуш» суьгьбетдин гъавурда акьунвай. Гьасятда атана, ада зун гьил къуна къарагъарна, дегълиздиз тухвана:

— Сайд, заз вири ван хьана. За, дидеди хьиз, минетзава ваз, вуна вахан гафар рикИивай къамир, ваз ам чидач.

— Мария Ивановна, зун куь кИвализ лап рикИин ми хьби фики-рар гваз атанвайди я, чИалахъ хьухъ, — минетзава за.

— За тИлалабзава: межлис кьиле твах. Къуй Оленькадин гуь гьуьл чИур тахьурай. Къе адан югъ я, къуй шад ва бахтлу хьурай.

— Заз кИанзавайдини анжах гьам я.

— ТуширтИа, Сайд, вун ина жедачир къе.

И арада раКИара Ольга пайда хьана.

— Диде? Сайд? Куьне ина вучзава? Хьайи кар авани? — теспача яз ам зав агатна.

Ольгадин халади зи рикИ тИарнавай, амма и кардикай Ольгадиз хабар тахьун лазим тир. Гьич тахьайтИа, исятда.

— Ольга Дмитриевна, чна ина Мария Ивановнадихъ галаз межлис давамарун патал къайгъуяр аквазва, — табна за гьасятда.

Ада чукурна атана чун къведни къужахламишна.

— Чухсагъул, зи играмибур!

— Жув ахлад, Оленька, чун исятда хкведа, — лагъана дидеди. Ольга Дмитриевна шаддиз кИвализ гьахъ хьувуна. Чунни адан гуьгьуьналлаз недайбур гваз хьфена.

11-къил

Межлис лап геж чКИана. Кефияр хкаж хьанвай дишегълияр рахаз-хьуьрез кИвалериз чикИдайла, къве вах — Ольгадин дидени хала дегълиздин кьиле кушкушдалди рахазвай. Амма за и кардиз фикир ганач. ЯтИани месик къаткайлани, экуьнахъ, дишегълийрилай вилик къарагъна кИвалин вилик квай багъда къекъве-дайлани, зи рикИелай сенфиз Нина Ивановнади лагъай гафар алат-завачир: «Вири куьн, эркекар, сад я... Заз чизва, вун иниз вучиз атанвайди ятИа...»

Гьилер далудал эцигна, дериндай ухът аладарна, Ольгади цайи цуьквер галай патахъ фидайла, заз къулухъай раКлар ахьагъай сес хьана. Элкъвена килигайтИа, раКларин сиве Ольга акъвазнавай. Расу чИарар, лепе гуз, къуьнерилайгуьз авахьнавай, яру-цIару чинин халат алай ам, жегъил руш хьиз, шумал буй гадарнавай таза къавахъ кьелем хьиз, фараш тир. Анжах гила за къатИана хьи, ам заз акурдалай инихъ, дигмиш хьайи ич хьиз, чиниз экв атана, якIа-чIарчIе авай. РикИин архайинвал ва асайишеал хьайила, дугь-

риданни, ам гуьзел хьанваз аквазвай. Зун вичиз са тегьер килиг-завайди къатИай, ам зав мукъва хьана.

— Вуча, ваз зун сифте яз аквазвани?

— Эхъ, гила заз вун лап халисдиз аквазва. Вун виликандалай жегъилни хьанва, иерни, — табнач зани.

— РикИивай яни, тахьайтИа, вуна заз хуш хьуй лугъуз ийизвай ихтилат яни? — жузуна ада лап зав агатиз.

— Лап рикИивай я. Аквадай гьаларай, хайи накъвари, и гуьзел тИебиатди ваз хьсанвилехъ таъсирна. Зун пара шад я.

— Чухсагъул. Вун гьикИ ксана?

— Лап женнетдин багъда хьиз.

— Акуна заз. Амма за и йиф гзаф секинсуз яз акъудна.

— Вучиз? Шадвилей я жеде...

Ам туьгьметзавай саягъда акИ заз килигна хьи, за яраб вуч хьанай жал лагъана фикирна.

— Вуна хабарни къазвани? — ада къве гьиливни зи гьил къуна.

Ольгадин гъавурда акьун лазим тир, ам бейкеф тавун халис эркеквал жезвай ва и ихтилат заз зарафатдиз элкьуьруналди куь-тягъиз кИан хьана.

— Ольга, Ольга, — лагъана за, — ваз Нина Ивановнади зи чи нар чухвана кИанзавани?

— Халади?!

— Гьун бес!.. — За инал сенфиз Нина Ивановнадинни зи арада хьайи ихтилат вири галай-галайвал ахьайна.

— Гьикъван вун рикИиз хуш ятИани ва гьикъван заз ви хатур кИан ятИани, талагърай хьи, зун ви килив ксуз атанвайди я.

И гуьзел багъда, аквадай гьаларай, жегъил дишегълидиз маса гафар хуш жедай, амма зун и макъамда кутуг тавур гафар рахаз-вай: заз акваз-акваз Ольгадин гуьгьуьл перишан жезвай.

— Бязи итимар талагънамаз гъавурда акъадач. ЯтИа, за лугъуда, — викIегъвал ийиз эгечИна Ольга...

— Куьн вуч фад къарагънавачни? — бирдан, чиликай хкатайди хьиз, Мария Ивановна пайда хьана. Чун къведни кхунна.

— Ой! — гьарай акъатна, Ольга зи хура гъатна. — Вуна зи руьгъ дабандиз акъудна хьи, диде!

Гьа икИ, Ольгадиз вуч лугъуз кИанзаватИа, зи къил гьеле акъат-начир. Са геренда гьаятда авай цуькверикай лезет хкудна, чун кИвализ гьахъ хьувуна. Фу тIуьрдалай къулухъ за Москвадиз фидайла хуьрай гьайи савкъатар — къилди-къилди чарарик кутун-вай къве жуьре къуьл къалурна.

— Им, — лагъана за, хкъагъай, сечме, еке, ацIай тварцин къуьл къалурна, — ви никIяй хьанвайди я.

— Гьик,И зи никIяй?! — жузуна Ольгади къуьлуьн твар сарак кутуна хайидалай къулухъ.

— Ви теклифдалди цанвай никИз за «Оленькадин ник» лугъзва.

— Гъа гъакІ — «Оленькадин ник»?

— Эхъ, гъатта документрани гъакІ кхъизва. Ингъе.

За костюмдин къултухдай акъудна, адав чар вугана. Им чи совхоздин дирекцияди магъсулрин бегъерлувал хкажунин месэлайриз килигзавай тежрибадин станциядин руководстводиз къалурнавайди тир. Ана илимдин къуллугъчи Ольга Дмитриевна Солнцевадин илимдин кІвалахдин теклифар майишатдин практикада ишлемишуни «Дуствал» совхоздин «Оленькадин никІе» 50 гектардин гъар са гектарда 33 центнер къуълугън бегъер къачурди, им совхоздин амай майданрай кІватІайдалай къве сефердилаини артух тирди ва магъсулрин бегъерлувал хкажуниз хийирлу меслятар ва теклифар гайи Ольга Дмитриевна Солнцевадиз совхоздин руководстводи еке чухсагъул малумарзавайди кхъенвай.

Гекъигун патал за совхоздин амай никІерай кІватІаи къуълугъкайни са гъапавайди гъанвай. Дуъз лагъайтІа, ам къуълугъз тахъана верчерин тварриз ухшар тир: тварар къезилбур, шуъткъвейбур тир. Ольга сифте зи чІалахъ жезвачир.

— За гуъзлемишнавачир. Сайд, за... са гафуналди, рикІин сидкъидай ваз еке чухсагъул. Вуна зак лувар кутуна, — Ольгади гардан къуна сифте яз заз темен гана. Адаз мад са вуч ятІани лугъуз кІанзавай, амма алакънач: туътуъна шел акІана.

— Ахмакъ, шехъдани? Шадвал авуна кІанда, — лагъана Мария Ивановнади.

— Диде чан, вун са куънинни гъавурда авач. Ваз чидач, гъикъван зун бахтлу ятІа.

— Ава, ава, зи руш. Бес за ваз гъикІ лагъанай? — Дидени руш гарданра гъахъна.

— Вун гъахъ я, диде, — жаваб гана руша.

Са геренда фикир авурдалай къулугъ Ольгади завай кІвалах гъикІ тешкилатІа лугъун тІалабна.

— За вав вуганвай дафтарда вири галай-галайвал кхъенва.

— Экуънахъ фад за ада са вил экъуърнай. ЯтІани, заз вахъ яб акализ кІанзава.

— ^Магъсулрин бегъерлувал 'хкажунин агрономиядин асул къайдаяр виридаз чида, — лагъана за. — Амма чна, чи алатай йисарилай тафаватлу яз, вуч авунатІа, гъадакай куърелди лугъуз жеда.

— Зазни чир хъана кІанзавайди гъам я, — Ольга дикъетдалди яб гуз гъазур хъана. Чи ихтилат кІвалахдикай тирди чир хъайи Мария Ивановна муъкуъ кІвализ хъфена.

— Азотный миянардай шейэр, Ольга Дмитриевна, чна гатфар алукъдайла живедин винелай никИз чукІурна. Метлеб? Миянардай шейэр живедихъ галаз цІрана, сад хъиз накъвадик хъсандиз кужумзава. Им сад. Къвед лагъайди, гатфариз магъсулриз гъар

гун — зигзаг ягъун — чина авай адет тушир. Чна и адет чІурна ва магъсулриз зигзаг яна. Нетижада къуъдди къаярик чин къунвай кІеви чил пурпу хъана, аник къеж геждалди кумукъна ва чими хъуник кваз къацар фарашиз акъалтна. Ваз гъа чІавуз никІи, гъуълугъ хъиз, гъикІ лепе гудайтІа акуна кІандай. Пуд лагъайдини. Адет яз, чна никІе агротехникадин вири серенжемар К-700 маркадин трактордалди къиле тухузвай. ІМукъвал-мукъвал ам ишлемишуни, трактордин залан чархари ник акъван гатана кІеви ийизва хъи. анай тежилдин зелил цІирериз экъечІиз гзаф четин жезвай. Гъавиляй хейлин тум пуч жезвай. ИкІ та'хъун патал чна алатай йисуз никІе анжах ДТ-75 маркадин трактор ишлемишна.

— Мад вуч герек я? — жузуна Ольгади. — За ви дафтардай кІелна. «Чил кІан хъун герек я. РикТивай. РикІ гвачиз цайи никІи бегъерни тІимил гуда». Ибур ви гафар я, Сайд.

— Гъелбетда, — хиве къуна за. — За гъамиша бегъердикай фикир ийиз, гъар юкъуз вахъ галаз меслят ийиз хъана. Вун хъаначиртІа... Вуна зак жуван пешекарвилин буржи къилиз акъудун патал руьгъ кутуна. И еке гъурметдай ваз чухсагъул лугъуз кІанзава заз, — за адан гъил къуна явашдиз чуькъвена. — Амма къазанмишнавайди сергъят туш, — давамарна за. — Гила чна мадни гзаф бегъер къачунин везифа эцигнава. И жигъетдай заз вахъ галаз хъийидай меслятар авай. Гъавиляй атанвайди я зун иниз, Ольга Дмитриевна.

— Анжах гъавиляй? — жузуна, ам заз килигна.

Зи ял къуна.

— Агъ, Сайд! Гъикъван чуьнуьхиз алахъзаватІани, алакъзавач валай. Дишегълияр хъсан психологар я. Хиве яхъ: ваз зун акуна кІанзавай. Авайни?

— Авай, — хиве къуна за. — АкІ туширтІа, зун къе ви патав ацукъдацир.

— Чухсагъул, Сайд, — ада явашдиз къил къуьнел эцигна. — Вун дуствилез вафалу тирди заз субут хъана. Чухсагъул.

12-къил

Зун къве юкъуз ина амукъдайвал хъана.

— Атайди атана, гила тади къачумир. За вун чи коллективдихъ галаз танишарда. А вуна гъайи чарни жува гице. Гъа са вахтунда чна исятда мадни гзаф зулун къуъл битмишарун патал тухузвай' цІийи тежрибадихъ галазни таниш хъайитІа, заз чиз, пис жедач. Авгъ? — Ольга лутувилелди заз килигна, хъуьрена. — КІанзни, та-кІанзни, гъурметлуди, вун акъвазуниз мажбур жезва. Авани?

— Ава.

— АкІ ятІа, ша чун са геренда куъчеда къекъвена хквен, — теклифна Ольгади. Амма за хев кутунач. За адавай, багъдиз экъечІна, цуькверикай лезет къачун тІалабна. Ам рази хъана.

— И цуьквер цадайка, за гьамиша вакай фикир ийиз хьана. Хиве яхъ, Сайд, ви рикел зун къведайна? Анжах дуьз лагъ.

ГьикI за адаз «эхъ» ва я «ваъ» лугьун? Таб ийиз заз кланзава-чир. Ам, вичин вили гуьзгудин клусар хьтин вилер залай алуд тийиз килигиз, зи жаваб гуьзлемишиз акъвазнавай. Бес за вучин? Гьихьтин жаваб гун?

— Ольга Дмитриевна! Ша чун са геренда и скамейкадал ацу-кьин, ваз лугьудай са гаф ава, — за адан хьуьчIуьккай кьуна.

— Заз Ольга лагъ. Халис дустар бубадин тIвар кьуна рахадач. Бес чунни халис дустар тушни?

— Эхъ.

— Лап халис-халис?

— Лап халис дустар я чун, Ольга, — лагьана за, чун кьизил-гуьллерин натав гвай гьвечIи скамейкадал ацукьайла, — гьавилияй за ваз рикIивай гьуьрметни ийизва. За мадни ачухин: заз вун инсан хьиз, дишегьли хьизни гзаф хуш я. За гележегдани, ваз кламай кьван вахтунда вахъ галаз и дуствал кьиле тухуда, лап рикIин михьвилелди. Вун зи гьавурда дуьз акьукъ. Вун субай, жегьил дишегьли я. Вуна гележегдикай фикир авун лазим я: уьмуьр текдиз акьудиз жеч хьи! За икI вакай фикир авурла, зи рикI дарих жезва, вунбактлуяз акун, вахъ ви хзан, уьмуьрдин юлдаш хьун зи мурад я. Заз клани мад са затIни авач. Гьа са вахтунда заз исятда ви рикIин хиялрикайни хабар я. Чун дустар яз хьайила, дустари авайди ачухдиз лугьун лазим я. Де хьсан: кье за ваз кландайвал ийида. Пака зун хьфида. Мад чун гьалт хьийидани? Низ чида? Вуч туна ваз хьфизва зун? Анжах рикIин тIарвал. ГьакI хьайила, ша чун гьакIан дустар яз амукьин...

«Аи, аллагъ! — гьарайна за рикIяй, — зун вуч лугьуз рахазва». И'бур зи рикIин гафар тушир. РикIи ам исятда кьужахламиша, адаз темен це лугьузвай. Амма акьулди заз сабур гузвай: «Ахмакь жемир, Сайд, вахъ ви паб ава, хзан ава. Ольгадин рикI гьакI кьар-сурмир, ам секиндиз тур». Зи рикел мад Нина Ивановнадин гафар хквезва.

Ольгади заз дикъетдалди яб гана, ахпа дериндай ухьт аладарна. Ам акI перишандиз заз килигнай хьи, и декьикьада заз адавай багьишламишун тIалабиз клан хьана. Чун куьтIни акьуд тийиз акъвазнавай. За гила жува лагьай гафарин гьайиф чIугвазвай ва зун иниз атун зи еке ягьалмишвал хьана, лугьуз, жува жуваз туьгметар ийизвай. Эхъ, Ольгадиз хуш жедайвал ийиз кланз атай за, аквазвайвал, адаз рикIин тIарвал гьанвай.

— Ольга, белки, за...

— Ваъ, Сайд, вун за тахсирлу ийизвач. Ваъ! Эгер масакIа лагьайтIа, зун гена тажуб жедай. Вуна гьакьикьи инсанпересди хьиз, халис дустуни хьиз вири дуьз лагьана. Чухсагьул. Эгер вун са гьакIан гада-гуьдуй тиртIа, зи зайифвиликай хийир кьачуна, ри-

кIин цIай-ялав кьена хьфидай. Амма вуна акI авунач. Вучиз? Вучиз лагьайтIа ваз зун клан я. Эхъ, эхъ, ваз зун клан я, вуна ам кардалди субутарна, амма им ваз хиве кьаз кланзавач, вучиз лагьайтIа ваз паб ава. Хьурай ман! За вун ви папавай кьакьудзавач хьи! Эгер акI хьанайтIа, яни эгер вун адавай чара жез хьанайтIа, за ваз гьич гьуьрметни ийидачир, заз вун такIан жедай. Кьуй куьн бахтлу хьурай. Амма акьван эгоист хьун дуьз туш, Сайд: эркек регьимлу хьун лазим я — вични дишегьлиди рикI ачухайла. Эхъ, заз вун клан я. За сифтедай им дарих хьанвай рикIин гьевес ятIа лугьузвай. Амма тушир. За тамам йисан кьене, йиф-югъ, гьамиша вакай фикир ийиз хьана. За йикьар ви кагъазрилай кагъазралди гьисабиз хьана. Заз чизвай: эхир вун лацу шивцеллаз къведа ва зун гваз катда. Гьавилияй за умудлу яз а югъ гуьзлемишзавай. Вуна лугьузва: «Вахъ ви хзан, уьмуьрдин юлдаш хьун зи мурад я». Уьмуьрдин юлдаш! Гьинай гьида ахьтин уьмуьрдин юлдаш? Белки, Виктор зун бахтлу ийидатIа? Ваъ. Ваз чидани, Сайд, гьикьван дишегьлияр исятда зегьримар хьайи ичкиди гьуьлер амаз хенде-даяр авунватIа? Ваъ, ахьтин гьуьлуьхъ галаз яшамиш жедалди текдиз хьсан я, — Ольгадин вилериз нагьв хьиткьинна.

— Багьишламиша, Ольга, — за адан гьилелай кап аладарна.

Чидач, и ихтиллат квел куьтягъ жедайтIа, амма и арада Светла на атана. Ам чаз хьша лугьуз бадеди ракурнавайди тир.

Югъ нянрихъ элкьвейла хьиз, Мария Ивановнади вични Света вахан кIвализ физвайдакай хабар гана. Ада лагьана хьи, вахан судур квай кьвала тIал гьатнава ва ам йифиз гьана амукьун мумкин я.

— Сайд халу, — лагьана Светади бадедихъ галаз фидайла, — пака зун хкведалди вун яьфимир гьа, хьуйни?

— Эхъ, Светочка. Вун хкведалди зун хьфидач.

— Ша. Ам пака хьфизвайди туш, — бадеди адан гьил кьуна ялна.

Бадени хтул гьаятдай куьчедиз экьечIна. За ахпа кьатIана хьи, Нина Ивановнадин судур квай кьвалаз хьайи затIни авайди туш, ам Мария Ивановнади кьунвай са багьна тир.

И йифиз кIвале анжах зунни Ольга амукьнавай...

Экуьнахъ ахварикай кватайла, кIвализ рагъ янавай-^сятдин цIуд хьанвай. Зи хурудал хьвехъ эцигна ксанвай Ольга гьеле ахварикай кватнавачир. За ам явашдиз кьужахламнишна, адан лацу пелез темен гана. ИкI ихтибарлудаказ, икI архайиндиз-ва бахтлу яз жуван кьужахда ксанвай ам ахварай аватиз кичIела, завай чIарни юзас жезвачир. Зи рикIяй агьзур хиял физвай. Гагъ бахтлу яз, шад яз, гагъ са тахсир авурди хьиз сабурсуз яз хиялрик акатна зун.

— Зи азизди, играмиди, — ахварикай хкатай Ольгади вилер ахьайна. — Кьуй и декьикьаяр яргьалди давам хьурай...

13-кыл

Ислен йикъан пакамахъ, сятдин цудриз хьиз зун Ольгади кВалахзавай хуьруьн майишатдин тежрибадин станциядин зулун магьсулрин секциядин руководитель Троянский Виталий Константиновичахъ галаз таниш хъана. Ольгади адан гылик кВалахзавай. Виталий Константинович гъвечи буйдин, яхун, расу итим — хъсан суьгьбетчи ва шад кылихрин кас тир. Ада зун гзаф милаимдиз къабулна. За адав чи совхоздин руководстводин чухсагьулдин чар вугана. Ада чар, кЕлна, вахкана.

— Директордив гице. Гьелбетда, 33 центнер бегьер къачун са акъван еке алакьун туш. Но, — ада туб хкажна, — эгер 15-18 центнердин чкадал 33 къачузватIа, им тимилни туш. Ахпа мадни хъсан жеда, тушни? Амма, багъишламиша заз, ви мурад вуч я?

Зун адан гъавурда акъуна. За лагъана хьи, захъ илимдин кВалахдал элячIдай фикир авайди туш, заз са бязи пешекарриз чи шартIарани зулун къуьлуьн лап хъсан бегьер къачуз жедайди суьбутиз кIанзава. Анжах...

Дугьриданни, эхиримжи йисара партияди хуьруьн майишатда чилерикай жезмай къван гзаф менфят къачун латал шумудра чкайрал алай майишатрин руководителар ва пешекарар мажбур авунатIани, чина гилани и месэлаяр дуьз гялунив эгечIнавачир. Чи районда кIватIиз-чукIунар, рахунар жедай, гегенш къарарарни къабулдай, амма гъа инал месэла куьтягъни жедай. Нетижада бегьерар агъузбур яз амуькдай. Бес гыикъван икI давам хъуй? Дугьри я, виринра чина хьиз тушир. Ингъе, Ольгади кВалахзавай тежрибадин станциядин делилрихъ галаз таниш хъайила акурвал, Краснодардин крайдин гзаф майишатри гектардай чалай къве сеферда гзаф бегьерар къачузвай. Гьелбетда, анин девлетлу, чулав накъварни чибур сад тушир. ЯтIани... Шаксуз, кIвенкIвечи тежриба чируни ахпа заз кIвалахда еке куьмек ганай.

Шаз, ямвардин сифте йикъара цийи мажбурнамаяр къабулиз рабочияр кIватI хъайила, за зи бригадади гьар са гектардай 30 центнер зулун къуьл кIватIа лагъана гаф гайила, гзафбур зал хъуьренай:

— Ягъа жуван руьхъвед туп, ана сад акъатда, — гъарайна сада.

— КъачудачтIа, ваз ам ахпа аквада, — лагъана зи бригададин член Нажмудина.

— Къакъраяр къазранбур хъана, какаяр вечренбур тахъуй гъа!

Собрание чкIана, хкведай рекъе Межид бубади, хъуьрена хьиз, лагъанай.

— Я хва, акъван вини кIарариз экъечIначиртIа жедачирни? Заз, валлагъ, регъуь хъана.

— Вучиз, я Межид буба? — тажуб хъанай зун.

— Я чан хва, бес гектардай пуд тонн къуьл къачуз жедали?

Къвед къачуз жеда. Идахъ зун агъада. Зи рикЕллама, виликдай, колхоз тирла, за и зи гылерадди гъа «Яру никIай» са гадай къве тонн кагъраба хътин сарубугъда кIватIайди тир. Къвед жеда. Ви гъуьрметдай — гъа къведни зур хъуй. Пуд? Ваъ гъа!

— Я Межид буба, пуд тонндилай артух кIватIайтIа гыикI хъуй?

— Межид буба лап рикIивай хъуьрена:

— Пуд тонндилай артух? Хъфей директорди чаз, къуьл я лугъуз, гайи верчерин тварар хътинди яз тахъуй гъа!

— Я Межид буба, вун зи чIалахъ жезвачтIа, бухгалтердивай ха бар яхъ. Гъана вири кхъенва.

Межид буба мадни кIевиз хъуьрена.

— Заз чизва, куьне планар гыикI ацIурзаватIа, — лагъана ада чпин варцел агакъайла. — Куь планар, чан хва, никIера ваъ, чарарал ацIурзавайбур я.

— Межид буба...

— Язва, язва, хва. ТуширтIа, туьквенра гъамиша бул якни чIем жедай. Гъинва абур?!

Ам, гыл элягъна, кIвализ теклиф къванни тавуна, хъфена. Зун кумукъайди хьиз амуькнай. Межид бубади элкъвена хтана ва, зи хурал туб эцигиз, туьнтдиз лагъана:

— Эгер вуна гъанай пуд кIватIайтIа, за факай туба ийида.

Къуьзуь лежбер зи хийирдал алай кас тир, гъавилай заз адакай кIусни хъел атанач. Ам лежбер я, халис лежбердиз кIанзавайдини гафар тушир. Амма крар чи совхозда аквазвачир — чарарал планар тамамарунин чуру адет хъанвайла, гъи намуслу ватанпересдин рикIиз тIар жедач? Межид бубадизни завай хиве къазвай мажбурнамаяр кыл'из акъудиз тежез кичIезвай.

...Гатфар алуькна. «Оленькадин никIе» зулун къуьл къацу махпур хьиз аквазнавай. Аквадай гъаларай, алаз хьиз вегъей азртдин миянардай шейэри гатфарихъ къацариз хъсан таъсир авунвай.

Расима, Межид бубадин хтулди, армиядай хтайла зи бригада, да тракториствиле кIвалахзавай. Адаз зинни Межид бубадин гъуьжетдикай хабар авай. Са юкъуз, гербицидар яна хквезвай рекъе (зун Расиман трактордин кабинада авай) ада заз ихътин ихтилат авунай.

— Сайд халу, ваз вуч аватIа чидани-е? ХъуьтIуьз бубади лугъудай: «Вунни Сайд тупчияр я, квелай затIни алакьдайди туш». Ам ма алатай хемис йикъалай бубадин кефияр перишан хъанва. Чидани, вучиз ятIа? Буба атана чинеба килигна чи никIиз; ахпа фена ам муькуь бригадайрин къацаризни килигна. КIвализ хтайла, чуькьни авунач. Заз ам гъина авайтIа чизвай. Завайни лугъун хъагна: «Буба, ана гыикI хъана, факай туба ийидайвал жезвани?» Чуькьни авунач. На лугъуди, зи ван хъанач. Вуна гыикI лугъуда, Сайд халу, бубади факай туба ийидайвал жедачтIа?

— Килигин ман, Расим, садра къуъл складриз хкин, гьисабин. Ахпа ана вуч хъанатІа чир жеда.

РикІин къеняй за гъатта мадни гзаф бегьер кІватІда, лугъуз, ширин хиялар ийидай. Амма абурукай за гъич садазни лугъудачир. Гъатта Расимазни. Тимил бегьер кІватІайтІа, Межид бубадин сив ни къада? Шаксуз, ада «гъикІ я, хва, за ваз лагъаначирни—ял тежедай пар далудиз ямир», лугъудай. Гагъ-гагъ шаклувилер жедайтІани, амма са кардал зун умудлу тир: райондин майишатрилай чна бегьер гъикІ хъайитІани гзаф кІватІда. И карди зак лувар кутазвай, ашкъиламишзавай.

Гила зун неинки Межид бубадин, гъакІни Ольга Дмитриевнадин великни уъзубагъ тир: за жемятдин велик хиве къур гаф къилиз акъуднавай. Чунуьхна вучда, рикІин къеняй за и агалкъунал дамах ийизвай ва зун ашкъилу тир. Шаксуз, Олыадини зи агалкъунрал шадвал ийизвай.

14-къил

Шаз, октябрдин эхирриз чара жедайла, чна сада садаз мад гуьрушмиш хъжеда лагъана гаф ганвай. МасакІа хъунни мумкин тушир, вучиз лагъайтІа чун гила умуми интересри, метлебри сад авунвай. ГъакІ хъайила, чун мад гуьрушмиш хъун лазим тир. Шумудра? Гъина? Тайин са мкърар гъеле авачир. И кар чиз, за адаз акъалтІай жавабни ганачир. ЯтІани, чун чал гьалт хъувун, чун чаз ахкун лазим тир, чарасуз тир. ИкІ чна къведани фикирзавай.

— За гъар юкъуз ви кагъаз гуьзлемишда, — вилер перишанвилев ацІанвай Ольгади гъикІ зун рекъе хтунайтІа зи рикІяй акъатзавачир. Заз чизвай: ада, дугъриданни, зи кагъаз гуьзлемишзавай. За, меслят хъайивал, ноябрдиз, хуьре хцин мехъерар авуна ала-тайдалай къулухъ, Ольгадиз чар кхъенай. (Къве гъафте алатна.

Нисинихъ кІвализ хтайла, зун гураара амаз папа муштулух гана:

— Ваз кагъаз ава.

— Гъинва?!

— Вини кІвале, столдал, — жаваб гана, Бике хуьрек гъазуриз кухнядиз гъахъна. Нинди я, вучтинди я лагъана гъич хабарни къунач.

Кагъаздал Ольгадин вичин адрес алачиртІани, им адан чар тирди заз гъасятда чир хъана ва за теспача кваз конверт ахъайна, кІелиз башламишна.

«Зи играмиди, — кхъенвай ада адетдин саламрилай къулухъ, — вун хъфена са варзни хъанвач, амма за акІ гъиссзава хъи, гуя тамам са йис алатнава. За йифер ваосъ галаз рахаз акъудзава. Ви тІвар рикІе аваз зун ахварал физва ва, экуьнахъ ракъинихъ галаз

къарагъайла, сифте зи мецел къвезвайди ви тІвар я. Икъван вун рикІе аваз ксузватІани, анжах садра заз вун ахварай акуна: гуя чун къведни са гъина ятІани гъуьлуьн къере сейрда ава. Гъуьл акъван милаймидиз, секиндив акъвазнавай хъи, на лугъуди, чи велик гегъенш чуьл экІя хъанва ва ана атІа къил акван тийизвай магъсулри пакаман шагъвардик лепе гузва. Гъуьлуьк хкатай еке, туьнт яру ракъини къуд пад нурлу авунва ва рагъ акъвазнавай чкадила гъуьлуьн къерез къведалди къизилверекъдин рехъ яргъи хъанва ва чун къведни а рехъди ракъинихъди физва. Ахпа 'бирдан вири квахъна ва чун къвед мад баябан къере ава. Гъуьлуьк къалабулух акатнавай. Чна къежей къумадал чи гелер таз, къер тирвал са гъиниз ятІани чукурзава. Амма лепеди чи гелер квадарзава. Къежей къ^умадила мад къве гел физва. Чун гъуьлуьн лепени, зун вун — гъа и гъуьжетда аваз зун ахварай аватна. Гъайиф, им ахвар тир. Ажеб жедай, и ахвар къилел атанайтІа ва чун са касни авачир баябан гъуьлуьн <къере гъил гъиле къуна къекъвенайтІа. Низ чида, белки, гатуз чун Каспидин къерехда гуьрушмиш жен?..»

Эхъ, за ахварикай хкатайда хъиз гъисс авуна, гуя гила зун уях хъанвай. За къатІана хъи, гъанай хтайдалай инихъ за мукъвал-мукъвал Ольгадикай хиялар ийизвай. За фикирнай: кІвализ, хзандин патав хтайла, кІвалахдив эгечІ хъувурла яваш-яваш гъиссерин къизгъинвал квахъда ва вири вичин геле-къацІа гъат хъийида. Амма са гъина ятІани рикІин деринда Ольгадин милайм суьрет амай ва за къвердавай гзаф адакай фикир ийизвай. ИкІ тахъун лазим тир, вучиз лагъайтІа заз зи Бике авай. Тажуб кар ам я хъи, къаткай месикни за яргъавай дигегълидикай ширин хиялар ийизвай. Зи патай им еке ахмакъвал жезвай. Амма за вучдай къван? Гила за зи пабни Ольга гекъитдай ва гекъигун Бикедин хийирдиз жедачир. За великдай кваз такъур гзаф крарай зи къил гила акъатзавай. Зун генани ахътин нетижадал атана хъи, некъгъдик квай зи папаз великдай хъиз зун кІамач, чун къвердавай сад садавай къа-къатзавгш, яргъа жезвай. Вучиз? И карда нин тахсир тир? ХъуьтІуьн яргъи йифера, кроватдал ярх хъана, вилер акъална (папаз ахварал фенвайди хъиз хъурай, лугъуз) за чи араяр къунин тахсиркар вуж тир, лугъуз, гзаф юкІвар-чиплер ядай. И йиф иллаки сабурсуз яз акъатнай, зун эсиллагъ ахварал феначир. КІвалин атІа къиле къилдин кроватдал ширин ахварал фенвай папаканни хъел къвезвай. Заз сифтени-сифте адаз зун кІанз амани-амачни чириз кІанзавай. Зи рикІел ихътин са дуьшуьш хтана. Шаз Москвадай кІвализ салам гана хтайла, папа са гафуналди ва саймазвилелди зун къаршиламишна:

—Хтанани?

За гъеле хкведай рекъе, шад хъайи папа зи гуьгъуьл къачун патал зун хушвилелди къабулда, лугъуз, ширин хиялар авунай. Зун гъамиша мугъмандай адахъ цІигел яз, ам акун хуш яз, тамарзлу

ЯЗ хкведай. РикІин кьеняй за ам патал явлалу гафар, чими теменар хуьдай ва зун гьасягда адан гарданлиз хкадриз гьазур тир. Амма ада зун акунмазни, «Хтанани?» лагьай са гафуни зи ашкьи-гьевес, ргазвай кьажгьандиз кьайи яд ягьайди хьиз, явашарна ва хкадарна. «Хтанани?» Аи, аллагь! На лугьуди, зун исятда гьаятдиз эвичІна хтайди я. На лугьуди, чун санал тахьана кьве гьафте алатнавач. На лугьуди, зун адан уьмуьрдин юлдаш туш — са хванахва, рекьин мугьман я. «Хтанани?» Гьич са шадвал-ашкьи квачиз, гьич вилин рацІамни хкаж тавуна, сес хьуьтуьл тавуна, гьакІа: «Хтанани?»

Кефи хайи зани суалдиз кутугай атІай жава'бни ганай:

— Хтана.

Якьин хьи, Бикедиз зун хуш яз амачир. Вучиз? Вучиз папаз вичин гьуьл хуш яз амукьдайди туш? Эвленмиш хьайидалай кьулухъ за гьич садрани адаз жув виляй аватдай, такІан Іжедай чІуру кІвалах авурди тушир. За гьамиша кІвализ — кІвал, папаз — паб лугьуз хьана. За, бязибуру хьиз, пиянискавилер авунач, ягьунгатун авунач, зун маса дишегьлийриз килигнач, мажиб вири хкизадав вахкана, эркеквилин везифаярни за кьиле тухузва. Бес, икІ яз хьайила, вучиз ам муркІадин кьая хьиз кьанва? Белки, заз течир> гунагьар кватІа зак? Вуч ятІа? АкІ хьайила, лагьана за рикІяй, адаз кІани маса кас ава. И фикирди зи рикІ бегьем тІарна. За сифте кьуни-кьуншидал алай, ахпа хуьре авай итмар гьисабиа башламишна ва абурукай вуж зи папаз хуш хьун мумкин ятІа тупІалай авуна. Амма гьикьван зун кутугай са жаваб жагьурир; алахьнатІани, арадиз затІни атанач. Идаз акси яз, са кар заз якьин чир хьана: адаз кІани касни авачир. Ам великдай хьиз заз вафалу тирдал за шак гьанач, ада намус маса гудалди вичин гарданлиз еб вегьедайди заз чизвай. ЯтІани, зи рикІиз регьят хьанач.

Гьа и йикьара, са няниз за адахъ галаз и месэла рикІивай гьяддайвал хьана.

— 'Зи играмиди, — лагьана за, — вун великдай хьиз амач хьи, зун ви чан-рикІ авунихъ тамарзлу я, амма вун...

— Кьуьзуь хьайила, вуч чан-рикІ авайди я? — хьуьрена Бике. — Ваз кье туйквенда авай мусибат акуна кІандай: 'финский порошокар хтанвай. Пагь!

Зи папаз чи алакьайрилай финский порошокар багьа тир. Ихтилат гьа инал куьтягь хьана.

Зи рикІел ихьтин са кар мадни хтана. Саратовдай гуьуьл шад яз кІвализ хтанмаз, Бикеди зи кефи ханай. Нисинин вахт тир. Вар ахьайна гьаятдиз кам вегьенмаз, зи вил крандик гьилер чухьузвай Бикеда акьуна. За салам гана.

— Алейкум салам, — Вике, зи гьилик квай чемодан кьуна, вилик зкечІна. КІвачеллай туфляир хутІунна, гурарай виниз. экьечІиз кІан хьайи заз Папа рьарайна:

— Аниз ваь! Иниз, — Бикеди кІаник квай кІвалин рак ахьайна.

— Вучиз? Ана чи вуч ава? — алапат хьана зунни.

— Винел чими я. Ина гьава серии я.

Мугьмандай хтайла, чи кІвалер заз акурвал амачир.

— Бегенмиш яни ваз? — жузуна папа ашукь 'хьанвай вилералди «безетмишнавай» кІаник квай кІвалелай вил аладариз.

— Серии ятІани, мичІи я гзаф, — жаваб гана за.

— Аййб авач. ХьуьтІуьзни чун ина амукьда.

— ХьуьтІуьзни ина вуч ава? — заз хьел атана. — Винеллай кІвалер низ я, хванахвандиз яни?

Бикедин чин яру жез башламишна.

— Винеллай кІвале артух кІвач куьз герек я, мебелдилай руг михьдай кьван зи кьве гьил галат жезвайди чизвач зхир ваз!

— Я паб, акІ яз хьайила, чна винел кІвалер вучиз эцигайди тир, я хзан сагь хьайиди? Чилин са кумада яшамиш жедай ман...

— Ву, я Сайд, бес виридаз дворецар хьтин кьве мертебадин кІвалер авайла, чаз вучиз жедачир кьван? — Бикени зи чемодан патав эцигна кІвалин юкьвал акьвазнавай.

— Вири гьа «дворецра» яшамиш жезва. Вун хьиз, сад лагьай мертебада, мичІи кІвале гьахьзавач хьи. Дьша винел!

Бике закай бейкеф хьана. Зун кІвалай экьечІна гурарай винелди заландиз айвандал хкаж жез башламишна. Бике, чин чІурна, чемоданни гваз, зи гуьгьуьна аваз кьвед лагьай мертебадиз хкаж хьана. Чи арада икІ хабарсуз гьатай кьайивал квахьун патал, за Бикедиз чемодан ахьа авун теклифна.

Чемоданда авай пишкешар: вичиз кьелечІ костюмар цун патал кьачунвай багьа парча, Сунадиз кьачур булушка ва маса шейэр акур папан хьел, рагь галукьай мурк хьиз, цІрана квахьна.

— Ибур чибур яни? — Бикеди туфляир алукиз башламишна.

— Аквазвачни? Импортный товарар я, — табна за.

— Ву-у! Жечни бес. Импортный туфляир, туш ибур. Амма и булушка — им импортный я. Акунмазни чир жеда.

— Язва, язва, — мад табна за, вучиз лагьайтІа а булушка гьакьикьатдани чи уьлкведин товар тир, за шейэрнихъ галай чарар виликамаз кьазунна гадарнавай. Заз Бикедин иштягь таниш тир. Чидач, зи кІевивал себеб хьанани, ва я туш, гьайи «импортный» шейэри хьуьтуьларнани, амма мад Бикеди кІаник квай кІвале яша миш жеда лагьана чухькни хьувуначир...

Цийи йисан вилик квай юкьуз Москвадай Низамидин ва Ольгадилай кьвед лагьай чар хтанвай. КІвале садаз хтай кагьаз масада кІелун адет тушир. Гьавилай зи кагьаздик садани кьанавачир.

Зи папаз кагьаз нелай ятІа ва за вацран кьилера посылка низ ракурнаватІа чизвай: зинни юлдашдин. арада чинебан сир тахьун лазим тир. Сир сад тир — зинни Ольгадин алакьаяр. Амма зи юл-

дашди акI фикирзавай хьи, гуя зун маса дишегьлидиз кIан хьун ва вич заз такIан хьун гьич' мумкин туш. Амма гьакъикъатда...

Жегьил чIавуз дамахар авунал рикI алай, кетах зи Бике, са-лай хтана бегьем пад-кьил агуд тавуна .кIвалахдал физ акурла, завай талагъна акъвазиз хьанач.

— Хзан текъейди, им вал алайди вуч гьал я?

— Вуч хъана заз,— ада вичелай вил аладарна. —кIвач квачни, гьил квачни?

— Садра жуваз гуьзгуьдай тамаш, кар са кIвалер туькIуьрунал алач гьа! За ваз фицякърани лагъайди тир: кIвалахдал фидайла, туькIвей партал алуькIна вач. А вал алай ранг фенвай жигет кванни хтIуна.

— Агь, — папа гьил элягъна, — кьудур хьанвай Сайд я вичиз.

Бике варцъай экъечIна. Зун кьулухъай адаз килигиз амукъна. И арада зи фикирдиз, кIвалахдал фидайла, ва я туш, куьчедиз экъечIдайла, Ольгади гуьзгуьдин вилик акъвазна гьикI вичин пад-кьил агуддайтIа хтана.

Са маса сеферда мад гьа месэладай за вичин чинар кайила, Бикедиз хьел атана:

— Вуч хабар я, Москвадай хтайдалай кьулухъ заз вун масакIа хьанвай хьиз аквазва. Хийирдиз хьуй!

Дугъриданни, анай хтайдалай кьулухъ зун чи уьмуьрдиз, яшайишдиз, чи алакъайриз масакIа килигзавай ва за къатIана хьи, "чи уьмуьр купIад цIай хьиз, я бегьем чими тийиз, я экуь ишигъ авачиз буьркъвеба физвай. ИкI давам хьун мумкин тушир. Са вуч ятIани авуна кIанзавай. Амма Бикедиз вердиш хьанвай къацIай экъечIиз кIанзавачир.

15-кьил

Зи вад йис хъайила, яхцIурни къвед лагъай йисуз, дяведа дах телеф хъайидакай хабар агакънай. Гьа чIавуз кIвале гьихьтин йикъшуван хъанайтIа, къени зи вилерикай карагзава. Заз дах гьихьтинди ятIа чидачир, я кIвале адан шиклини авачир. Дяведикай заз чизмайди гьа чIавуз хъайи шел-хвал ва гьамиша гишила авай зи руфун тир.

Дяве алатна. Гзафбурун кIвалериз къариблухдай играми ксар: бубаяр, стхаяр хтана. Дах къейиди чизвайтIани, чи вил рекъел жедай, чи умуд атIанвачир. Зун дидедиз авай сад тир. Ада вичин жегьил уьмуьр зи рекъе къурбанд авуна, мад гьуьлуьз тefена акъвазна. Исар гзаф четинбур тиртIани, ада зав кIелиз туна.

Къанни са йиса авайла, Дагъустандин хуьруьн майишатдин институт куьтягъна хуьруьз хтайла, зун колхоздин агрономвиле та-йинарнай.

— Гила, — лагъанай дидеди, — зи рикIе, чан хва, са мурад ава. Ахпа заз къейитIани къайгъу туш.

Дидедин рикIин мурад вуч тиртIа, заз чизвай. Амма чахъ мехер ийидай такъат авачир. Къвердавай яшайиш къайдада гьатиз башламишна. Ахпа, къве йисуз колхоздин председателвиле кIвалахни авуна, зи 25 йис хъайила, мехъернай. А чIавуз Бикедин къад йис тир. Дербентдин медучилише куьтягъна руш хтайла, складчй* МутIалиба гена виликан председателдиз ваь лагъаначир.

— Анжах зи руш, зи пуд хцин чIехи вах, гзаф кетах яз чIехи хъайид я, — лагъанай яран бубади, — Бикедин кефи лаз тахъуй.

Кефи хун вучтинди я? Зун дуьньядиз адан вилерай килигзавай, зун адан гьар са метлеб кьилиз акъудиз гьазур тир. Гуьгъуьнай, гада хъайидалай кьулухъ ва иллаки чун арандиз, ЦIийи хуьруьз, куьч хъайидалай кьулухъ, Бикедиз дердияр гзаф хъана,. Сифте аIг Низами кIвачел акъалтун патал аялдихъ гелкъведай, гада школадиз кIелиз фейила, яшайиш хъеан жердавай, кIвализ цIийи-цIийи шейэр, вични .импортный товарар къачунин юрта гьатна. Муьгъуьбатни циф хъана фена.

Бес гила гьикI хьуй? Са гьиле къве къарпуз къаз жедач. За са>кардал кьил эцигна кIанзавай. Хуьре жуван хийир кIани, жуваз дуьз рехъ къалурдай камаллу кас хьунни са бахт я инсандин. Зи сад лагъай муаллим, зи рикI алай Алим муаллим гьа ихьтин кас тир.

КIвалахдилаь хтайла, са няниз зун адаз мугъман хъана. За адаз. вири агъвалат хъайи-хъайивал, кIусни чуьнуьх тавуна ахъайна, заз са меслят къалурун тIалабна.

Алим Омарович фикирдик акатна. Аквадай гьаларай, ада заз кутугай жава/б жагъурзавай.

— Агь, Сайд, Сайд, регъимлувили ви кьил и беладик кутунва, — лагъана ада эхир. — Ваз Ольгадин рикIиз тIариз кIанзавач, ваз ам багъа я. Аквадай гьаларай, ам хъеан дишегъли я.

— За гьикI адан рикI тIарин? Жув кIанзавай касдин, са шумудра рикI тIар хъайи касдин?

— Зун ви гъавурда ава, Сайд...

— Бес за вучин?

— Четин суал гана вуна заз. Математик зун ятIани, гьализ че^тин месэла я. — Алим Омарович фикирдик акатна. — Ваз вуч аватIа чидани? Ша вуна и месэла акъван тупIалай ийимир, рикIик къамир жуван...

— ГьикI рикIик къамир? РикIе масад аваз Бикедихъ галаз яшамихъ хьун? Бике вич захъай къакъатзава, ам къвердавай пекерин есирда гьатзава. Чун гьакI яшамихъ жезва, тIвар паталди. Хзан чкIизва, муаллим. Вун зи бубани я, дидени. Заз са дуьз рехъ къалура. Эгер Бике акI авачиртIа, за Ольгадикай фикир ийидачир жеди...

4 Зак. 598

— Бикедихъ галаз зун рахада, — хиве къуна муаллимди секин-диз. — Эгер вун зал меслят гъиз атанвайди ятІа, за лагъайвал ая: Ольгадихъ галаз авай алакъаяр атІутІ. Аял туш, ам ви гъавурда акъада.

— ГъикІ?!
— ГъакІ.

Имни икІа. Зун са куъмек кІанз атай муаллимдикайни са чара хъанач. Зун рикІяй ажугълу яз, адалай нарази яз кІвализ хтана. Ваъ, лагъана за, жуван хзандин къадар-къисмет анжах жува гъялна кІанда.

16-къил

Май акъатна. Июндин сифте къилера магъсулриз, халкъди лугъудайвал, жанавурдин ранг янавай. Гъуълуъ хъиз лепе гузвай ник - акурла гъикъван хуш жеда гуъгъулар!

Імарфар такъвана хейлин вахт тир. ЧІурар >хъипи хъанвай, ва-цІар саки къуранвай.

Бикедин чин, гъалчІай цав хъиз, серии тир.

— Вахъ вуч хъанва? — жузуна за адавай.

— Секинатан гъал чІуру я. Къе йифяй акъатдай хътинди туш, факъир.

Секинат Бикедин кІеви дуст тир. Пуд вацра къван Махачкъа-ладин онкологический больницада къаткана, чара амач, лагъана, ам кІвализ рахкурнавай. Бике, мукъвал-мукъвал физ, адаз раб ягъиз хкъезвай. Амма дарманрикай адаз чара амачир. Ам югъ-къандавай цІрана куътягъ жезвай. РикІ алай дуст икІ, тІуърди экъуъч хъийиз, мусибатдик и дуъньядай фин Бикедиз еке дерт, хажалат хъанвай. Гъар сеферда азарлудан патавай хтайла, ам шехъдай. Эхиримжи ййфера Секинат вилерикай карагай ам, рикІе кичІ гъатна, 'беден зурзаз мад ахварал хъфидачир.

...Югъ нянал элячІна. Цавал цифер акъалтиз башламишна. Лап яргъай, дагълар галай патахъай цав рахай ванер къезвай: са гъина ятІани къати марф къвазвай хътинди тир. Амма къур акъатнавай арандин чилер, цихъ цІигел яз, вил алаз секиндиз акъвазнавай. Югъ мичІи хъана: хуър электрикдин зквери ишигълаван авуна. Айвандик акъвазнавай заз гъикІ цав чІулав булутри кІевирзаватІа аквазва. Хар къуникай рикІе кичІ аваз ксай месикни архайин жезвач. Зунни Бике, къе мад рахунар хъана, хъел тир.

Садлагъана ахварикай кватай заз жув гъинватІа чир жезвачир. Зи къилихъ са къаралту акъвазнавай: «Им вуж хъуй?»

— Сайд, вун ахварал алани? — хабар къуна яргъандин пад хкажиз Бикеди. — Зун ви патав къведа. Заз пис ахвар акуна, завай къилди ксуз жедач.

— Вун вучиз зурзазва, зав агат. Вахъ вуч хъанва? — жузуна за ам къужахламишиз.

— Заз пис ахвар акуна, заз кичІе хъана...

— Хийирдиз хъуй, ахварар рикІик къамир. Де вуч хъанатІа лагъ.

— Акур ахвар ахъагъайла, къилел къведалда, — лагъана папа,

■ — гъакІ хъайила, ахъайдач.

Бирдан кІвал цІайлапанди экуъ авуна.

— Им вуч хабар я? — жузуна за.

— Марф къвазва, — лагъана Бикеди. — Цаву цІайлапанар язва. Ваз хабар авачирни?

— Жеч! — За, тадиз къарагъна, дакІар ахъайна. Кварцяй эчІирдайди хъиз, марф къвазвай. Садлагъана кІвал ишигълу хъана, ахпа мад цавар ацахъай хътин ванер акъатна. Хуър марфадин ванци къунвай.

— Магъсулриз зиян хъайитІа, вучда?

Югъ малум хъайила, марф хкатна. РикІяй агъзурни са чІуру хиял физ, Бике ахварай ават тавурай, лугъуз, зун мукъаятдиз кроватдила эвичІна, парталар алукІна, никІиз килигиз рекъе гъатна. И йифиз къвайи марфади вичин кар авунвай. Хуълерилай алахъай ятари куъчяр, гъаятар ацІурнавай. НикІиз агакъайла, югъ бегъемачух хъанвай. За яргъалай михъиз никІелай вил аладарна. Аквадай хътин хата хъанвачир. Анжах залан къилер, къежена, куърс хъанвай ва къалин чкайрилай ник къатканвай. «Рагъ атайла, ам къарагъарда», — рикІ чкадал хтана зи. Элкъвена хуъруъз хтайла, Хуъруън къерехда, нехир акъудзавай чкадал, пуд дишегъли калер гваз ата-на, са квекай ятІани ихтилат ийиз акъвазнавай. Заз чизвай: экуън къиляй нехирдал атай дишегълийрив цІийи-цІийи хабарар жеда. Ингъе гилани абур чин чиниз яна, гъилер хуъчІуък кутуна явашдиз рахазвай.

— Хийир-хабар? Куън квекай рахазва? — жузуна за.

— Авач, чан Сайд, чун и рагъметдиз феи Секинатакай рахазва.

— ГъикІ?! Ам...

— Къуланфериз рагъметдиз фена, факъир. Зун сенфиз гъанавай, — жаваб гана сада.

За кІвализ гъерекатна.

— Вун гъинавай, я Сайд, икъван фад? — жузуна кал ацазвай Би кеди. Амма завай адаз жаваб гуз жезвачир, зи мез къуранвай.

— НикІиз фенвайни?

— Эхъ...

— Заз чизвай эхир... Гъан, зиянар гзаф хъанвани?

— Ваъ.

— Бес ви... вахъ вуч хъанва?

— Захъ затІни хъанвач... Амма... Секинат...

— Секинат? Гъи Секинат? Вуч хъанатІа лагъ тІун!

— Секинат рагъметдиз фена...

Бикедин гъил буш хъана, нек авай ведре чилел аватна, лекъве-ра авай рагъул ятар лацу хъана. Хуругандив чин кIевна, шехъиз-шелхъиз кIвализ хъфейла, за ведре вахчуна, кал нехирдал физвай къуншидин рушал тапшурмишна. Гила Бике секинарна кIанзавай. Якъин хъи, вичин хайи вах хъиз играми кас икI Къакъатун адаз еке хажалат тир.

И йикъан няниз Секинат ферикъат авуна, кIвализ хтайлани, Бикедивай шел къаз жезвачир. Сунади вини кIвале тарсариз гъазурвал аквазвай. КIвале чун къвед авай. Шехъдай къван вилер да-кIуна, хърай акъудай чими фу хъиз цIарцIар гузвай адан яр акъатнавай чин акурла, зи рикI мадни дар жезвай. За адаз чай гъизва, вилик фу эцигзава (сенфелай къулухъ ада сиве затI тун-вачир), чан-рикI ийиз, адан гуьгъуьл къачузва, ам секинарзава.

— Бес вуна ахварар къилел къведач лугъудачирни? — ада чин захъ элкъуьрна. — Вич рекъидайла, Секината заз эверзавалдай: «Бике, вакай са чара. Гъереката, заз са куьмек ая» лугъузвалдай. Заз ахварайни гъакI акунай, зазни вичихъ галаз ша лугъузвай. Ги ла зунни рекъида!

— КIелай авам я вун, валлагъ, я' — За галачир хъуьруьн аву на. — Гъар ахвар акурла, рекъиз хъанайтIа, низ чида, зун мус къен-вайтIа!

Гъа са вахтунда ихътин ахвари зунни фикирдик кутуна. Алапат жедай кар ам тир хъи, вич рекъидайла, Секината Бикедихъ ялвариз, адаз ша лугъуз эвериз хъана. Гъа и чIавуз Бикедиз Секината вичиз гъикI эверзаватIа ахварай акунва.

— Икъван гагъди за эсиллагъ къиникъикай фикир ийидачир, — лагъана, Бике зав агатна. — Амма гила заз чир хъана хъи, рекъи да. Са юкъуз ван къведа ваз, «амач», лугъуз.

— Гъелбетда, вири рекъида...

— Къиникъ виридахъ галайди я. Амма жегъилзамаз, аялар секин тахъанмаз къиникъ? РикIе мурадар амаз дуьньядилай фин ^-им я заланди, им я гуж.

— Беса, — лагъана за, — маса ихтилатар ийин, Бике.

— Ваъ, Сайд. Куьз я и зегъметар? И девлетар? Пака зи югъни гъам тушни? — папак шел акатна.

За мад Бике секинарзава, чан-рикI ийизва. Заз адан рикIикай хабар тир.

— Фицкъра Алим муаллимдини зи чинар бегъем кана, — ла гъана Бикеди.

«АкI ятIа муаллимди вичин гаф къилиз акъудна», — фикирна за, гила адалай рази яз.

— Эхъ, къез я зи и мал-шей, кIвални мал-эменни? Абур патал чун гагъ-гагъ къайи рахунризни акъатнай. Гъил къачу, Сайд, акъул-суз хъанвай зун, валлагъ, хъанвай. Амма ви муьгъуьббатди, ви са-бурлувили, ракъини мурк хъиз, эхирни, зи рикIин къайивал цIурур-

52

! на. Гила за акI гъисс ийизва хъи, гуя зун дуьньядиз маса вилерай килигзава. Эхъ, вуч бес жезвач чаз? Гила кIанзавайди — алукидай иартални, недай фу. Чи муьгъуббатлувал, инсанрин арада михъи

|тIвар. Тушни?

— Гъелбетда, зи играмиди, — къул чIугвазва за адан гафарал. — КIанзавайди — чандин сагъвал, дуьньядал инсанрин арада ислягъвал я. Мегер и секинсуз девирда абурулай багъа вуч ава? Къуй чи балайрин къилел гъамиша михъи цав хъурай! Им еке девлет я, бахт я чи.

— За мад са затIни къачун хъийидач, — лагъана Бикеди, дугъри аялди хъиз.

— Авайбур ишлемишдай сагъвал акурай чаз, — зани, хъвер чуь-нуьхиз, папан гафарал къул чIугуна. — Ша, Бике, и гатуз ял ягъиз фин. Им фадлай зи рикIевай кар тир...

— Гъиниз гъа? — Бике, чIалахъ тежез, заз килигна.

— Сочидиз, Крымдиз. Гъич тахъайтIа, и мукъваллай «Каспий» санаторийдиз. Вунани мад ара-ара метIер тIа жеда лугъузва...

— Ава. Бес Суна нин патав тада?

— Пудни фида ман.

— Пудни? Жедани къван?

— Эхъ, Гила санал ял ягъун патал хзандиз путевка гузва, — лагъана за.

— Агъ, ажеб жедачирни, гъакI хъанайтIа! — Бикедилаи ухът алахъна.

Фу тIуьна, чаяр хъвайидалай къулухъ Суна вини кIвале къат-курна, зун Бикедин патав хтана.

— Гъан, гила чунни секин жедани?

— Эхъ, — Бике явашдиз дивандилай къарагъна. — Мад зун гъич садрани къилди къаткидач, Сайд.

Ам чи къведан кровать туькIуьриз эгечIна. Зун, зи Бикедин рикIе авай маргъалар цIурунал шад яз, ашукъ хъанвай вилерай ада месер, кек ягъиз, гъикI туькIуьрзаватIа, килигзава.

17-къил

Анжах пуд лагъай юкъуз, райондин лекторрин совещаниедиз фейила, заз Ольгадиз чар кхъидай мумкинвал хъанай. За адаз хиве къуна: «Заз вун играми я, кIан я. Амма и кIанивили къведазни рикIин сабурсузвал, тайинсузвал гъизва... ИкI яргъалди давам хъун мумкин туш, эхир чун фагъумсуз кар авунал гъида... Амма чун гъамиша хъсан дустар яз, са месэладал машгъул тир коллегаяр яз амукъда...» Эхирдай за адаз цIи зи 'бритадади 120 гектарда зулун магъсулар адан теклифар чрикирда къуна цанвайди кхъена.

Чар вегъена хуьруьзни хтана, амма зи рикI гъа виликдай хъиз

секинсуз тир. Яраб Ольгади зи чар гьикI къабулдатIа? Сеперар ганај жал: «Итим туш вун, эркек туш вун!» лугъузвай жал? Я туш, кIелна гадарна тада: «Пагъ, пузарар акъатич зи!»

Яраб ада заз жавабдин чар кхьин хьийидатIа. Вучиз кхьирай къван: вуч лагъана кхьида? Мегер за вири ачухдиз, гъавурда гъатдайвал кхьенвачирни... Гьелбетда, кхьидач. И фикирди зун перишан авунвай ва заз, вучиз ятIани, адан ^эхиримжи гафар кIелиз кIанзавай. За сабурсуз яз адан кагъаз гуьзлемишзавай.

Са варз алатна. Зи вил атIана.

Нисинихъ кIвализ хтайла, Бикеди зав адрес алачир чар вахкана. ХатIар акунмаз, заз ам нинди ятIа гъасятда чир хъана. РикIик гъалаба кваз конверт ахъайна, за чар кIелиз башла'мишна:

«Играми Сайд! Гзаф фикирар авурдалай къулухъ зун ваз и чар кхьинихъ мажбур хъана. Гьич вилив техвей ва фадлай кичIезвай кар, эхирни, зи кьилел къвезва: зун Викторан -латав хъфизва...»

Жуван вилерихъ агъан тийиз, зун чарчиз килигиз амукъна. Яраб им ахвар тир жал? За пуд сеферда чарчин эхиримжи предложение кIелна. Шак гъидай кар амачир.

«...Зун Викторан патав хъфизва. Зун аниз зи хушуналди хъфизва лагъана фикирзавани вуна? Ваъ. Ви зхиримжи чарчи зун мажбурзава... Ви чар кIелайла, Елена Васильеванади лугъузва хьи, гуя зун ахмакъ дишегъли я, вучиз лагъайтIа за, Сайд, ви хзан чукурзавалда. Им таб я. Ван къвезвани ваз? Им таб я. Заз чизва, ваз паб ава. Амма зун ам гадарунал садрани рази хъайид туш. И месэладай дидедини Еленади зи кьил <бегъем тIа ийизва. Эгер заз вун рикIивай кIан ятIа, за ви рикIиз тIар жедайвал, азиат жедайвал садрани авуна кIандач. За вакай, ви хзандикай, адан гележегдин хушбахтлувиликай фикир авун лазим тушни къван? АкI яз хъайила, фад ва я геж ви юлдашдиз зи муьгъуьббатдикай хабар жеда ва и кар себегъ яз, шаксуз, куь араяр мадни рекъида, куьн гъуьрметсуз жеда.

Вири и месэлаяр, белки, дуьз жедай. Амма... Са гъафте къван идалай вилик за Сергей Сергеевичалай чар къачуна. Ада Виктор кIевиз азарлу яз къатканва, гъамиша зи тIвар къаз, терхеба разва, лугъуз, кхьенвай. Профессорди заз тадиз Викторан гъарайдиз атун теклифзава.'Саид, зи камаллуди ва играмиди, вун зи гъавурда дуьз гъат: Викторихъ касни авач, бес азарлу адан сивихъ яд ни агалдарда, ни адан винелай алатай яргъан хъивегъда, ни адан гуьгъуьл къачуда? Белки, зун себегъ яз гьакI жегъил чан гъилляй физва адан? Заз ам рекъиз кичIе я ва, эгер адан кьилел са дуьшуьш атайтIа, умуьрлухъ зи рикI архайин хъжедач. Эхирни, зун аниз хъфин чарасуз яз аквазва заз. Белки, вун патал, ви рикIин архайинвал патал ва гележег патал гьакI хъсан я жеди. За ваз и цIарар кхъизва, амма зи рикI шехъзава. Вучиз лагъайтIа зун вавай лап яргъа жезва, зун вавай айрутмиш жезва. Амма гъамиша

пун зи умуьрда чими рагъ хъиз, мичIи йифиз экуь гъед хъиз амукъда. За вакай гъамиша хуш ва ширин хиялар ийида. Зун гъамиша вахъ цIигел яз, тамарзлу яз амукъда. Вучиз лагъайтIа вуна зи рикIе инсанвилини экв куькIуьр хъувуна. Мекъи хъуьтIуьз чими гатфарихъ хъиз, азарлуда сагъвилихъ хъиз, за вахъ ялварда.

Гьелбетда, вахтунуи вичин кар аквада. Яшар гзаф жердавай, заз чиз, гьиссерни зайиф жеда. Амма рикIин къене, са гъина ятIани лап деринда за вакай хуш майилар хуьда. Абурукай гьич садзани хабар жедач, за абур, багъа хазина хъиз, зи мал-девлет хъиз, ядигар яз хуьда...

Ви мурад зун хзан, юлдаш хъана секин хъун я. Гьелбетда, Викторихъ галаз ваъ. Масадахъ, хъсан инсандихъ галаз. Эгер зи къисмет гъахътинди яз хъайила, за вучда къван? Килигин. Белки, за ваз икъван яргъи чар кхъена кIандачир жеди. Чидач. Амма гьакI, чуькъ тавуна, вавай айрутмиш хъун зи рикIи къабулнач: заз вахъ галаз, зи лап играми, муьква касдихъ галаз хъиз, зи пис-хъсанди гъялиз кIан хъанай. Сагърай ва бахтлу хъурай, вун, играмиди!

Гъамиша вун хушбахтлу хъана кIанзавай Ольга.

ИМадни. За а кардик кIевелай умуд кутазва хьи, чун чакай яргъа хъайитIани, чи къведан уртах кар — магъсулрин бегъерлувал хкажунин кар вуна гъилелай вегъидач. Къвед лагъай бегъер кIватI хъувурдалай къулухъ адан нетижайрикай хабар хъанайтIа, зун пара шад жедай.

Эхиримжиди. За тIалабда, и чар цIай яна куг, ам ви юлдашдин гъиле гъат тавурай: къуй адан рикI архайин яз амуькьрай».

Ольгади вичин къанни цIерид йисан умуьрда са игитвални хъанач, лугъуз, гагыгагъ гъайифар чIугвадайти зи рикIел алама. Амма гьикъван адаз къетIен шартIара вичин игитвал, викIегъвал хъалуриз кIандай! Ада гъамиша гъахътин ксарал хъсанвилихъ пехилвдл ийидай. Амма лугъун чна: бес маса кас патал вичин умуьр, бахт ва муьгъуьббат къурбанд авун, ам четинвиляй акъудун, адав гъил вугун, къаншардиз фин — бес им инсандин игитвал тушни?

ИкI анжах гзаф инсанперес ва викIегъ дишегълидила алакьда.

* * *

Эхъ, зи къуьзуь муаллим гъахъ хъана: вахтунуи вири вичин чкайрал эхцигна. Заз кIанзавайди гила сад тир: Ольга Викторихъ галаз бахтлу хъун. За гъамиша абурукай рикI архайин тушиз фикирзава.

ВЕСИ

Сайдумов, фадлай адет хъанвайвал, экуьнахъ фад хъиз къарагъна, зарядка авуна, вичин чуру тунив эгечІна. Хкатнавай чІулав спелар адан элкъвей, булка хътин куьк чинив иердиз къунвай. Вири хъсан я, фикирзава ада, цлан гуьзгуьдай килигиз вичелай рази яз, амма...

Ам и хиялрик квай чІавуз телефонди кІевиз, яргъалди зенг яна. Бирдан акъатай къалабулук квай и зенгини ам кхурна. «Яраб вуч хъанатІа?» — рикІик секинсузвал акатай ада тадиз трубка хкажна:

— Эхъ, зун я. Абат хийрар. Ам вун яни? Вуч хабар я? Мус? Гъавурда гъатна. Зун исятда рекъе гъатда. Машин ракъурнава? Чухсагъул. Шофер ам гуьзлемишиз варарив акъвазнавай. Машина да ацукъна рекъе гъатайла ам къасухдай хъиз гъилихъ галай сятиниз килигна: гъеле пакаман ругудни хъанвачир.

Прокурор Камалован кабинетда милициядин начальник майор Мурсалов ва силисчІ Миримов ацукънавай. Тади кваз кабинетди» гъахъай Сайдумова, ракІара амаз салам гана, ахпа виридаз гъилер яна. Прокурор вичин къаншарда ацукънавай Мурсаловахъ элкъвена:

— Гуьлагъмед, де гила лагъ кван ина вуч хъанвайди ятІа.

Милициядин начальникди лагъана хъи, бес сенфиз тайин тушир касди ва я ксари вич хуьдай кас амачир субай къари Пери яна къенва.

— Шак нел физва? Мидяй кас авани?

Гуьлагъмеда яргъ алай яхун къумрал чинлай капаш чІугуна, вилерал хъипи металдин оправда авай айнаяр акъалжна, гъилевай чарариз килигиз, сабурлувилелди лагъана:

— Алатай гъафтеда, 4-октябрдиз, хемис йикъан сятдин цІусад аз хъиз зи къилив яшлу са дишегъли атанай. Ам яна къейи Пери къари тир. Ада заз лагъана хъи, бес вич къуншидаллай Селима гзаф инжиклу ийизва ва эгер вичиз са кар хъайитІа, тахсиркар-Селим я, вучиз лагъайтІа, фицакъра пиян хъайила, ада рекъида лугъуз вичиз гъелягъар къуналда.

— АкІ ятІа вуна Селимал шак гъизва ман? — жузуна прокурор ди.

— Бес вуж хъуй?

Милициядин начальникди ихътин арзадилай къулукъ Селимаз вичин патав эверун ва адахъ галаз къуншияр меслят хъхъунин мурад авай суьгъбет авун лазим тир. Амма и кар Мурсалова авуначир: мажал хъаначир.

Камалован чиник серинвал акатна. Ада наразивилелди майордиз са вил яна, фикирна: «Ваз, якъадаш Гуьлагъмед, мажал тахъайвилай Селима вичи хиве къур гаф, белки, къилизни акъудна жеди. Агъ, Гуьлагъмед, Гуьлагъмед, къуьзуь хъанва, дуст кас вун... Белки, Селим туш жеди?»

Камаловаз Селим хъсан устІар яз чидай. Адан рикІ ички хъунал алайдини прокурордиз тийижиз тушир. Амма къуьзуь дишегълидал гъил хкажна лагъай чІалахъ ам жезвачир. ЯтІани милициядин начальникди инал авур ихтилатди ам фикирлу авунвай.

— Вучда? — хабар къуна ада, ацукънавайбурулай вил аладарна.

— Селим дустагъ авун патал ви санкция герек я, Камал, — лагъана Мурсалова яйлухдал айнаяр михъи ийиз.

— Селим къунвани?

— Ваъ.

— Вучиз?

— Гъиле гъатнавач.

— Гъиле гъатнавач?!

— КІвале авачир. Селиман папа хабар гайивал, ам сенфиз кефсуззавай вахал къил чІугваз къунши хуьруьз феналда.

— Валлагъ, ам катнавайди я, — лагъана дивандал кІвач кІвачел вегъена ацукънавай Миримова. — Заз а Селим лугъудайди хъсан чидай кас я. Гъадалай гъейри, касни туш.

Камалова чуькъни авунач, анжах Миримоваз са вил яна ва япун кІвенкІ къве тупІув тІушуниз башламишна.

— Так... так... — лагъана ада вичи вичикди фикирлу яз.

— За Селиман гуьгъуьниз милиционер ракъурнава. Вуна, Камал, санкциядал къул чІугу.

— Сифте Селим жагъурнІ хкваш, ам КПЗ-диз ягъа, ахпа килигда чун, — лагъана Камалов кІвачел къарагъна, кабинетда къекъез башламишна: ада хесет хъанвайвал, мад япун кІвенкІв тІушуниз фикир ийизвай. Ахпа ам Миримован вилик акъвазна.

— АкІ хъайила вуна Пери къейиди Селим я лугъуз тестикъарзава, тушни?

— Эхъ, юлдаш Камалов, гъа гъам я.

— ЯтІа, фадлай инихъ вав са бегъем дело-затІ гвачир. И дело жува твах.

— Ихтибардай чухсагъул, Камал Камирович, — Миримов къарагъиз кІан хъайи Камалова къуьнел гъил эцигна ацукъар хъувуна.

— Анжах, — давамарна прокурорди, — кардин гьакъикъат чир тахъанмаз инсан лекеламиш ийимир. Ахтармшпа, алцума, тести-къара... ахпа... Сабир, жувни юлдаш Миримовахъ галаз алад. Гьар йикъан няниз, сятдин ругудаз кIвалах гьикI 'къиле физватIа за»| хабар це. Эгер лазим атайтIа, йикъан гьи чТавуз хъайитIани, зи патав ша. Суалар авани?

— Ваъ.

— Авач.

— АкI ятIа духтурни галаз тадиз къари къейи чка ахтармишна, къуни-къуншийривай хабарар яхъ. Куьрелди, вири галай-галайвал къиле твах. Тади къачумир. Тади вацI гьублуьхъ агакъначалда, — лагъана Камалова.

II

Селиман гуьгьуьниз къунши хуьруьз ракъурай машин гьакI хтана: Селим гьиле гьатнач — ам зкуьнахъ фад автобусада аваз Дербентдиз феналда. Амма гьакъикъатда ам шегьердиз фейид янн ва я туш, ада къил къакъуднавайди¹ яни анай хтай милиционерди-вай тестикъариз жезвачир.

— Низ чида, — лагъана ада тайинсуз жаваб гана къуьнер ага-жиз. Вичел гьалтайтIа дело регьятдиз куьтягда лагъана фикирна-вай Миримоваз, Селим гвачиз хтай миллионердикайни бегьем хъел атанвай. Гила ам Селим гел квадарун патал вах багъна къуна хуь-рйяй катнавайди я лагъай фикирдал кIевиз акъвазнавай.

Экуьнахъ къари къейи чка ахтармишна хтай Миримов Сайду-мов Сабир галаз мад Перидии кIвализ «фена. Къве шагьидни къа-чуна ам чIарба-чIар Селиман кIвалера, гьаятра къекъвена. Гьич шак гьидай са затIни жагъизвачир. Амма ахпа эрекьдин ичIи бу-тылкаяр авай шешел ва ивидай къацIанвай дегьре жагъайла, си-лисчиди регьятдиз нефес акъадарна: «И дегьредалди Селима къа-ридин дуван авуна», — фикирна ада дегьре газетдик кутаз. Прото-кол кхъена, шагьидрив къулар чIугваз туна идарадиз хъфиз кIан хъайила, галай Сайдумов аквазвачир. КилигайтIа, ада сала, жу-гьундин патав акъвазна, Селиман папахъ галаз рахаз, са вуч ятIа-ни блокнотда кхъизвай. Къуншийривай хйбар къурла малум хъайи-, вал, Перидии кIвалей са гам, къве халича ва гьилин-тупIун авай \ са чемодан квахънавай.

И няниз Миримовни Сайдумов кабинетда геждалди ацукъна-] май. Миримован чиникай разивилин лишан къатIун четин тушир: адан сивик хъвер квай, гуя ада са еке кар къилиз акъуднава. Ми-] римовакай ихтилат кватайла работникар адаз «Чи студент» лугьуз \ хуьреда. Ада юридический институтда заочникадакIа кIелиз низ чи-] да шумуд йис ятIа. Сайдумован рикIел хуьре вичиз таре гайи са] муаллим хтана.. Вучиз ятIани аялри адаз «Пехъ муалл.им» лугьу*

дай. Ада университетдин заочни отделениеда кIелиз цIуд йис хъа- «ай: анжах гьвечIи стха аспирантура куьтягъна гьаниз преподава- тель яз хтайдалай къулухъ адавай университет акъалтIариз хъа- най...

— Ша чна къенин кIвалахдин нетижа къан, — лагъана Миримо- ва Сабираз уьзуьагъдиз, кефи ачух яз.

— Хъсан я ман, — разивал гана ада гьиле авай кхъинар акъва- зарна Миримоваз яб гуз гьазур яз.

— Сад лагъайди, — башламишна Миримова чапла гьилин тIуб акIажарна, — къуншийри тестикъарзавайвал, (им, ви рикIел ала- матIа, пакамахъ юлдаш Мурсаловани лагъанай) Пери къарини тахсиркар Селим мидьяр я. Абурукай вуж гьахъ, вуж батIул ятIа чун исятда килигдач. Факт — къуншийр мидьяй ксар я, инал шак гьиз жедач. Сайдумоваз са вуч ятIани лугьуз кIанзавай, амма гьи лин ишарадалди Миримова ам акъвазарна.

— Къвед лагъайди (ада къвед лагъай тIуб акIажарна), Селим ички хъунал рикI алай кас я. Айвандин къиле авай ичIи бутылкай-ри и кардин гьакъиндай шагьидвал ийизва. За ваз ам къведра мед-вытрезвителда ацукъайдакай хабар гун. Пуд лагъайди (ада мад са тIуб акIажарна), — пуд лагъайди, малум кар я хъи, ичкичи-дихъ гьамиша пул жедач. Гьинай гьин? Анжах чуьнуьхуналди ре- гьятдиз пул жагъуриз жеда. Амма пул чуьнуьхиз феи адаз Пери уяхзаваз жагъана. Вич беябур жедайди чир хъайи адаз амукъза-вайди сад тир: къари яна къин. Къуд лагъайди, Селиман жугьун-дин кIаняй тахсиркарди ишлемишай яракъни жагъанва. Миримо- ва тадиз столдин кIаникай хкудна, кIвенкI гьерен карч хъиз члкъ-вей, кIарасдин яргъи тум галай дегьре къалурна.

— Мадни ихътин моментар рикIел хуьх, — давамарзава силис-чиди вичин ихтилат. — И кжъуз I хуьре авай Селим пака экуь-нахъ кIвалей жагъанач. Ам къунши хуьруьз фенвалда. Амма гъа-найни ам жагъанач. Дербентдиз хали гьиз фенвалда. Амма гъа-найни ам жагъанач. Допустим, фена жеди. Бес гъанайни ам жагъа-нач эхир. Значит, вывод ихътинди жезва: Селим вичин эхир пуч жедайди чир хъайила, катна. Эхъ, эхъ. — Миримов къвердавай аш-къида гьатзавай.

— Вири ибурулай гьейри, Селим виликдай садра мад дустагъ-да гьатайди рикIел хуьх. А сефердани ам чуьнуьхунай ацукъарай-ди я. Общественный производства хийирлу кIвалахдивай къерех хъана муьфтехурвиллиз къил янавай ва ички хъунал рикI алай кас эхир тахсиркарвиллин скамейкадал ацукъда. Им факт я!

Миримова пIапIрусдик цIай кяна:

— Де гила жуван фикир вуч ятIа ачуха, — лагъана ада иштягъ-кваз гумар акъудиз.

Сайдумов Сабир Саратовский юридический институт куьтягъна, иниз атана са шумуд варз хъанвай. Яшар къанни къвед хъанвай-

Тани ам гъеле лап жаван яз аквадай, ва гъавилай белки вич члехи яз къалуриз кланз, ада сиелар тунвай. Яргъи къалин чулав' цвелери, бурма мекери ам кинорай аквадай силисчийриз эсиллагъ ухшар ийизвачир. Рахадайла хъуькъвен къилериз яр хъиткьиндай и жегъил Камаловаз сифтедай хуш хъанач. «Силисдин органдиз гъа вуж хъайитлани къабулда ман. Зун Миримов гъикл кьиндай и жегъил Камаловаз сифтедай хуш хъанач. «Силисдин орфирнай прокурорди Сайдумов сифте акурла. Прокуратурада къарма-къариш хъанвай са дело фадлай амай. Къве варзни арадай фенач, сар къабулзавай пунктуна клвалахзавай Пулатан гъарамзадавилер Саидумова дуьздадал акъудна ва Пулат тахсиркарвиллиз чугуна. Адалай гуьгъуьниз Камалов вичин жегъил силисчидилай рази яз амуькна.

Эгер Миримован гафунихъ я>б акалайтла, дугъриданни тахсиркар Селим я. Бирдан Сабиран рикел профессор Никитинан гафар хтана. Ада студентриз лугъудай: «Эгер са касди тахсир авурди гъз вич я лугъуз тестикъарзаватлани, члалахъ жемир. Анжах инкар ийиз тежедай фактар тестикъ хъайила, ахпа ам тахсиркар я лугъуз жеда».

Ам Миримоваз жаваб гуз фикирлу тир члавуз, явашдиз рак ахъайна, кабинетдиз асклан буйдин, я'хун са итим гъахъна.

— Ахшам хийирар! Къез зун герекзавалдай, — лагъана атайла кепка тлушуниз. Ам акунмаз Миримов туп хъиз гадар хъана: -

— А-а, — гъарайна ада шад яз, — ам вун яни, зи «дуст»?

— Чун садрани дустар хъайид туш, я женни ийич, — жаваб гана Селима.

Са куйнинни гъавурда авачир Сайдумов Миримован амалрал нарази яз, гагъ садаз, гагъ муькуьдаз килигиз амуькна. Миримов садлагъана Сайдумовахъ элкъвена.

— Ваз им вуж ятла чидани? Селим я. Эхъ, эхъ. Тъа, Селим! Саидумова яргъалди Селиман буйдила, секинсузвал акатнавай яхун гъвечли чинлай, еке гъилерилай вил аладарна.

III

Силис тухудайла Селима вичинни рагъметлу Перидии араяр турши тирди хиве къуна. Стхайривай чара хъайила Селиман клваллиз хъфидай рехъ Перидии даклардин кланикай физвай хвалан къерех хъана. Гъикъван ада къаридивай са къве метр чил рехъ патал ачухун тлалабнайтлани Периди хев кутунач. Идалайни гъейри, къариди Селиман клваллиз хъфизвай рехъ, ятар ичлириз чиркин ийиз хъана. И кар себеб яз къуншияр ара-бир къалмакъал жедай, и лаки Селим ички хъвана клваллиз хтайла. Хъуьтлуьз лагъайтла, магъледа жедайди са мусибат тир: къариди къавалай жив гада?

райла, Селиман клваллиз хъфидай рехъ амуькдацир. Ийир-тийирхъайи ам эхир хуьруьн Советдиз арза авуниз маж'бур хъана, амма арадал атай затли хъанач: Периди кагъулвилай яни, тахъайтла хъилай яни, гъа виликдай хъиз чиркин ятар рекъел экъичиз хъана." Эхир и муьквара меле хъивелгъна хтай Селим, >квач цуьдгъуьнна алуькбайла, хъиле дили авуна.

— За >вун рекъида, къузуь кафтлар, тахъайтла вун зи чандилай алатдач, — лагъана, ада къаридин жугъунрал лаш илигна. И члавуз хъел атай Пери милициядиз, адалай арза гуз фенай...

Миримова столдин кланикай хкудна Селимаз клуф къекъвей дегъре къалурна.

— Акл хъайила вуна тахсир хиве къазвач ман. Белки гила хиве къан. Дуьз лагъ, ваз и дегъре акурди яни?

Селим вилери лупл тийиз дегъредиз килигиз амуькна: адаз вичин дегъре чир хъанай: «Ам иниз гъикл акъатна?»

— Гъан, чир хъаначни?

— Хъана. Дегъре за устлар Абдуллагъдив гатаз турди я. Ам инизвучиз гъанвайди я?

— Ви рикел аламачни? Сенфиз и дегъредал Пери яна къенва.

— Жеч?! — гъарай акъатна Селим клвачел акъалтна. — Ни?

— Хиве яхъ, Селим, — плузаррик ягъанатдин хъвер кваз лагъана* Миримова, — пиян яз хтайла вуна Пери яна къейиди субут хъанва. Акурбур ава. Къари дегъредалди яна къена, вун гел квадарун патал, гуя вахан патав физва лагъана, йифиз клвалай катна.

— Зи вах азарлу я, — ажугълу яз жаваб гузва Селима чин чурна, — агъзвачтла, фена ахтармиша. Ам клевизва лагъана къуланфериз машин атайла, фейид я.

— Вучиз вун азарлу вахни туна, Дербентдиз фенай?

— Ваха вичиз гатун хали гъваш лагъанай.

— Жагъанани? — умундиз жузуна Сабира.

— Эхъ, ам гваз хтайла куьне зун хабар къазвайдакай лагъана. Хуьруьз хтайла... къуншидал инсанар алтлушнавай, яраб вуч хъанватла лугъуз риклик гъалаба кваз агакъбайла, Пери къена лугъуз инсанар дуьдал алтлушнавай.

— Ам къейид вун я, — сес хкажна Миримова, — хемис юкъу* милициядин начальникдин патав атана Периди вичиз са хата хъайитла, тахсиркар вун я лагъана хабар ганва.

— Зун туш, зи чандал къин хъуй хъи, ам гъич зи фикирдани авай клвалах туш.

— Вуна къаридиз гъелягъ къунайни?

— Къунай жеди. Чидач. Рикел аламач. Белки, пиян хъайила, лагъана жеди.

— Рикле вуч аватла, пияндан мецел жеда, — лагъана Миримова клвачел къарагъна. — Бес тайин са чкада клвалах тийиз гъатна, ичкидиз жув* вугайдан эхир гъа им я.

Селим туьнт хъана: — Вуж я кIвалах тийиз гъатнавайди? Зун? Ма, кIела. — Ада пенжекдин хъуьчIуьккай хкудна столдал кьве книжка гадарна.

Миримова гич вилни хкаж тавурла, Сайдумова абур кьачуна. Абурукай сад зегьметдин книжка тир. Ана Селим Саратовский областдин Турковский райондин совхозда устIарвиллиз кьабулнавайдакай кхьенвай. Муькуьди сберкнижка тир. Ана вад агъзур манат пул авай.

— Зун устIар я, — лагъана Селима Сайдумовахъ элкьвена. — За хуьре гьамам эцигиз вад йис хъанва. Кье са машин, вацралай са машин кьванер гъиз ам кьени куьтягъ хъанвач. Гъилиз кепекар кьезвай. Зун устIар я, — тикрарна Селима, — гъина мажиб гзаф ятIа, за гъана кIвалахда, — ва хъел элекъ хъувур ада явашдиз алава хъувуна, — виликдайни вуна зун нагъахъ кутурди тир. Гилани ваз зун тахсир квачиз дустагъда тваз кIанзавани? Килигда чун.

...1966-йисуз райондин центрадал цIийи поселок кутадай чIавуз, са ни ятIани базадай шифер ва тахтаяр чуьнуьхнай. Кьекъвейла абурукай са машин шифер базадин патав гвай Селиман кьурукай жагъанай. Селим вич кIвале авачир, абур ни гъайибур ятIа кьени адаз чидач. ЯтIани силисчи Миримова базадин кьаравулдихъ галаз сир сад авуна шифер чуьнуьхна лагъана Селим дустагъ авунай. Амма са шумуд вацралай менефисдик акатна ам кIвализ ахъайна. Ингье Миримова вич мад дустагъ ийидайди адаз чизва. Миримов тахсиркар жагъуруниз мажбур я. Амни ингье жагъанва — Селим я. Селим дустагъда твада, делони агалда. Миримоваз вуж дустагъда тун вуч ава кьван, аданди дело вахтунда куьтягъун я. «Ваь, икI жедач, са кар авуна кIанда, тахъайтIа ада мад зун дустагъда твада», — фикирзава ийир-тийир хъайи Селима.

IV

И юкьузни кIвалахдин вахт куьтягъ хъанвайтIани Миримовни Сайдумов кIвалериз хъфенвачир. Миримова кьари кьейиди Селим я лугъуз тестикьарзавай, амма жегъил силисчи Сабир ада гъизвай делилри тухарзавач. Дугъри я, фикирзава Сайдумова, Селимни Пери мидяяр я, Селима гъелягъарни кьуна, Периди адакай юлдаш Мурсаловазни хабар гана. Селим виликдайни дустагъда хъайиди я, хъунал рикIни алайди я. ЯтIани адавай Селим тахсиркар я лугъуз тестикьиз жедач.

— Фактар авач, фактар, — лугъузва Сабира.

— Ваз мад вуч фактар кIанзава? Бес дегъре?

— Сад лагъайди, дегъредаллай ивидинни кIвалай кьачур ивидин гьакъиндай судебный экспертизадин жаваб гъеле хтанач. Селиман папа тестикьарзавайвал, а дегъредалди вичин гадади рагъдан-

дихъ гъуьндуюшка тукIуналда. Гъуьндуюпкадин кьил жагъундин кIане /азни акуна.

— Вунни махарин чIалахъ жезвани? Бес ваз папа вичин гъуьл маса гана кIанзавани? — хъверна (Миримова пIаIрусдик цIай ку-таз. — Допустим, Селим туш. Бес вуж хъурай? Са ни ятIани ам кьена эхир. Вич вичиз кьенач кьван.

— Низ чида, низ чида, — фикирлу яз жаваб гана Сайдумова кIвачел кьарагъиз, — мичIини хъанва, ша чун кIвалериз хъфин.

Иикъар кьез алатзава, Миримовак тади акатзава. Нисинлай алатнавай. Силисдин работникри мад веревирдер хъийизва. И чIавуз секретарь-машинисткади Миримовав са чар вахкана. Чар кIелзавай Миримован чинин рангар дегиш жезвайди Сабира кьатIана: «Яраб вуч хабар ятIа?» — хрикирна ада. Сиви чуькьни тавуна Миримова чар столдал гадарна. Сайдумова чар кьачуна. Ам судебно-медицинский экспертизадай хтанвайди тир. Ана дегъредаллай ивидин Пери кьейи чкадилай кьачур иви сад туш лагъанвай. Кабинетда яд атIай регъве хъиз секин хъана. Миримовни Сайдумов гьарма вичин хиялри тухванвай. И арада абурун япарихъ дишегълидин назик сес галукъна. КилигайтIа, ракIарив шумал 'буйдин, хура лацу фартук авай руш акъвазнавай. Адан гъилик портфель квай. Шабалутдин чIарари лепе гуз кьуьнерилай авахънавай руш чIулав пIинияр хътин вилер гагъ чилиз килигна, гагъ столдихъ галайбурал хкажиз, амма регъуьвиляй рахадай жуьрэт тийиз акъвазнавай.

— Ша тIун, буюр, — лагъана Сайдумова рушалай вил аладарна.

— Зун Миримов халудин патав атанвайди я, — лагъана руша, — заз гьам герекзава.

— Вучиз? — атIугъай суал гана Миримова алай чкадилай.

— Заз Пери баде кьиникъикай лугъуз кIанзавай. Бел-ки...

Сайдумов Миримова вуч лугъудатIа акваз адаз килигна.

— Де ятIа ша, — гъяз авачиз жаваб гана (Миримова. Сабирэ рушаз ацукъдай чка кьалурна. Руш мукъаятдиз кIвачер эцигиз еке столдив мукъва хъана, вичиз кьалурай чкадал явашдиз ацукъна.

— Пери баде, — ихтилатиз башламишна 10-класдин ученица Мадинади, — чи кьунши я. Базардин юкьуз за, асунрик экечIдалди адаз са квар яд гъанай (за гьар юкьуз яд гъиз, кIвал шиткиз куьмекар гузвайди тир). Зун фейила ам кIаник иски хъицикьни вегъена айвандал ракъиник кьатканвай. «Зи кефияр авач, чан руш Мадина, чидач ажалди варар гатазватIани? — лагъана ада, — нефес дар жезва, чанда сурун фул ава. Винел са затI хъивегъ кван»: Хкунихъ галай куьгъне пальто винел вегъена, кIвал-югъ кьакъажна, зун чи кIвализ хъфена. Са арадилай зун асунрик квайла, зи япарихъ Пери бадедин рак чIигъ авуна ахъагъай сес галукъна. Ам вуж ятIа лагъана дакIардай килигайла, гъаятда заз Абдуллагъ халу акуна.

— Ам вуч кас я? — жузуна силисчиди.

— Ам Пери бадедин гъуьлуьн стха я. Ата булахдин кьилел алай Пиралидин Абдуллагъ лугъудайди вуч я? Гъам.

— Ахпа?

— Ахпа заз ам айвандик Пери бадедин патав ацукънаваз акуна: чи дакардай абур алай чка хъсандиз аквазвай, — алава хъу-вуна руша столдихъ къулайдиз ацукъиз. — Пери бадени цахъ агалтна ацукънавай. Абуру ихтилатар ийизвай. Рагъакъидалди абур къведни айвандик квай. Мичи хъайила заз Пери бадедин дакардай экв акуна. Ахпа, фараллай чъавуз, зун къапар-тлурар чуьхвей яд айвандин кьилевай ведредиз ичириз фена. (Ам дидеди пакамахъ кал ацадайла адан вилик эцигзавайди я — чи кали вилик зати квачиз хъайитла, нек гудайди туш).

Ихтилатда артухан баянар гун Миримоваз хуш къвезвач ва и суьгьбетдин эхир квел куьтягъ жедатла лугъуз ада рушак тади ку-тазвай.

— Ахпа, ахпа?

— Ведредиз ятар ичирдайла, — давамарна Мадинади, — зи япарихъ къалмакъалдин сес галукъна. А сес Пери бадедин квал-ляй къвезвай.

— Ваз вуч чида а къал гъадан квалляй къвезвайди тиртла? — хабар къуна Сабира.

— Бес заз абур рахазвай сес къвезвачни?

— Абуру вуч лугъузвай?

— Сифте зун абурун гафарин гъавурда акъунач. Абур сада садан гаф атлуз хъел кваз рахазвай. Ахпа, Абдуллагъ халу гурариз эвичайла, Пери бадеди къулухъай гъикъи гъарайнатла заз хъсандиз ван хъана: «Я залум, вун зи чандилай алата тлун», — мад ван-сес акъатнач.

Экуьнахъ нехирдиз кал яна хтайла, вуч 'хабар аватла лагъана Пери бадедин кваллиз феи чи диде къейи мейитдал аватна.

— Акъи хъайила, вуна Пери къейиди Абдуллагъ я лугъузва ман? — жузуна Миримова.

— За? За ваъ. За жуваз акур агъвалат ахъайзава, — лагъана руша.

— Абдуллагъ квалле аватла чидани ваз, — жузуна рушавай Сайдумова.

— Къе школада адан руша чпин дах Уьзендиз фена лугъузвай, — жаваб гана руша къил адахъ элкьурна.

— Бес вун накъ вучиз атаначир? — хъел кваз хабар къуна Миримова, — Абдуллагъ фидалди вучиз хабарнач?

— Заз ам фидатла чидачир къван. Ахпа, ам Уьзендиз фена лагъайла, зи рикъий жуьреба-жуьре хиялар фена.

— Гъихътин хиялар?

— Руш фикирлу хъана:

— Куьне анжах зун иниз атайдакай садазни лугъумир — чихзанриз чир хъайитла, абуру зун рекъида.

— Ваъ, чна садазни лугъудач, — жаваб гана Сайдумова сголдив мукъва жез, — вуна ви рикъий гъихътин хиялар фенатла лагъаначир гъа.

— Заз мад затини чидач, — тимил чин атлугъна руша, — за заз акурвал ахъайзава. Амай кваллахар квез чида.

Силисчяр сад садаз килигна.

— Мадина, — лагъана Миримова, — Пери ни къенатла чаз лап хъсандиз чизва. Вун комсомолдин член яни?

— Я.

— Дуьз лагъ, куь къунши Селим гъихътин кас я?

— Селим халу? О-о, ам гзаф регъимлу кас я.

— Гъа гзаф регъимлу касди къаридин жугъунар кукварна.

— Хъвайила садра авур пис кваллах куь рикъелей физвач. Амма гъикъван куьмекар ада Пери бадедиз гайиди я хъи! Ци адан къавал шифер акъудайди вуж я? Селим халу. Верчериз демек эцигайди вуж я? Селим халу! Гъар йисуз кларасар хазвайди, тараллай емишар атлузвайди вуж я? Селим халу. Анжах...

— Вуч анжах?

— Хъвайила... хъвайила къал акъуддайди я. Эгер хъвадачир-тла...

— Дуьз лагъ, Мадина, вун ни ракъурнавайди я? — столдал гьалтна агъуз хъана, плузарик живи хъвер кваз хабар къуна Миримова. Руш гъавурда акъунач:

— Гъикъи ни ракъурнавайди я?

— Силисдин органар члур рекъе тун патал вун ни алакърна ракъурнавайди я?

— Садани. Зун атанвайди я.

— Дуьз лагъ! — гъарайна Миримова столдал гъуд гьалчна.

— Акъи ятла за тапарарзава ман? Акъи ятла, зун... зун... за куьн... — руш шехъиз-шехъиз кабинетдай катна.

Сайдумова вичин юлдашдилай нарази яз къил галтадна. И юкъуз ам Миримовахъ галаз и месэлачикай рахун хъувауч.

Пакаман сятдин муьжуьдаз Камалова Миримовани Сайдумоваз вичин патав эверна. Абур феиля прокурордин чиник серинвал квайди чир жезвай: адет яз, ада вичин работничар хушвилелди къабулдай ва кардив эгечидалди са зарафат-хъуьруьн ийидай. Амма къе адан гуьгъуьлар хъсан тушир. Атайбуру къведани са рикъий хъиз фикирна: «Яраб вуч хъанатла?»

— Юлдаш Миримов, вав гвай дело Сабирава вахце, жув шко-

ладин директордин кабинетдиз алад, аниз Мадинадиз эверна рушавай багъишламишун тIалаба.

— Юлдаш Камалов...

— Вахъ вуч хъанва? Силисдин органриз атай гъар са касдив тьурмет авунивди эгечIна кIани чкадал, вуна, юлдаш Миримов, атай школьница шехьдай чкадал гъана. Им гъина акур кар я?

— АкI хъайила, залай ваз фитнеяр авунва ман, — Миримов Сайдумоваз терс килигна.

— Вун заз акI килигмир, я стха, — лагъана гъавурда гъатай Сабира, — заз юлдаш Камалов акурдини туш.

Камалова вичел руш гъаятда гъалтайди ва вичи ам са гужучалди секинарайди ихтилатна.

— Гележегда, гъич садрани, — лагъана ада, — кIантIа дуьз делилар гваз атурай, кIантIа тапан, амма гъар гъи чIавуз хъайитIани силисдин органриз атай гъар садаз дикъетдалди яб гун чи буржи я.

— Де жув школадиз алад, — лагъана ада Миримовахъ элкъевена. — Вун, Сабир, ахпа жуван теклифарни гваз зи патав хъша. Ингъе Селимани вичин дело Миримовавай вахчун тIалабнава. Къуй гъадаз кIандайвал хъурай. Эгер ам тахсиркар ятIа, закондин хурукай санизни фидач.

...КIвалахдин югъ куьтягъ хъайила прокурордин патав хтай Сайдумова Камаловаз Селим КПЗ-дай ахъаюн теклифна.

— Вучиз?

— Вучиз лагъайтIа, адак са тахсирни квач, — жаваб гана Сабира ва вичин фикир тестикъ жедай делилар гъана. Камалов адан теклифдал рази хъана.

— Анжах, — алава хъувуна Камалова, — чаз хабар авачиз райондилай къецеф фидай ихтияр гъеле авачирдакай Селимаз лагъ. Белки ам чаз герек хквен? Абдуллагъ иниз ахгакъарун латал Уьзендиз хабарнавани?

— Эхъ.

— Ам хтайла сабурлувилелди хабарар яхъ, — меслят къалурна Камалова. — Чи карда ягъалмиш хъун гзаф хаталу я. Чаз, саперриз хъиз, ягъалмиш жедай ихтияр авач. Дугъри я, Перидии талукъ мукъвади Абдуллагъ я: къари къейила кIвал-югъни гъадал гъалтун лазим я. А йифиз Абдуллагъ Перидии кIвалени хъана. Амма шей-эр патал стхадин паб яна къиникъ зи къиле гъакъзавач. И арада телефондин сес акъатна. Камалова трубка япал эцигна.

— Исятда хкведа, — жаваб гана ада трубка вичин чкадал эхцигиз.

Ихтилат куьтягъ хъанвайди къатIай СаIбир чарар кIватIна кабинетдай экъечIиз гъазур хъайила, Камалова адаз эвер хъувуна:

— Вун гъиниз я?

— Багъишламиша, мад тапшуругъ-затI амани? — жузуна элкъевена столдив хтай Сабира.

— Эхъ. Исятда чун къведни са чкадиз фида, — лагъана ада лIузаррик милли хъвер кваз къилел фуражка алукиз.

Абур куьчедиз экъечIна. Хъипи къвзилверекъдинни яру-къацу рангар гваз зул атанвайтIани, ракъини вижеваз чими ийизмай. Гъавадин къулайвиликай хийир къачуна хуьруьн зегъметчийри чуьлда амай багъ-бахчадин бегъер кIватIавай. Камалова вич ийикъара командировкада хъайи совхоздин рабочийри гъикI гъерекат кваз кIвалахзавайтIа ихтилат ийизва.

— Ингъе, имни зун яшамиш жезвай чка я, — лагъана ада ярушир янавай еке варар къалурна. — РикIелай фимир: СтIал Сулейманан куьче, 12-нумра. Сабир къя хъана акъвазна. Ада и кар гуьзлемеишнавачир. Адаз чеб делодихъ галаз алакълу месэла патал са гъиниз ятIани физвай хъиз авай.

— Камал Камилович... — Сабираз са вуч ятIани лугъуз кIанзава, амма гаф жагъизвач. Са патахъай адаз Камалова кIвализ теклифна вич саймишун хуш хъана, муькуь патахъай ам гъикI фин?

— Де ша, я кас, — лагъана Камалова адан хъуьчIуькай къуна. — Гъамиша кIвалахдикай ихтилатар жеч. — Ша чун къвед нард къугъван. Ваз къугъваз чидани?

— Гъа тIимил-шимил.

Фу тIуьна, чай хъвана нард къугъваз башламишайла, Сайдумоваз фадлай вичин рикIе авай фикирар ачухиз кIанзавай.

— Камал Камилович, са ихтилат авуртIа, куьн закай инжиклу жедани?

— Ваь, вучиз инжиклу жеда къван, — лагъана зарар вегъиз Камалова, — сад лагъайди, вун зи мугъман я. Къвед лагъайди, чун санал кIвалахзавайбур я. Пуд лагъайдини, зун гъам яшдиз, гъамни башдиз валай чIехи я.

— Камал Камилович, ваз чи райцентрадин къилин куьчеда (за амай куьчяр гъисабзавач гъа) тек са къилин куьчеда шумуд чкада ичкидал алвер ийизватIа чидани?

Камалова суьгъбет ичкидилай башламиш жеда лагъана къатIанвачир. Ада япун кIвенкIв тIушуниз жаваб гана:

— Са вад-ругуд чкада ава жеди.

— Iуд чкада!

— Жеч? Гъакъван гзаф? Ма, ви нубат я. — Камалова зарар Сабиран капан юкъвал вегъена.

— За вучиз и кардал куь фикир желб ийизва лагъайтIа, эхиримжи къве йисуз районда хъайи тахсиркарвилерин къудкъад процент ички хъвайила арадиз атанвайбур я.

— Ваз вуч чида?

— Парторганизациядин секретарди зал и месэладиз талукъ яз къведай вацра собраниедал доклад авун тапшурмишайла, зани

пиянискавилихъ галаз женг члугунин гьакъиндай къабулнавай рай-исполкомдин махсус къарар чкайрал гьикI кьиле тухванатIа ахтармишна.

— Вуч жагъана?

— Пуд йис идалай вилик райондиз тахсиркарвилер тIимил хьунай ДАССР-дин МВД-дин гъилияй гъилиз къведай Яру пайдах гайиди ялдай. Амма са йисалай а пайдах вахчуна, къунши районди? гана. Эхиримжи йисуз тахсиркарвилер ийизвайбурукай чIехи пай жегьилар ва школьникар я.

Камаловаз вичин работникдин фикирар чир хьун интересна тир. И месэладихъ галаз ада Сабир са шумуд хуьруьз командировкадизни ракъурнай. Гилад прокурорди адав вуч хабарар гватIа чирзавай. Ахтармишнавай чкайра ваз гьихътин кимивилер жагъана?

(Камаловаз вичел гьалтайтIа Сабираз марс гуз кIанзавай, амма гьикI хьанатIа тийижиз, ам вичиз марс гудай гьалкъала гьатна.

И къугъун давам жезвай чIавуз жегьил работникди вичин фикирар ачухна.

Ада лагъана хьи, акатай гьи магазиндай, буфетдай хьайитIанн ички маса гуни, абур маса гудай вахтарал амал тавуни ичкиди. гзаф хьунар арадал гъизва.

— КДантIа экуьнахъ фад алад, кIантIа къуланфериз — гьи чIавуз фейитIани туьквенчийри эрекъ маса гузва, ам маса гун патал тайинарнавай вахтариз гьич килигни ийизвач. Хуьрера, лагъайтIа, заз акуна, мадни гьал чIуру я. ИкI ятIани, Камал Камирович, и; кардал гуьзчивал авун лазим тир административный органри...

— Яни чна?

— Эхъ, чна бес къадар лазим тир серенжемар къабулзавач. АвайтIа...

— Гуььрметлу кас, — лагъана Камалова Са'биран къуьнел гьил эцигна. — Ички маса гудай чкаяр виликдай мадни гзаф авай. Гилад абурун къадар хейлин тIимил хьанва. Им сад. Къвед лагъайди, ваз план лугъудай гаф таниш яни? Вот. Райподин председателдк лугъузва: «Зиди план ацIурун я, тахъайтIа зи хам хутIунда».

— Бес заз лугъуз кIанзавайдини гьам тушни! Чун гзаф вахтара план тамамарунихъ галтугзава. ГьикI кIандатIани, вуч авуртIани, ам ацIурзава. Ваъ, куьне фикирмир хьи зун планар ацIуруниз акси я. План ацIурна кIанда! Амма гьикI? Ички гзаф гунин гьисабдай? Ваъ, Камал Камирович, багъишламиша, инал зун квехъ галаз рази туш. Чун планрикай гзаф рахазва, амма чна а планар тамамарзавай инсанрин яшайишдин шартIарикай, марифатдикай, абур кIвалахдилай гуьгъуьниз вахт гьикI ва гьина акъудзаватIа тIимил лугъузва. Нетижда къени чи гзаф хуьрера туькIвей клубар авач. Авай клубрани кIвалах кино къалуруналди бесарзава. Амма эгер куьн абурун планриз килигайтIа, ана ваз са]

хара лекцияр кIелна, вечерар тухвана лугъуз аквада. Гьакъиктямгда затIни. Месела, эхиримжи ругуд вацра чи са бязи, юлдангар правовой чирвилерин темаяр гваз садрани хуьруьн агъалийрин. ёнлик экъечIнач,

— Вужар?

— ■ Судья Мансур, майор Мурсалов, юлдаш Миримов лагъайтIа, эхиримжи къве йисуз гьич садрани.

— Жеч? — Камалова къил галтадна. — Ам зи тахсирни я .кеди. Эхъ, эхъ, зи тахсирни я. Гьикъван икI хьурай? ■■'

Камалова адаз вири и месэлайрикай партсобраниедал ачу* - Диз лугъун теклифна.

— Са чинни къамир, за ви тереф хуьда.

Сайдумов кIвализ хъфейдалай къулухъни Камилова жегьил работникди вилик эцигай месэлайрикай фикир ийизмай. Адан вилерикай вичин жегьил йисар, силисчи яз дагълух районда кIвалах авур четин йикъар карагна. А чIавуз гьахъсуз гьар са карди адан рикI тIардай. Амма уьмуьрда тек са хуш мурадар тIимил тир. Камалова мад рикIяй фикирзава: «Дуьз лугъузва Сабира. Аквадай гьаларай, чун са къацIа гьатнава, чун авай гьалдихъ галав вердиш хьанва, амма цIийиз хтай касди, жегьилди, абур хцйдакач гьиссзава... Мегер Миримовар хьтин кадрияр галаз кIвалахиз жеяни? Ваъ, Сабираз гаф авач, ам верг хьиз хци я».

Камаловаз жегьил работникдихъ галаз са бязи месэлайрикай суьгъбет давамариз кIанзавай, амма хьанач: гьа пакамахъ адаз республикадин прокуратурадай ша лагъана зенг яна.

VI

1

— 4-октябрдин йикъан няниз вун гьинвай?

— Базардин йикъан няниз? Юкъуз заз мугъманар авай; Абур рекъе хутуна, нисинлай алатайла, зун чIехи стхадин папан къилив фенвай.

— Адан тIвар вуж я? ••'

— Нин? Стхадин?

— Ваъ, стхадин папан.

— Пери.

— Вун кIвализ фейила, Периди вучзавай?

— ЗатIни. Ам айвандик ярх хьанвай.

— Вучиз?

— Кефсуз ялдай.

— Вавай рагъметлу Пери гьихътин дишегъли я лугъуз жеда?

— Ам гзаф регъимлу, чарадан дердиникай хабар къадай дитпегъли тир. Гадаяр къейидалай къулухъ дегиш хьана. Ам сад лагъана туьнт жезвай, на лугъуди, къажгъандал звал акъалтнава'. Ахпа

«9

вич пашман хъжедай. Ам вичин гафунал кевиди тир: садра хатадай ваъ лагъайтIа, гъа ваъ тир. Гъахътин кас тир ам. Рагъмет гуй вичиз.

— Куьн гъикъван чIавалди Перидии патав гумукъна?

— Лап геждалди. Зун анай ксудай вахт жедайла хъиз хтана.

— Бес куьне икъван геждалди квекай ихтилатар авуна? Вични кефсуз дишегълидихъ галаз.

...Уьзендин милицияди тадиз хуьруьз агакъар хъувур Абдуллагъ, Пери кьейидакай хабар хъайила, цавай аватайди хъиз амукъна.

— ГъикI кьена?—гъарай акъатна адай. Зун фидай йифиз чна ацукъна гзаф ихтилатар авурди тир эхир? Стхадин паб яна кьейиди я лагъайла, ам шехъна.

— Бес за халкъдиз ам ни яна кьена лагъайла, вуч жаваб гуда? Аллагъ!

Ингъе, гила ада, Абдуллагъа, халкъдиз ваъ, прокурордин сидисчи Сайдумоваз Пери гъикI кьенатIа жаваб гузва. АскIан буйдин, чуру жанг ягъай къакъун вал хъиз лацу хъанвай Абдуллагъ хажалатди жум хъиз агажарна, мадни гъвечIиз, зелил ва сефил яз къалурзавай. Адан гзаф къаярни марфар акур чубандин векъи еке гъилер гагъ-гагъ вилерал физвай. Вичин уьмуьрда чарадан вечерез «киш» къванни талгъай ам вичиз и еке душманвал авур кас яраб вуж тир жал лугъуз ийир-тийир хъанвай. Мад шумудни -са •касдал шак гъизвай, ам абур акурла вилерин кIаникай терс килигзавай. Шаксуз вичиз душманвал авур •касдиз Абдуллагъани душманвал хъийидай, икI тахъайтIа ада вичин рикIин цIай рекъич лугъуз кьин къадай.

Гъелбетда, Сайдумоваз къуьзуь касдин рикIай физвай залан хиялрикай хабар тир.

И йикъара ада сифте Селимакай ва тила Абдуллагъакай гзаф фикир авуна. Чи девирда, советрин халкъар са хзан хъиз яшамиш жезвайла, инсанрин арада юлдашвилини, сада садаз кеве гъатайла куьмек авунин хъсан адетар мягкем жезвайла, мегер шей патал инсан ядани? Къе халича, гам авачир вуж ава? Ваъ, шейэра вил аваз Пери садани рекъидач. Сабир са суалдиз жаваб жагъуриз алахънавай: гъи пеше хъайитIани устадвилелди алакъдай къизилдин гъилер квай устIар Селима ва я и вири уьмуьр чубанвиле фена, гила кIвачер сурун патал алай къуьзуь Абдуллагъа инсандал гъил хкаждай жал? Дугъри я, гъакI винелай килигайла, абур тахсиркар хъиз аквазва. Эгер дериндай абурун рикIиз гъахъайтIа... Амма нивай инсандин рикIин дериндиз гъахъиз жеда? Низ чида исятда вилер накъварив ацIанвай Абдуллагъан рикIай гъихътин хиялар физватIа? Сайдумова къуьзуь чубан белки къаних кас ятIа лагъана фикирнай. Амма хуьре-кIвале адакай икI лугъузвай касни хъанач. Адаз акси яз, ам жумарт рикI авай, мергъяматлу кас яз-

хъана. Мегер ихътин касди вичин стхадин папал гъил яргъи ийинни? Ваъ. Бес акI яз хъайила, Пери ни яна къирай? Белки, вшйнсдай хъел аваз, са касди къисас вахчунатIа? — Сайдумова тадиз » фикир гадарна.

— ТIалабда вири авайвал лугъун, — Сайдумова Абдуллагъаз тагъкимарзава, — таб авун айибни я, зарарни.

Абдуллагъа дериндай ухът аладарна ва гъилер тIушуниз-тIушуниз ихтилатиз башламишна.

*

Куьгъне гурарай виниз * игътиятлудаказ явашдиз Абдуллагъ айвандик хкаж хъана.

— Я Пери, вун гъинва, вал чан аламани? — вич къезвайдакай вилик кумаз хабар хъун патал ада гурара амаз гъарайна.

Айвандик экъечIайла, адаз винел куьгъне пальто вегъена къатканвай Пери акуна. Сифтедай ада им ишинвай цуру тини ятIа лагъана фикирнавай.

— Ана гъикI хъана, вун къатканва хъи? — жузуна ада пальто юزاز акурла.

Периди явашдиз пальтодикай къил хкудна:

— Ам вун яни, я Абдуллагъ? — Пери виниз хкаж хъана, пальто къуьнерихъ вегъена цлахъ агалтна. — Валлагъ, чан стха, цIай атайди хъиз чанда мекъи фул гъатнава. на лугъуди, муркIадин фура ава зун. 'Къена къванни секин хъанайтIа.

— Абур вуч гафар я, я Пери? Чан аламаз сура гъахъиз жедай затI туш. Аллагъди гайи са юкъуз чун вири мугъман дуьньядай хъфида.

— А-а, зи яшда къиникъни са мурад я, — лагъана Периди лацу, къери чIарар чIулав фитедик кутаз. Къурай чуьхвер хъиз агаж хъанвай яхун чин биришрив ацIанвай. — Къецелай хкведай я рухъаяр захъ амач, я гъуьл. ТIиб хъиз тек я зун. Артухлама куьнни закай инжиклу жезва. Заз къиникъ мехъер тушни? Агъ...

Виликдай Перидии кIвални хуьре гъисабзавай кIвалерикай сад тир: адаз гъуьл, агакъай къве хва авай. Залум дяведи адан рухваяр телефна. Перини адан гъуьл Сейдуллагъ къве лувни атIай ничхирар хъиз гъавадай аватна. Хажалатри абур вахт геждалди къуьзуь авуна. Вад йис идалай вилик Сейдуллагъни рагъметдиз фена. Амма кьени, дявеяр алатна къанни цIуд йис алатайлани, дуьшуьш хъана^ сада рак гатайтIа, дидеди гъасятда фикирдай: «Яраб зи рухъайрикай са хабар гъаз атай кас ятIа?»

Стха кьена йис алатдалди Абдуллагъа Перидиз чуькъни авунач. Ахпа ада лагъана хъи, бес вун тек яз тун чи намусди къабулдач, чаз халкъди айибда, вун чи арада, чи хзанла санал яшамига хъухъ. Амма Пери и кардал рази хъанач.

— Ваъ, — лагъана ада гъуьлуьн стхадин гаф атІана, — завай Сейдуллагъан гурмагъдай гум атІуз жедач. Зун гъа инлай сурун-кьулун ая. Эгер квез стхадин гъурмет аватІа, ара-бир зал кьил чІугваз ая. Заз гъеле квевай кІандай затІни авач.

; .Абдуллагъа мадни чубкъ авунач. Къвб йис къван гъа икІ алатна. Абдуллагъди ва къуни-къуншийри гъарда къаридиэ чпелай алакьдай куьмекар гузвай. Амма, лагъана кІанда, Абдуллагъахъ-нй вичин хзан, вичин деддиар авай, гъавилай рикІиз кІандатІани адавай вахт-вахтунда Перидиз куьмек гуз жезвачир,, Идакни абурун араяр турши хъана.

Гена, шукур, къунши Селиман хзанди ва Мадинади къаридин гъакъиндай къайгъу чІугвадай.

— Я стхад паб, — лагъана са йифиз пабни галаз къаридиз мугъ-^ан.хъайи Абдуллагъа, — вунни тила мукъвал-мукъвал кефсуз жезва. Къвезвайди кьубд, ваз кьула цай, кьулал чими хуьрек герек я, ша чна ви патав Халид ацукьрин, ам ваз килигда.

' ,Периди чІуф авуна, амма ихътин жаваб гана:

— Килигин ман.

,Са маса юкъуз Абдуллагъа и ихтилат рикІел хкайла, къари туьнт хъана.

— Ви Халидан свае, ваз килиг тийизвайди, заз килигдани?

, г—Чаз вучиз килигзавач къван? Бес чал алайбур чубхуьзваиди, яуьрек гъазурзавайди, цура авай малариз килигзавайди вуж я? Халидан свае тушни? — Абдуллагъ ам рекъив гъиз гзаф алахънатІани, Пери рази хъанач.

. —ТуштІа гъа ваз кІандайвал хъурай, — лагъана кефи хайи ам кІвалайи экъечІна. Адаз гуьхъуьхъ хъайивал, къуншидаллай Зирифади: «Халид ви кІвализ хкимир, хкайтІа, адан папа вун кІвалерай чукурда» — лугъуз футфаяр кутунвай.

И ванер япарихъ галукъай Абдуллагъ хъиле дакІваз элякъзавай: Ингъе кье атай къавумар рекъе хтурла, ам мад Перидал кьил чДугваз атанвай... Ихтилатар ийиз югъни акуна-такуна акъатна. Рагъ акІидайла хъиз къведни кІвализ хъфейа.

— Зун. пакамахъ Уьзендиз физва, — къведани термосдай са-са истиканар чайр хъвайидалай кьулухъ Абдуллагъа ихтилат дава-марна. — ГъвечІи Ибрагъиман сусаз гада хъана, хабар атанва. Заз хтулдал тІвар эцигиз ша лагъанва.

, —Мубарак хъурай, чан стха, яргъи уьмуьрар галайди хъурай. Къуй чпин кьилел дуьнья ислягъ хъурай!

т—Амин! Заз вахъай чубнуьхдай затІ авач, Пери. Заз хтулдал рагъметлу стхадин, Сейдуллагъан тІвар эцигиз кІанзава. Вуна вуч лугъуда?

— Эалай аллагъ рази хъуй, — къаридик къагъур акатна, вилериз нагъв хъиткъинна, амма вичи вич хвена. — Лап хъеан кар я.

Абдуллагъа лагъана хъи, бес вич Уьзенда яргъалди амукъун

мумкин я, гъакІ хъайила адан рикІ Перидикай архайин жедач. \$\$» мад стахадин папан вилик Халид хкунин ва я туш Пери чпин кІвализ хтунин месэла эчитайла, Периди мад разивал ганач.

— Килиг, стхад паб, заз вун Зирифаяр хътинбуру'рекъелай алудзава лугъуз ван хъанва. Заз къайгъу туш, ваз кІандкйвал ая. Амма заз кичІеди масад я: чун гъар юкъуз вал кьил чІугваз'агакь-дач. Инсан я, кефсуз жеда, рекъида. Валлагъ, вун кьейидакай вад йикъалай хабар жеда. Ахпа жемьтди чун айибарда: лугъуда-хъй, стхадин паб хуьз хъанач.

— Чун вири рекъиз халкънавайбур я, Абдуллагъ. Вири худадин гъиле ава. Амма и рекъидай дуьньядал чна гъикъван писвйлер, гъурметсузвилер ийизва... Зун рекъида, гъелбетда. Зи веси я ваз: гъич писвал ийиз алахъмир.

— Вуна багъишламиша, вуж къена, вуж амукъдатІа, садазни чидач. ЯтІани лугъуз жеч, бес вун кьейитІа, вахъ веси-затІ авачни? Бес ви садакья гудачни? Вуна гъич чукъни ийизвач эхир? Та-хъайтІа вахъ Зирифадин мез галуКъмавани? Абдуллатъаз Зирыфа такІан тирди Перидиз чизвай.

Бирдан Пери раб зцягъайди хъиз гадар хъана:

— А-гъан, акІ хъайила вун зи садакьяар нез атанвайди яни? Вун зи кІвал пайи-паяр ийиз атанвайди я лагъ ман. А виле цІам! Вун рухваяр авайди... вун хтулар авайди.. зун авай кье хван'и телеф хъана тек яз амукънавайди! — Аи регъимсуз гъуцар, за ваз вучнай? Заз гудай са ажал амачни? Заз чизва, Абдуллагъ, ваз авайди Зирифадин дерт я. КичІе жемир! Вири ваз кІандайвал 'же да.

— Де хъана, хъана. Гъараймир, —вич иниз атунал тгашман хъайи Абдуллагъ хъфиз кІанз кІвачел акъалтна. — Къена кІандайди вун туш, ви кьилив атай зун я. Зиди ваз лугъун я. Рази туштІа, жегъеннемдиз, гурдиз!

— Я залум! — гъарайна татаб жез кІвачел къарагъай Периди ракІаривай виниз акъвазна, — вун зи чандилай алата тІунІ.. ' г

И гъарайдин ван чпин айвандик экъечІай Мадинадйзн'и хъанаЙ-

VII

Ислен югъ рагъ авай гуьзелди тиртІани Камалован чин гъал-чІай зулун югъ хъиз чІуру тир. Аквадай гъаларай, меркезда адаз тадияр гайи хътинли я. Кабинетда, майор Мурсаловалай гъейри, Миримовни Сайдумов авай. Абуру столдивай виниз кІвачел лкъ-вазна рахазвай Камаловахъ яб акалзавай.

— Эхъ, юлдашар, — давамарна ада, чин атІугъна, перишандиз, — куьрелди, чакай республикада хъеан фикир авач. Гъахъни я. Вучиз лагъайтІа, тахсиркарвилер района тІимил жезвач. Хъайи-

бурун кбилел и арада кьарини яна кьин хьувунва. Сабир, вуна дело гилани куьтягнавачни?

— Саки куьтягнава, Камал Камилович, — лагъана Сайдумов кIвачел акьалтна- — Са тIимил кIвалах ама, куьн авачиз...

— Абдуллаго дустагнавани? — прокурор милициядин начальник, Мурсалов Гуьлагьмедахь элкьвена.

— Ваъ, — жаваб гана ам Сайдумовахь элкьвена, гуя адаз «гила жува жаваб це»>> лугьуз кIанзавай.

— Вучиз? "^^

— Вучиз дагъайтIа, Абдуллагь тахсиркар туш, — ихтилатдик сила Сайдумов экечIна.

— А-гъан, акI ятIа ваз маса кас тахсиркар яз жагъана ман.

— Вуж я ам? Гьинва?

— За тIалабда, — умун сесиналди лагъана Сайдумов Камалован столдив мукьва жез, — сифтедай куьне дикъетдалди ихтилатдиз яб це.

— Де лагъ кван, — Камалов столдихь ацукьна.

— Месэла икI хьанва, юлдаш Камалов, — Сабира ихтилат башламишна. — Пери я Селима, я Абдуллагьа кьенвач.

— Бес ам ни яна?

— Ша чна тахсиркардин чкадал жув эцигин. Эгер адан чкадал зун алайтIа, за вучдай? Сад лагъайди, за ам дегъредал ва я ма.са затIунал ядачир. Къари кефсуз тирди вири кьуншийриз чизва. ГьакI хьайила, ам са хер кьацIни тавуна бамишарна регъатдиз рекъиз жедай: хьуьцуьгандал адан сив кIевирун бес тир. Кьвед лагъайди, эгер тахсиркардиз ам яна рекъиз кIанзавайди ятIа, ада вичин гьйлевай шей хкажна винелай агъуз ядай. Амма «тахсиркарди» вучиз ятIани адан къам агъадихъай винихъ янава. ИкI ягъун акъван кьулайсуз я хьи, адавай инсан рекъиз хьун мумкин туш.

— Пуд лагъайди, школьница IМадинадивай за мад хабарар кьурла тестикъ жезвайвал, Абдуллагь гуьрариз эвичIайдалай кьулухь Периди ракIарин гуьрцелдив акъвазна гьарайна: «Я залум! Вун зи чандилай алата тIун!» Яни Абдуллагь хьфидайла Перидал чан аламай.

— АкI, хьайила, — лагъана Камалова, — ам Абдуллагь хьфейдалай кьулухь атана маса касди яна кьена. Яни?

— Ваъ, масадани ам янач. Юлдаш Миримова кьатIана жеди, дъаридин ракIарай кIвализ кIвач вегъедай чкадиз ящикдин кьулар янава. Абурукай сад ханва ва мукъаятвал техвейтIа, аниз кIвач аватун мумкин я. КIвализ сифте фейила аниз кIвач аватна зун таб хъана ярх жезвай. За и кардиз сифте фикир ганачир. Ахпа...

Мурсалов секинсуз яз столдихь ацукьнавай. Аквадай гьаларай, ам фена кIанзавай чка авай ва гъавилай ихтилат мус куьтягъ жедатIа лугьуз адак тади квай. Миримовани са акъван гъяз ава-

чиз яб гузвай, вучиз лагъайтIа, адаз вичив гвай дело вахчуна накъ партадихъай 'къарагънавай Сабирав вугуз такIан хъанвай. Ан жах са Камалова адаз дикъетдалди йб гузвай.

— Ахпа, пич акурла, зун агъвалатдин гъавурда гъатна.

— Пич вучтинди я? — жузуна прокурорди.

— Чимел йикъара са ялав цIай тун патал къариди Мадинадин куьмекдалди кIвале пич тунвай. Ам къари къейила, манийвал гуз акуна, гъасятда айвандин къилиз акъудна. Адаз садани фик^р ганач. Киш юкъуз, Абдуллагъавай силис тухвайдалай къулухъ, бир* дан къилиз ягъай фикир тестикъарун патал зун мад Перидии кIвализ фена ва дикъетдалди пичиниз килигна. Дугъриданни ракъа тунвай плитадин са мурз ивийрай къацIанвай.

— Яни ваз лугъуз кIанзава... — башламишна Сабиран гъавурда гъатай Камалова.

— Эхъ, юлдаш Камалов, за къатIяйвал, Абдуллагъахъ галаз къайи рахунар авурдалай къулухъ элкъвена кIвализ гъахъайл* кIвач та'хта хайи чкадиз аватна, вичивай вич хуьз тахъана ам пичинал ярх хъана, къена.

— Вуч? Вуч? — хабар къуна уях хъайи Мурсалова.

— Ругур вечрез хъуьруьн къведа, валлагъ къведа, — галачир хъверна дивандилай Миримова. Камалова Миримоваз гъич вилни янач. Тимил экъисай хътин еке пеле шуьткъверар гъатнавай ам са гъихътин ятIани фикирдик акатнавайди чир жезвай, Гагъ япун кIвенкI тIушуниз, гагъ къери хъанвай рехи мекелай кап аладриз Камалова фикирзавай.

— Ажеб жедай гъакI къванни хъанайтIа, — шадвалзава м»йор Мурсалова, — гъакIни районда тахсиркарвилер гзаф жезва^

— Так... так... Ибур, гъелбетда, ви фикирар я, Сабир, ам*гз абур тестикъ хъун патал инкар ийиз тежедай фактар герек я. Авани?

— Гъелбетда, зун Шерлок Холмс туш. Гъавилай за судебно-медицинский экспертиза гъун тIалабзава.

— Багъишламиша, — лагъана Миримова ацукънавай чкадила. — Им гъихътин кIвалах жезва, юлдашар? Юлдаш Сайдумоваз де ло акI куьтягъиз кIанзава хъи, гуя са преступлениени авач: къари хатадай алукъна къейиди я. Лап хъсан! Са декъикъада чунни адахъ галаз рази жен. Амма, юлдашар, чун садни аялар туш, чун организ накъ атанвайбур туш...

-2- Куьрелди, ваз вуч лугъуз кIанзава? — акъвазарна ам Камалова.

— Заз лугъуз кIанзавайди ам я хъи, эгер Перидии кIвалай са гамни къве халича, са чемодан квахъначиртIа, зани гъакI фикирдай. Бес шейэр квахънава эхир! Абур ни чуьнуьхна?

Дугъриданни, Перидии кIвалай шейэр квахънавай. А чемодал-да пулни хъун мумкин я.

— Так, так... — Камалова яб чухвазва.

— Белки шейэр Пери кьейидалай кьулухъ, пакамахъ чуьнуьх-ша¹ жеди, — лагъана Сайдумова, — гьакI хьайила, кьаридин кьиникъни шейэр чуьнуьхун, заз чиз, сад садахъ галаз алакьалу аву» дуьз жезвач. Исятда кьилинди Пери гьикI кьенатIа тестикъарун я. Шейэр санизни фидач, абур жагъуриз жеда. Прокурор Сайдумован теклифдал рази хъана, гьасятда (Махачкъаладиз рахана ва тандиз экспертиза ракъурун тIалабна.

МеIжездай атаи экевертизадян членри сурай мейит акъудна. Днкъетдалди ахтармипийдалай кьулухъ абуру Пери дугъриданни начинал алуькна кьейиди я лагъана тестикъарна.

Месэла икI куьтягъ хьунал Iвири шад тир. Анжах тек са Миримов рази тушир.

— Бес шейэр? Шейэр гьинва, а? — тикрарзава ада гьар ихтилат кватай чкадал.

Мурсалован итимар квахъай шейэр жагъурунин кьайгъуда гьатвавай. Амма гьеле арадал акъатнавай затIни авачир. Югъ нянарахъ элкьвенвай. Кабинетда ацукъна, Камалова пака пленумдал жезвай вичин докладдик са гьихьтин ятIани алаваяр кухтазвай. Гагъ-гагъ, кьаншарда ацукънавай Сайдумовахъ элкьвез, адавай хабар къаз, кхьинар давамарзавай.

Рак ахъайна кабинетдиз Мурсалов гьахъна. Ада вич квахънавзй шейэрихъ шак алай кIвалера кьекъуьн патал санкция къачуз атанвайди я лагъана.

И арада кьецедай рак гатай ван атана. Вирида кьилер ракIарихъ элкьуьрна.

■ ■ — А-а, ам вун яни, Мирзе? IШа, ша, — Камалова кабинетдиз гьахъай къакъан буй¹дин, яхун итимдиз столдихъ чка къалурна. — Мус хтана?

— Сенфиз. Юлдаш Камалов, зун авачир са вацра ина бегьем цIийи хабарар авалда хьи?

— Вун семинарда авайла, чун ина, якъадаш кас, бегьем юрта гьатна. Гена шукур, Сабира дело агалкъунралди куьтягъна. Аферт! Этер чна Селим ва я Абдуллагъ гьахъсуз дустагъда тунайIа, ждакъдин патай чи органриз гьихьтин гьуьрмет, ихтибар жедай? Сатафуналди, вири хъсан хъана.

, -¹Эхъ, эгер шейэр квахъначиртIа, — алава хьувуна милициядин начальникди секинсуз яз.

"-Гьич са шак алай чка авачни, Гуьлагъмед? — прокурор Мурсаловахъ элкьвена.

■ — Ава. Заз пака са бязи кIвалера кьекъвез кIанзава.

I¹- ГьакI куь кьил тIа ийимир, начальник, — лагъана нотариус Мирзеди. — Шейэр санизни квахъдач. За абур жагъурайтIа, вун жерме хьуйни? — хъверна Мирзеди Камаловаз са вил акъализ.

— Зун рази я. Анжах вуна квахънавайбуру гьинеатIа лагъ.

— Зирифадин кIвалеле.

— Ваз вуч чида? — вирида санлай хабар къуна. Виридан чинар-нотариусдихъ элкьвена. «Яраб рикIивай я жал?» — шаклу яз фикрзава Мурсалова. «Зарафатзавайди я» лугъузва рикIий Миримовани.

Мирзеди ихтилатиз башламишна:

— Зун семинардиз фидай экуьнахъ зи патав гьа рагъметдиз фейи кьари атана ва ада вич атунин мурад вуч ятIа ахъайна: «Зун кьуьзуь хъанва, чан лва. Захъ хва-стха амач, зун тек я. ГьакI хьайила, заз жувал чан аламаз веси таз кIанзава».

Мурсловни Камалов сад садаз килигна.

Нотариусди лагъана хьи, шейэр Периди Зирифадин кIвалеле тунва ва вич кьейила абур, весида авайвал, паюн тIалабнава.

— Жеч? — шад хъайи Мурсалова адан гьил чуькьвена. — Ажеб хъана вун вахтунда хтана. Зи кьил михъиз квахънавай.

— Весида вуч кхьенватIа рикIеле аламани? — жузуна Камалова.

Мирзеди къавуз са вил яна, фикир авурдалай кьулухъ лагъана:

— Вири зи рикIел аламач, анжах... а-гъан... багъда авай ичер аялрин яслидиз вахце лагъанай... Гам гана хъайи пулдихъ шегъре рекьин кьерехда, «Къавахрик», армияда телеф хъайи вичин рухвайрин тIварунихъ булах эциг лагъанва. Халичайрикай сад Зирифадиз, муькуьди къуншидин руш...

— Мадинадиз? — хабар къуна Сайдумова.

— Эхъ, эхъ, Мадинадиз. Амай шейэр: пул Абдуллагъаз — къуй ада вичин садакъа гурай лагъана. КIвалер къунши Селимаз.

— Селимаз?! — саки гьарайна Мурсалова.

— Селимаз. Кьариди вичиз ада гзаф куьмекар гайиди ялда.

— Селима? — мад гьарайна Мурсалова. Ахпа ам ацукънавайбурухъ элкьвена: — Юлдашар, им гьикI жезвай кар я? Рекьидалди вилик Пери Селималай арза гуз атайди за квез лагъанай. Гила... гила ингъе. Кьил акъатзавач.

Ц И Й И К Ы Л Е Л А Й Б А Ш Л А М И Ш А

Москвадай Бакудиз физвай поезд нисинихъ Дербентдин ракъун рекъин станциядал акъвазна. Перрондал алай инсанрик, тІвал хуькуьрай цекверин кІунтІуник хъиз, къалабулук акатна: садбур-вагонрай эвичІзавай, садбур аниз акъахзавай. Ингье, сад садан патав гвай кве вагондай эвичІай кве жегьил итим — сад къуьне импортный еке сумка авай лацу якІарин, спортсмендиз ухшар авай, къакъан, ацІай буйдинди, муькуьди—гъилик чемодан квай,, урта буйдин, къумрал чипа ачух хъвер авай, гъяркъуь къуьнер алайди — хатадай сад сада акъуна.

— Эй, вуча! Инсанар аквазмачни? — хъел кваз лагъана «спорт-сменди».

— Багъишламиша, акъурдини вун хъайила, къургъарни заз. гузвани?

— Ни? За?!

— Э-ээ...

Са легъеда а'бур къведни чІал акъат тийиз, сад садаз килигиз акъвазна ва ахпа къведайни шад гъарай акъатна:

— Кичибег!

— Асрет! — абур къужахра гъатна. — Яда, вун аквазмачир хьиГ Гъинравай?

— Яргъариз фенвай.

— Вуч кар-кеспи ийизвай?

— Ледчик тир зун.

— Летчик? Я дуст, ваз самолет гъализ мус чир хъана? Гъина кІелна?

— Яда, летчик ваъ-е! Ледчик, яни гатуз шегъерда мурк маса гудайди тир.

Къведни кІевиз ва шаддиз хъуьрезва. «Летчик» Кичибегани Асрета Армияда са частуна кве йисуз къуллугънай. Адет тирвал, са райондай феи жегьилар, стхаяр хъиз, гъурметлувилелди яшамыш хъанай. Вахт тамам хъана хкведайла абуру чпин дуствал квадардач лагъана гаф гаай. Амма гагъ-гагъ гъурбатда гайи гафар, кІвализ хтайла, рикІелай фидай дуьшуьшарни жеда: уьмуьр-Ди абурун рекъер чара авунай.

Ингье а шумуд йисалай икІ хабарни авачиз дуьшуьш хъхъуна абур рикІивай шад тир.

— Нисинин хуьрекдин вахтни алатнава, — лагъана Асрета, — ша ресторандиз, за гъурбатдай хтай вун къунагъда.

— Ша фин!

ТІуьнар вилик гъана, са-са рюмкаяр эрекъни хъвайила, Кичибеге Асретавай хуьруьн-кІвалин гъалар-демер гъикІ я, вуч кар-кеспи ийизва лагъана жузуна. Асрета эхиримжи вахтара хуьрера хъанвай цІийивилерикай, агъалийрин яшайиш четин жезвайдакай ихтилатзава.

— Армиядай хтайдалай инихъ, — давамарна ада, — за хайи хуьре кІвалахзава: сифте тракторист яз, ахпа кІел хъувуна, комбайнервиле. Хъсандиз кІвалах авунай «Зегъметдин баркалла» орден гана. Партиядиз къабулна. Исятда партиядин райкомдин бюродин член я.

— О-гъо!

— Бес и йисара вун гъинра хъана, вун гелни галачиз квахънавай хьи!

Кичибеге, фикирна хъиз, гъяз авачирда лъиз, жаваб гана:

— Гзаф чкайра къекъвейдалай къулукъ эхирни зун Тюмендиз акъатна. — Ана за сифте гзаф чкайра разведкада кІвалахна. Ахпа Уренгойдиз хтана, гъана бинеламиш хъана. Ина йифен курсар_куьтягъна помбурилыцик, бурилыцик, эхирни мастер хъана. Анай чун са шумуд гада БАМ-диз цІуьтхуьнна. Тындада тоннель эгъуьнзавай'бурун къил хъана, Анай—Газлилиз. Залзала хъайила зун гъана авай... Уьзендин гъавани захъ галаз къунач. Эхиримжи вахтара Ирганайдин ГЭС-дал кІвалахна, раг атІудайбурун чІехиди яз. Ингье, хкетрик квайвал, гъабур гъана туна, зунни иниз хтана, — хуьрена ам.

Асрет дустунал ашукъ я. Ада КичиІбеган гъар са гафуниз сив ахъа хъана яб гузва.

— Вун еке бахтавар кас я, дуст. За вал дамахзава. Уьлкведин вич къван еке эцигунрал иштиракун, жуван гъилералди абур эцигун, вири абур акун — мегер инсандиз идалай еке бахт авани! Ам ма завай, дуст, диде ялгъуз туна, гъайиф хьи, санизни физ хъанач. Ахпа свае гъана, дидеди заз галтІам яна. Амма гъикъван кІандай заз яргъариз физ, еке эцигунрал кІвалах ийиз! — гъайиф чІугунивди лугъузва Асрета.

Асретаз дустунивай вич хъайи чкайрин кІвалахдин шартІарикай, гъавадин ва тІебиатдин къетІенвилерикай, инсанрикай, абурун алакъайрикай виридакай чириз кІанзава.

— Гъавадин къетІенвилерикай мад вун рахамир, — давамарна Кичибеге вичин суьгъбет. — Зарафат яни! Сивяй гадрай цуькІуьндикай цавамаз мурк жедай хотин ва телефондин линияр, буругъар ярхардай хътин къати тІурфан авай чІавуз, чна ажузвал хиве

такбуна буругъ эгъуьнзава. Гъа ихътин са кжъуз чи буругъди нафтIадин гужлу фонтан ганай. Шад хъайи чна, дили хъайибуру хъиз, хкадриз, гъарайиз, къуьлердайла, ваз акуна кIандай! И агалкъунай бригададин членриз пулдин премияр, заз гъакI зегъ-метдин «Яру пайдах» орден ганай.

— Орден?! О-о! Къалура кван, — Асретаз адан плашдин хуру хкажиз кIан хъана.

— Муькуь костюмдал ала. Къвед лагъай орден заз Тындада кIвалахдайла...

— Къвед лагъай орден? Жеч!

— Зун тоннель эгъуьнзавайбурун интернациональный бригада дин бригадир тир. Геологиядин четин шартIар авай тоннель вах-тундила са шум уд вацра вилик ишлемишиз вахкунай зи хурудал «Халкъарин дуствал» орден алкIурнай.

— Валлагъ, аферин ваз, — Асрета адаз гъил язава, срден муба-ракзава.

Ихтилатар ийиз вахтни физвай. Амма хуьруьз хъфена кIанза-вай. Абуру автостанциядихъ гьерекатна. Кичибеган автобус фад рекъе гъатзавай. Асрета адаз хуьруьз, вичиз мугъман хъун кIеве-лай теклифзава:

— Къведай киш юкъуз за вун гуьзлемишда. Татана акъвазмир гъа! За вун дидедихъ, юлдашдихъ, зи ярар-дустарихъ галаз тани-шарда. Къайи булахрал шишер яда чна. Белоруссиядин уьленра акIай танкар гъикI акъуднайтIа, рикIел хкида.

Эхиримжи гафари Кичибеган чин чIурна, гуьгъуьлар хана, ву-чиз лагъайтIа уьленда акIайди Кичибеган танк тир. Эгер вахтунда Асрет агакьначиртIа, низ чидай, адан къилел гъихътин бедбахтвал къведайтIа!..

«Вучиз ида алатай кIвалахар рикIел хкизвайди я? Белки, зи ордендал пехилвал ийизватIа гъа!»—фикирна ада рикIяй ва вич: къведа лагъана гаф гана.

Хуьруьз хкъедай рехъди Асрет Кичибеган ихтилатрин таъсир-дик кумай. Дуст гъалтунал ам шадни тир, пашманни. Шад тир, вучиз лагъайтIа адаз Кичибег хътин дуст ава. Амма вичин жегъил уьмуьрда баркаллу са кIвалахни, са игитвални хъанач, лугъуз, ада гъайиф чIугвазвай. Эгер икъван чIавалди ам вичин пешедал, вичин уьмуьрдал къару тиртIа, гила адаз абур виле аквазвачир..-

Гъеле киш югъ алуькдалди Асрета дуст къабулун патал гъа-зурвилер акунвай. Мукъвабуруз, дустариз ам къвезвайдакай ха-бар ганвай.

Нисини жез-тежез хуьруьз агакьай автобусдай майдандал эви-чIай Кичибег Асрега къужахламишна. Адан диде ФатIимата мугъ-ман, вичин хайи хва хъиз, гъуьрметлувилелди къаршиламишна:

— Ша, ша, чан хва, — лагъана ада, — вун атай рекъериз зи чаи къурбанд хъурай!

Марията, Асретан папа, гъил къуна хвашкалди лагъана, ахпа рекъяй атай мугъмандин вилик тадиз таза чай эцигна. Абур хва-шар-бешер ийиз еке столдихъ ацукънавайла, къецихъай хтай вад-руIгуд йиса авай Нисреда викIегъвилелди Кичибегаз гъил яна.

■—Я халу, ви ординар гъинва? — хабар къуна ада.

Кичибег хуьрена:

— Мад къведайла халуди ваз сад гъида, — лагъана ада, ахпа ацукънавайбурухъ элкъвена: — вири жуваз килигдайла, валлагъ,, регъуьни жезва. Гъавиляй за абур гъалднач.

— Регъуь вучиз жеда^ чан хва, — лагъана ФатIимата, — дамах-на кIанда. Ваз мадни еке орденар хъун чи мурад я, чан бала.

— Чухсагъул.

...Фу тIуьрдалай къулухъ дустар куьчедиз экъечIна. Асрета ви-чин дуст хуьруьхъ галаз танишарна, Культурадин дворецдиз, шко-ладиз фена.

Няниз Асретан кIвализ мукъва-къилияр, адан дустар кIватI хъанвай. Столдал жумарт гъилералди къазанмишнавай берекатлу хайи чилин няметар бул тир. Муьгъувббатлувили ва ичкиди гуь-гъуьлар ачухнавай итимри мугъмандин ихтилатриз хушвилелди яб гузвай. Гагъ-гагъ къунши Бубади еке устадвилелди чуьнгуьрдихъ галаз лезги халкъдин манияр язавай. И манияр яргъалди гъурбат-да хъайи Кичибегаз иллаки хуш хъанвай. Ахпа мад абуру мугъ-мандихъ яб акалдай. Кичибеге къасухдай хъиз вичиз гайи орден-рикай лугъузвачир. КIватI хъанвайбуру адан гъавурда икI акъуна: дамах гвачир гъи касди вичин тариф ийида? Лугъудачни бес: «Жу-ва жуван тариф авун киши тум къекъуьрай мисал я».

Пакад юкъуз абур «Шагънабат» булахдал шишер ягъиз фенай. Пуд лагъай йикъалай мукъвабуру нубатдалди Кичибег мугъман-ийизвай. Нез-хъваз адан къил къуша гъатнавай.

" Эхиримжи йикъара Кичибеган гъалар дегеш хъанвайди къа-тIуз хъун четин тушир. Ам сифте йикъара хъиз шад-хурам яз, за-рафатар ийиз рахазвачир. Гагъ-гагъ ам гаф акъуд тийиз, яргъалди-са чкадиз килигиз акъваздай. Якъин хъи, ам са гъихътин ятIани фикиррик квай. И кар Асретани къатIана. Ам хияллу хъана: «Яраб. адаз чакай кIлур кар аватIа, я туш, Мариятан чин чIуру яз аку-натIа?.. Ваъ, хабар къуна кIанда...»

И нани^з къведни тавханада къаткайла, Асрета адавай жузуна:

— Кичибег, заз ви гъалар хъсан аквазвач. Хиве яхъ, хъайи кар авани?

КIвале светильникдин ярумчух экв авай. Кроватрал къаткан-вай абуруз чпиз чеб бегъем акванни ийизвачир. Кичибегай гаф акъат тавуна акурла, Асрета мад ван хкажна:

— Вун ахварал фенваз тахъуй гъа!

— Ваъ, фенвач.

— Бес вуна суалдиз жаваб ганач эхир.

— За... зун фикирри тухванва.
 — Вуч фикирри? Куькай? /
 — Вичиз къван фикир авачир нуькІни жеч. !
 — Чакай бейкеф хъанатІа ачухдиз лагъ.
 — Ам вуч лагъай гаф я? Квекай зун вучиз бейкеф жеда? Ваъ!
 Акси яз, зун иниз атунал гзаф шад я. Амма...
 — Вуч хъана, я дуст?
 КІвале цлакай куьрсарнавай злкъвей еке «Янтарь» сятинин ван авай. И сят райкомди хъсан пропагандист Вагъидов Асретаз пишкеш яз гайиди тир.
 — Асрет, — сес акъатна кІвалин агъа къиляй, — вуна заз ба гъишламиша, завай ваз тапарар авун хъана.
 — Вуна заз тапарар авуна? — Асрета къил хкажна. МичІн чкз див вердиш хъайи адаз чин цавална, вичин гужлу гъилер къилик кутуна къатканвай Киибег вичихъ гъикІ элкъвентІа акуна.
 — Эхъ. За... Уренгсїдикай, БАМ-дикай, Газлидикай лагъай га фар тапар ар я.
 — ГъикІ? Бес вун гъанра хъаначни къван?
 — Хъана, гъел'бетда. Вири акунни авуна: меьки хъуьтІерни, га-тун ракъини кудай йикъарни. ГъикІ инсанри — зи таяр-туьшери — галатун тийижиз четин шартІара гъакъисагъвилелди зегъмет чІугунатІа — вири акуна. Анжах акуна. Амма санани за яргъалди кІвалахнач. Зун регъят пеше жагъурпз, яргъи пулар авай чка'й-рихъ къекъвена. Амма санани регъят кІвалах авачир. Вирина пул четинвилериз дурум гана къазанмишзавай. Регъят фу санани авай-ди туш.
 — Бес орденар вучиз гайиди я?
 — Орденар? Гъм... Орденар. Абур зи рикІин хиялар тир, заз абур чарабурун хуруйрал акунай.
 — Бес Уренгойда нафтІадин гужлу фонтан гун? БАМ-дин тон нель? Иртанайдин ГЭС-дал кІвалахдайла ратарай авахъунни та парар яни?
 — Эхъ.
 — Гъм... — къил галтадна Асрета.
 Лугъуда хъи, угъридиз вири угърияр хъиз, дугъридаз вири дугърибур хъиз жедалда. Белки, им дуьз фикир я жеди. Вичин уьмуьрда таб ийиз чир тахъай, гъич фашалвал авачир, дуьзена Асретаз инсанар вири вич хътинбур хъиз авай. Гъавиляй ада Кичибеган гъар са гафунихъ инанмишвал авуна. Гилани ам ЕИЧИН япарихъ агъазвачир.
 — Вуна вучиз тапарарнатІа зи къил акъатзавач эхир.
 Кичибегай гаф акъатзавач. Аквадай гъаларай, жаваб гун са акъван регъят кар тушир.
 — РикІелламани, — Кичибеган сес акъатна, — ресторанда ацу-къайла, вуна жувакай ихтилат а'вунай. Вуна орден ганва, бюродин

член я лагъайла, за сифте им зарафатдай къунай. «Зун валай агъуз итим яни къван?» — лагъана, ви вилик жув хкажиз кІанз, зарафатрай ваз тапарар авун хъана. Вун чІалахъ жедайдавай за мадни тапарарна. Ахпа къвердавай яцІариз аватна, къулухъ элкъв-ведай рехъ амачир...

Кичибег, акъваз тийиз рахазвай, ада са вуч ятІани лугъузвай, амма адан гафар Асретан бейнида гъатзавачир: «...Фуре ийиз кІан хъанай... Эхъ, дуст кас, а «гунагъ» вак виликдайни квайди тир. Ученийра авайла, танк уьленда акІунин себелни гъам хъанай... Амма вучиз зун адан гъар са гафунихъ агъунай, вучиз шаклувал гъаначир?...»

Вичин фикиррикай хкатай Асретан япарихъ Кичибеган сес галукъна:

— ...Вибур зарафатар туширди заз чун къвед куь КИуьтурадин дворецдиз фейила ва ана ваз бахшнавай махсус стенд акурла, ваз жемьтди ийизвай еке гъурмет акурла, ахпа чир хъанай. Амма гила завай вуч хъижедай къван? Эгер чун дворецдай хтай йифиз за кІвализ атайбуруз зибуур зарафатар тир лагъанайтІа, абур вири зал хъуьредай. Гила заз амукъзавайди экуьнахъ фад инай катун я.

— Гъиниз?

— Жув течир чкадиз.

— Мад диде, паб, аял туна?

— Диде, диде, — дериндай ухът аладарна ада. — Виридалайни четин акъвазнавай месэла гъам я ман. Папакайни хцикай рахай-тІа... абур захъ амач.

— ГъикІ амач? — Асрет месин къилиз къудгъун хъана.

— Бубад кІвализ хъфена.

— Мус?

Кичибеган ихтилат авурла, Асретаз чир хъайивал, адан папа — дагъвидин баркаллу руша — ирид йисуз къаридиз хва эвез авуна, ам хвена. Вичин дерт масадаз чир тавуна, жемьтди айи'б тавурай, лагъана, ада къари, хайц диде хъиз, хвена. «Гила жуван дидедин къайгъу жува ая, зун бубадин кІвализ хъфида — завай мад ви амалар эхи хъижезмач...»

И ихтилатди Асретан рикІ кана кабабна. Кичибеган тапарар авуникай акатай хъел, гила мишъиз хкатнавай: Асретаз ам язух къвезвай.

Хейлин вахтунда къведни кисна ацукъна. КІвале ван-сес авачир. Белки, ахварал фенвайтІа? Ахвар вучтинди я!

— Асрет, ваз зи ван къвезвани?

— Къвезва.

— Зи къанни ирид йис хъанва, — явашдиз лагъана Кичибеган, — месин къилиз къарагъна. — Уьмуьрдин лап хъсан йисар кечир-мишна за. Вуч къазанмиша за? Вуч амукъна заз? Са затІни. Бед-гъавая фена уьмуьр. Зи къили анжах гила ван авуна... Асрет! Ву-

на садра уьлендай зи танк акъуднай. Амма гила зун мадни четин «уьлендиз» аватнава. Заз анай экъечIиз куьмек ая, дуст. >

...Иифен кьуларлай алатнавай. Хуьр фадлай ширин ахварал ■фенвай. Амма кьве дустунин ахвар ханвай. Абуру арадал атанвай чIуру гьал гьикI туькIуьр хьийидатIа лугьуз, гьадакай меслятар ийизвай.

Сад лагьай кIекери гьарайиз башламишайла, Асрета лагьана:

— Ваз вуч аватIа чидани? Зи меслят я ваз: жуван уьмуьр цIийи кьилелай башламиш хьия. Эхь, цIийи кьилелай. Санизни хьфимир вун. Исятда, вири чи уьмуьрда цIийи кьайдаяр тестикь жезвайла, ви хайи хуьрени гужлу гьилер авай жегьил пешекарар акъван ге рек я хьи! Акъваза, зегьмет чIугу ва жув куьз бакара кьведай инсан ятIа, вуч валай алакьдатIа, субут ая. Ахпа... амай месэляар... Пакамахь чна меслятар хьийида. Гила са вил акъалин.

Кичибег виняйгьуз месик экечI хьувуна.

Къвез-къвез йифен перде алатиз, цавун кIан экуь жез башламишна. Са арани фенач, агъадихъай экъечIай ракъинин нулар кIвализ аватайла, геж ахварал фенвайтIани, фад къарагъиз вердиш Асрет садлагьана ахварикай кватна. Тадиз къарагьна, ада Кичибегга гьил эцяна.

— Кичибег, къарагь! — лагьана ада. — Экуьнахь рагь экъечIдай чIавуз тIалабай мурад кьилиз акъатдалда.

Ада дакIар ахъайна. КIвализ ракъинин нуларихь галаз экуьнин таза, михьи шагьвар гьахьна. Кичибегга тадиз парталар алукина Асретан патав, дакIардал гьерекатна. Вичин чими нулар жу-мартвилелди кьуд патаз чукуьриз рагь къвердавай виниз хкаж жезвай...

КЪВАННИ ДЕРГЕС

Эхиримжи вахтара Сагьйба вичин кефияр мукьвал-мукьвал чIур жезвайди гьиссзавай. Тимил яргь алай, еке куьк чиниз кьиб янавайди, ана шуькIуь гьалар хьиз, биришар гьатнавайди адаз чизвай. Сивера кьур гьатдай ва гьавилий ада герен-терен столда-глай графинкадиз гьил ийидай. Йиса садра вич кьван хьсан курортриз физвайтIани, сагьламвал тариф ийиз жедайвал хьсан жезвачир. Хийир кIандай ксари адаз кьвалахдикай акъвазун теклифзавай. Амма Сагьйбаз вичин чка масадав вугуз кIанзавачир. «Вични гила? Ваь гьа! АкI хьайитIа, абуру зун кичIе хьана экъечIна лугьуда».

Кабинетда мад кас авачир. Нянин наряд гудалди хейлин вахI амай. Директорди квасадин чуру хьтин кьери рехи чIар алама! кьилелай кап аладарна. Пел кузвай. «Ифин гьикI акьалтдач кьва» и Алидар хьтин Белинскияр авайла... Гьм, эхирни жида чувалд^

чуьнуьх хьанач. Чир хьана, гила масадбурал шак гьидай кар амач... Яз тахсир жуванди я: мегер гьуьлягьдин шарагди, хьуь-чIуьк кутуна лугьуз, ваз чими ийидани? Къайгьу туш... Жува чIе-хи авур бармак жуван вилериз аватдай адет я. Килигин ман... Агь, вун гьа Муртузни галаз... лугьун за...»

Ада заландиз ухьт аладарна, истикандин юкьвал кьван яд цана, ам хъвана. Къе Сагьйбан кефияр гьични хьсан тушир. Ам явашдиз кIвачел къарагьна: «Ваь, кIвализ хьфида. Белки...» Та-таб хьана ярх жедайла, тадиз столдин пIипI кьуна акъвазна. Кьил галтадна, ахпа залан камаралди кабинетдай экъечIна. Амма кIвалени ам секин хьанач. Вилерикай накьан собрание карагзавай, лпара Алидаран кьирмеяр хьтин гафарин ван гьатзавай:

«—Я юлдашар! Гьикьван чна, и трибунадихъай гуьрчег гафар рахаз, авай чIуру кIвалахар, каци хьиз, руг алахиз чуьнуьхда? Бес директор Сагьйба кьуллугьар мукьва-кьилийризни гьилибан-риз пайиз хьайила, ада тарашчийриз далудилай рехь гуз, чи гьахьлу гафар кIвачик кутаз хьайила, чи и кIватI хьунар, рахунар куьз герек я? Гьикьван икI давам хьурай? Эхир хьана кIандачни?» Сагьйбаз гьикI халкъди адаз дикъетдалди яО гузвайтIа акунай.

И вакъийарал къведалди шаз партсобраниедал бригадирди директордин гьилибанар критика авунай. Са шумуд йикъалай райкомдиз Сагьйбалай тIвар алачир арза фенай. Гьа чIавадай инихь ■абурун араяр кьана. Сагьйб амалдар кас тир. Адан рикI, дапIар яна агалнавай кьеле хьиз тир, ана вуч аватIа чидай сад-къе касни авачир жеде. Адет яз, ада мидяйрихь галаз вич хьсанзавайди хьиз кьалурдай, вичиз хуш тахъайди ада чарадан сарарал жакь-вадай.

Алидараз директордин шак вичел физвайди чизвай. Са няниз, наряддилай кьулухь, ада вич а кхьинрик квачирдакай ихтилатI авуна.

— Дуьз лагьайтIа, заз вал тIуб туькIуьрзавайбур ава, — Са гьйба графинка къачуна. — Амма за абуруз яб гузвач. Дугьриданни, вучиз вуна залай кхьирай кьван? За ваз диде-буба лагьай чкэ авач хьи! Я туш чи никIерин атIунар акахьнавач хьи! Садазни яб **гумир**, хьфе'на жуван кеспидал машгул хьухь.

Амма кIвалах ийиз къвердавай четин жезвай. Кьилин агроном-дини инженерди, гагь, чарасуз лазим авай чIавуз, техника гудачир, гагь адан рабочияр маса бригадирриз ракъурдай. КIвалах акIахъдай. Наряддал директорди Алидараз туьгьметар ийидай.

Ингье кьени ципицIрин араяр цун патал ракъурда лагьай трактор атаначир. Помидорар цадай чилиз диск яна кIанзава, амма ам гьатзавач. «Низ арза ийин, низ лугьун?» Гуьзлемишзавай техника татайла, ажугьламиш хьанвай ам, са куьмек кIанз, парткомдин секретардин патав къвезва.

— А-а, вун яни? — Садикъа тьилин ишарадалди адаз ша лагьа-

ш. ■—Какрас заз вун герекзавай. Ацукъ кван. Вуч хабар я., ви Гвалахар аклахваза хьи!

—Зунии гъавиляй ви патав атанвайди я. Директордин халат: ци заз техника гузвач. За Глалабзава...

—Зав техника гвайди туш.

—Чизва. Амма къилин инженердивай къвед лагъай бригада-Из техника вучиз ракъурзавач лагъана хабар къаз жедани?

—Ам парткомдин везифа туш. Директордиз лагъ.

—Лагъана.

—Ада вуч жаваб гана?

—Ахлад, зун килигда, лагъана. Абур гъаклан гафар я.

—Э-э, зун винни директордин арада гъахъдач. Ам зи везифз уш.

И гафари • Алидаран бедендик зурзун кутуна. Ам алай чкади-ай къудгъун хъана:

—Цан вуна цазвач, векъ язавач, техил кватизавач, емишар уна битмишарзавач. Бес и чгуру квалах ийизвайбурузни тала-биз хъайила, ви пеше вуч я? Ви везифа тарифдин тапан макъала-р кхъиз кватун яни? Лагъ, ви везифа вуч я?

—Зи везифа ваз чидатла, — лагъана векъидаказ Садикъа, — атфарин чуьлдин квалахар акладриз, герек авачир месэлайрал ашгъул хъанвай ви месэла заседаниедал гъалун я.

—Лап хъсан. Ахпа хъайитлани, заз техника гудани?

—Ам заз чидач.

—Чухсагъул. Зун ви гъавурда акъуна: ваз кланзавайди кар уш, протокол я.

Рахана къил тла авуникай хийир авачир. Якъин хьи, Садихъ директордин мез галукънавай. Алидар къежел экъечина. Гвалахдин вахт куьтягъ хъанва. РикI эцигдай чка жагъин тийиз-ай ам кваллиз хтана. Ина ам фадлай чехи стха Гъамида гуьзле-ишзавай. Стхаяр я тебиатдай, я акунрай сад садаз ухшар ту-гир. Алидар къакъан буйдин, къурай якларин, туьнт къилихршь и тиртла, Гъамид, акси яз, адалай са къилин агъуз я, чларар ра-бур я. Рахадайла явашдиз, гъар с* гаф фагъумиз сивяй акъуда. Шаз пенсиядиз фенвайтлани, стхадин бригадада квалахзама. мма гъар жуьмя юкъуз ам Дербентдин мисклиндиз физва.

Чехи стха атунал ам гъамиша шад тир. Амма и сеферда... Гъаидан чин чгуру яз акурла, рикIяй хиял фена: «Яраб имни «адан» атахъай атанвайди я жал?» Ам ягъалмиш хъаначир. Адет тир-ал, хваш-беш авурдалай къулухъ Гъамида юмшагъ сесинал баш-Имишна:

—Я стха, Сагъиб вуч кас ятла хуьре виридаз чида. Амма са-ти чуькъзавач. Вучиз? Вучиз лагъайтла, исятда ихътинбур-ун ли-н хак чилиз физва.

ИкI меслятдал эгечIай ихтилат эхирдай къайи рахунриз акъатна.

—Зиди ваз лугъун я. Ви къил цла акъурла, хъурай. Мад ви ужагъда зи кам хъижеч.

Гъамид тарпна квачел акъалтна ва сагърайни талагъна, хъфе-«а. Пабни гъуьл кумукъайди хъиз кваллин юкъвалаи виниз акъваз-навай. И йифиз папанни гъуьлуьн арада и месэладикай рахунар хъаначир. Папаз гъуьлуьн туьнтвал чизвай. Ятлани, пакамахъ ада Алидараз лагъана:

—Валлагъ, сенфиз хъсан квалах хъанач. Гъамид дахни...

—Я залумар! Зун куь гъилияй гъиниз катда?—гъарайна ада. Папакайни хъел атай ам, фуни туьтлуьна, куьчедиз экъечина. Фи-дай рехъди адан къене ажугъ, къажгъан хъиз, ргъаза: «Я инсанар! Вучиз куьн зи гъавурда дуьз акъзвач? Налугъуди, вири крар са Сагъибал акъвазнава. Авач! Вири чи уьмуьр, чи къанажагъ ахъ-тинбуру зегъерламишзава, абурун гъахъсузвал гъахъ жезва эхир. Чи экуь хиялар, чи дерин метлебар абур квачерик кутазвч. Гъикъван чна, къилер агъузна, абурун вилик ажузвал къалурда?»

И суалар ада собранийрал ва я туш, ихтилат кватай чкадал алайбуруз гудай. Амма жаваб гудай кас жедачир. Вирида къуь-нер агаждай, я къил хура твадай, я чин анихъ элкъуьрдай. Тек-тек «викIегъбуру», патаз вил яна хъиз, лугъудай:

—О-о! Ваз адан алакъаяр нихъ галаз аватла чидани?

Ихътинбурни авай: «Зи мажибдик ада къазавани? Авач. Герек хъайила, машинни вугузва. Мад адахъ галаз чи вуч ава? Тарашза-ватла, районда авайбуру къайгъу чгурурай...»

Чухсагъул гена Муртузас, ада гъамиша Алидаран тереф хуь-дай.

Куьчеда ам тади кваз къаршидиз къезвай Мусадал гьалтна. Вини хуьре абур са магъледал чехи хъанай, дъведани са партада ацукъна ирид лагъай классни куьтягънай. Къунши хуьруьз физ-хквез юкъван школани санал акъалтарнай. Са гафуналди, Али-дарни Муса хъсан дустар тир. Гъатта хуьруьн майишатдин инсти-тутдизни абур санал фейиди тир. Амма, экзаменар вахкуз тахъа-на, Муса къулухъ элкъвенан...

Жегъил члавуз векъин къал хътин яхун Муса эхиримжи къво йисуз сад лагъана яцгу хъанвай. Адал къуьтлуьзни-гатузни жедай гъа рехи костюм алай. Юкъва кутлуннавай шуьклуь чул, элкъвей руфунилай кланик аватнавай.

Мусадиз сенфиз Алидараз мугъман жез кланзавай. Алакънач. Гъавиляй ада Алидар квалле гьалтун патал гъерекат ийизвайди тир.

—Вун гьалтунал зун гъамиша шад я, дуст. Буюр! Гъаклни вун чинрихъ акъат тавуна йис хъижезва, — лагъана Алидара гъамиша нагъв физвай яр акъатнавай адан вилериз килигиз.

— К'валах... Месела ихътинди я, дуст. Сенфиз заз Сагыгб" халуди чпинниз эвернавай. Ада заз лагъана: «Алад, а ви дустуни» лагъ: «Секин хъана акъвазайтIа, за вичиз къилин агрономвал гуда лагъ». Гъа икI лагъана ада.

Чин чина аваз рекъин юкъвал ихтилат ийидай чIавуз Мусадж Алидаранкостюмдин дуьгме гагъ са патахъ, гагъ муькуь патахъ-алчударзава. Им адак квай хесет тир.

— Секин тахъайтIа, вучдалда?

— Я дуст, ваз Сагъибавай вуч кIанзава? Чи дуствилиз хъайи-

тIани, гъурмет ая ман. Гъич тахъайтIа ам зи дидед эмед хцио рушан гъуьл тушни?

— Вазни мукъвади жагъана гъа! Гъавилай ада вун складдалн эцигначи!

Алидараз элясна физ кIан хъана. Мусади дуьгме къуна аи ахъа^нач.

— Акъваз, Алидар. Бес вазни ада къуллугъ ганачни къван.

— Эхъ, пудра райкомдай чар гъайила.

— Алатайбур тупIалай ийимир.

— Ийизвач. Вуна рикIел гъайила лагъайди я, — лагъана Али-тара сес векъи жез. — Гила хъайитIа, ада заз кIвалахда маний-шлер ийизва, фитнечи я, лугъуз, райондин къилевайбуруз зун къур-»ава. Адаз за вичин стол къакъудиз кичIе я. Амма им зи хиялданк. Ивайди туш. Валлагъ, туш, Муса. Вун зи чIала^хъ хъухъ. Гила зк уьгъуьна Садикъ тунва.

— Абур вири туькIуьдай месэлаяр я. Вуна анжах хиве яхъ.

— Ваъ, ам за хиве къадач. Къулухъ чIугун ажувал хиве къун? [Икъван чIавал за къелем эцигна адалай гъич са цIарни кхъейди-уш. Гила тIвар эцигна кхъида.

— Ша вун аллагъдиз килиг. Куьн сад къван, сад дергес жешр. — Мусади алчудриз-алчудриз эхирни дуьгмедин гъалар* батIна.

— Алидар...

— Ваъ, — къетIидаказ атIай куьруь жаваб гана бригадирди. — аз геж жезва. Рехъ це.

— АкI ятIа гъа инал чи дуствални къатI жеда, — Мусади вичию биле авай адан дуьгме кIевиз чилел гъалчна. — Пашман хъайи-ан.

Тараждиз фейила, адал Муртуз гьалтна. Адан чиник шадвал зай.

— Хийирдиз хъурай, заз вун гумрагъ яз аквазва. Хъайи кар ээни?

— Къе заз чIехида цIшш трактор ганва. Эверна къилди лагъа- I: «Мац Алидаран тай жемир». — Чухсагъул лагъана, гьелбетда: атай цIийиди акъайиз зун гъакъван ахмакъ яни, — хъуьргезва ам. ригадирдин чиник серинвал акаатайди къатIай Муртуза ам. секи-

нарна: — Вуна маса фикир ийимир. За къедлай къулухъни ви те- реф хуьда. Зун тек туш.

И хабарди Алидар шад авуна. Пакад юкъуз ам райкомдиз фе- на. Секретарди ам къабулнач. Арза гъана туна, ам хуьруьз элкъ- вена. А арзани гъуьлуьз аватай мисал хъана. Амма пуд югъни ара- дай фенач, парткомдин заседаниеди гатфарин чуьлдин кIвалахар акIадарна лагъана Алидар кIввелей туьнбуьгъ авуна. Бригадирди и гъахъсуз къарар туькьюьл хинин хъиз заландиз къабулна. ЯтIа- ни ада инал векъи гаф сивяй акъуднач. Хийир авачир. Рак^ари^} агакъайла, адач япарихъ Садикъан сес галукъна:

— Эгер къве гъафтедилаь бригадада гъалар хъсан тахъайтIа, ■чун ви месэладиз ахпа масакIа килигда. Чир Iхъухъ.

Иифиз Алидар эсиллагъ секин хъанач: кефияр чIур хъайи ада рикI гьута чуькъвез-ахъайзавайди хъиз гъисс ийизвай. Тадиз дух- турдиз эверна. Раб яна, регъят хъайи ада, пака вич мад райондиз финикай фикирар ийизвай.

— За ваз кIвалахдал фин кIвелей къадагъа ийизва, — лагъана духтурди хъфидайла, — пуд юкъуз за вун кар-кеспидивай азад ийизва. Фена кардиограмма акъуд. Къалабулукъ акатдай затI авач, ■амма... вахтунда ахтармишун садрани пис туш.

Райондин кардиологди адаз больницада къаткун меслят къа- лурна. Алидараз кичIезвайдини гъа им тир. Им лап кутуг тавур вахт хъанвай. Эгер ам ина къаткайтIа, жавабдарвилихъай катна- ■вайди я лугъудайбур жедайди адаз чизвай.

— Жечни, — тIалабна ада, — дарманар гана кIвализ рахкурай- тIа, зи бригадада гъалар са акъван хъсанзавач. Лугъуда хъи, гуя зун кIвалахдикай катнавайди я.

Духтурди разивал ганач ва Алидар къаткуниз мажбур хъана.

Мекъи къуьд акъатнавайтIани, гатфар вичин ихтиярда гъатна- вачир. Амма тIебиат секин тушир, ам яваш-яваш чладай экъечI- завай: рагъ азалтзавай къубуйрин къерехриз таза вергер акъатна- вай. «Яран суварар алатайла чIурар вижеваз къацу хъана. Ракъи- ни къвердавай чими ийизвай. ЯтIани сад лагъана мад гъаваяд чIур жедай: гагъ марф къадай, гагъ къуру къай акъатдай. Ак- вавзайвал, къуьдни гатфар гъуьжетра авай. Ихътин йикъара Али- даран кефияр мадни чIур жедай.

...Апрелдин зхирар алуькна. Гъаваяр азгар хъана. Къацу либас алуькIнавай тIебиат, цIийи свае хъиз, ажайиб гуьзелдиз аквазва- чирни! Алидар куьчедиз экъечIна. Дериндай нефес къачуна ада ■Сад лагъай майдин яру лозунгрив безетмишнавай райцентрадин гурлу куьчейра вил экъуьрна. Абурун арада адаз цIийи везифаяр къиле тухуниз эвер гузвайбурни аквазвай.

РикIик гъевес кваз больницадай экъечIна хквезвай Алидаран - къвалав чIехи стхани гвай. Райцентрадин къилин куьчедиз гъахъ- дай гирведа гъвечIи стхадин фикир рекъин сивел алай кIалубсуз

еке къванце акъуна. Бирдан, вучиз ятлани, адан сивик ^кизни хъвер акатна. Инсанар а къванцелай элячиз физвай, амма садани акъ-вазна ам рекъелай са къерехдиз къакъудун патал юкъ агъуззавачир. Алидараз ам инлай алудиз клан хъайила, Гъамида нарази я лагъана:

— Хзан сагъ хъайиди, вун духтурханадай хкъезвай кас я. Валай гъейри, ам акур кас хъаначни? Кямир, адак ви тлем акакъдач.

— За кямир, вуна кямир. Зхир са ни ятлани башламишна кландачни? Ша!

Къве стхадини ялзавай арада къулухъай атана са касди абуруж куьмек гузва. Къван регъятдиз къерехдиз акъудна килигайтла, ам Муртуз тир.

— О-гъо! Вун гъинай?

— Куьмек гуз, — хъуьрена тракторист.

— Чухсагъул, Муртуз, вун гъамиша гъа чарасуз герек атай дуьшуьшра зи гъарайдиз къезва. Зун ваз буржлу я: вуна йифиз зн уьзуьмлухрин араяр цана куьтягъайди заз хабар я. Чухсагъул! — ада Муртузан гужлу гъил къуна чуькъвена. Ахпа ам члехи стхадихъ элкъвена:

— Аквазвани, Гъамид дах, бес вуна къван къакъуд жедач лугъудачирни?! Кланзавайди сифте къил кутун я, куьмек гудайбур» жагъида.

— Гълбетда.

Алидараз чизвай: исятда виридалайни важиблуди чи рекъел? алай «къванер» алудун я. Адаз им регъят кар туширди, четин жедайди чизвай. Амма уьлкведи цлийи рекъе аваз виликди камар къачуз эвер гузвайла, далудихъ куьмек галайла, уьмуьрди вичк абур, гъуьлуь чиркер хъиз, къерехдиз гадардайдал шак алачир. И инанмишвили адан руьгъ хкажзавай, фадлай ял янавай мускулри* ва гъамиша секинсуз руьгъдиз цлийи-цлийи къуватар гъизвай.

РЕКЪЕ

Рекъин мукъув зурба хъархъу тар гва. Адан яцлу тандилай гъарнихъ, гъар сад са тар къван еке, гужлу хилер гадар хъанва. Ис бегъерлуди тир: дигмиш тахъанвай хъархъар гзаф алай хилер заланвиляй алгъанвай. Тарцин кланик, сериндик гурлу булак ква. Еке паркбулдин пешинлай ширширдин ван къилеллаз къайи, михъи яд авахъзава.

Рекъий физвайбур, инал илиф тавуна, хъфидач. Абуру чин-гъил чуьХ(Вена регъятвал къачудай. Фу недай. Къайи яд хъвадай ва ахпа, ял яна, чпин рехъ давамардай.

Иигъе, исятдани булахдин патав эгъли итим ацукънава. Ад чапла рацламдин къилел хер хъайи гел ала. Белки им алатай дяведи адаз тур «савкъват» ятла? Беден яхун яз аквазвайтлани, гъи-1

лер екебур ва къуватлубур тирди чир жезвай. Авахъна физвай диз килигиз, ада фикирар ийизва. Уьмуьрдикай, яшайишдикай, дуьньядин уьклуь-цурудакай. Кечирмишай ва вилик кумай рекъикай. Адан рехъни, и къил, а къил авачир дуьньядин рекъер хъиз, яргъиди ва четинди хъанай. Адан жиялар, булахдин яд хъиз, акъалт тежез авахъна физвай. Бирдан адан фикир булахдал къезвай касди вичел желбна. Ам юкъван буйдин, туп хътин ацлай итим тир. Гъилик залан чемодан квай. Булахдал ацукънавайда ам шегъер-эгъли тирди къатлана. «Яраб вуж ятла?»

Рекъин мугъманди, булахдив агакъайла. салам гана.

— Ам вун яни, Усман? За вун маларин духтур ятла лугъузвай, тзаллагъ.

— Заз вун, Омар халу, яргъамаз чир хъанай, — лагъана Усман гъилевай чемодан чилел эцигна, клвачел къарагъай Омараз гъил яна.

Ада мугъмандиз сериндик ял ягъун теклифна. Хваш-беш авурдалай къулухъ Усман къарагъна.

— Омар халу, садра за хайи чилин яхадай экъечизавай чи булаадизни икрам ийин. Гъеле Бакуда амаз инай яд хъун зи рикле авай.

— Хъухъ, хтул. Гъалал хъуй. Яд туш гъа, агъзур уьзуьрдин дарман я, — тарифзава дагъви лежберди дамахдивди, пузаррал хуш хъвер алаз.

Цавун ранг алай перемдин хилер мукъуфдивди винелди къатсълчна, Усмана. гъилер чилиз яна, иштягъдалди яд хъвана. Чиниз къве чангавай ядни яна.

— Уф, ажеб къезил, къайи яд тушни! — Усмана хурудилай, рунфунлай кап аладарна. Ам мад булахдал гъалт хъана: — Тариф авуниз лайихлу яд я.

— Бес, хтул! Чи мулкуна хътин къайи булахар масанра жеч.

Къведани ацукъна ихтилатар ийизва. Булахдин къилел, тарцин цару сериндик. Къуд патаз хъархъу пешери чпиз хае тир атир чуктурзава. Къве хуьруьнвидин ихтилатар гурлу я. Усмана вич хайи накъварал къил члугъаз хтанвайди я лагъайла, Омараз шад хъана:

— Ажеб хъеан кар авуначни вуна! Гъина хъайитлани, чан хтул, жув хайи чил, жув хайи муг гъич садрани рикелай ракъурмир. Ам, гълбетда, жув яшамиш жезвай, клвалахзавай чкани «и ватан я. Амма жуван муг маса затл я.

Абуру чпин «регъвел» вегъенвай члавуз, булахдал мад са кас илифна. Им райондай хкъезвай муаллим Насир тир.

— Куьн гъинай, и чкаяр гъинай!—шаддиз гъарайна ада яргъамаз къве гъилни ахъайна, на лугъуди, муаллимдиз абур къведни къужахламишиз кланзава. Жунун-качунун авурдалай къулухъ, Насира шляпа хтлуна булахдал гъерекатна.

Нисини жезвай. Ракъини, къизмиш хъанвай пичинин патак хвиз, кузвайтани, тарцик шагъвар квай. Омар къил хкажна пешерин арадай ракъиниз килигна.

— Цикъведни жезва, — лагъана ада, — ша чна са къас фу си вел элягъин. Ада патав гвай сумкадай эферрин ни къведай чар экъурай фуни са шумуд кIус ниси, руг-ур какаяр акъудна. И арада, къерехда кIвачел акъвазнавай Насир гъилихъ галай сятиниа килигна. «Дугъриданни, цIикъвед жезва гъа!» Бакудай хтайда вичин чемоданни ачухна, анай булкаяр, печенияр, калбаса акъудна.

— Инал эциг, — лагъана муаллимди дипломатдай газет акъудна. — Мад зав затIни гвач.

— Руьгъдин ем! Амни герек затI я, — лагъана Усмана гъилевайбур экIянавай газетдал эцигна.

— Регъуь жемир, я кас, — зарафатна къуьзуь лежберди, — куьк — къуллугъчияр чи фал чIехи хъаййбур я. Тушни, я Усман?

Усмана, хъуьрена, жаваб ганач. Ада Насираз ацукъун теклифна. Чарх яна тарак ацукъна, хайи чилин няметар нез, абуру куь-луьз-куьлуьз ихтилатар ийизва. Усманаз хъуьруьн цIийи хабарар: зуж рагъметдиз фенатIа, ни хциз мехъерар авунатIа, ни цIийи кIвалер эцигнаватIа, вуж Армиядай хтанватIа — «вири рекъема» чир хъанвай.

— Я хтул, — Омар Усманахъ элкъвена, — шегъерда вуч хабарар ава? Вуч цIийивилер, дегишвилер ава? ГъикI я яшайиш?

Усмана иштягъдалди эферрин ни къвезвай фахъ галаз ниси незвай ва и арада ада суал гун гуьзлемишнавачир. Ада тадиз скве авайди туькъуьмна, жаваб гана:

— Хабарар виринра сад я, Омар халу. Дуьнья, гъа ваз чидайвал, са акъван секин .туш. Чи уьмуьрдин цIийивал ам я хъи, исятда намус квай ,гъар сада вичин ватандашвилини буржи къилиа акъудзава—гъакъисагъдиз зегъмет чIугвазва. Виликан гафар, крар> амукъ тавун лазим я. Чун вири чи уьмуьрдиз, чи кIвалахриз, яшайишдиз цIийи вилералди, цIийи уьлчмейралди килигна кIан-] зава. Чна са вуч ятIани хъун гуьзлемишзаеа. Чун уьлкъведи кечир-I мишзавай цIийи рекъин сифте къиле ава. Килигин. Яшайишдикай] рахайтIа, за ваз гъикI лугъун, писни туш. Я акъван тариф ийизни-] жедач. Вири чаз кIандайвал гъеле хъанвач. Хъсан жедайдак умудI кутаз кIанзава. Амма чи къилин девлет, чи бахт ам я хъи, чнг исятда архайиндиз инал ацукъна са къас фу незва. Мегер им тIн-мил яни?

— Вуна, хтул, дуьз лугъуьза, — ихтилатдик экечIна Омар. Чаз акуна, къвез такурай: дяве халкъдин виридалайни чIехи бел бахтвал я. Ислягъвал чи виридан девлет я.

Насира латъана хъи, бес Америкадин* дявекар дестейри атомдин яракъар ахтармишун давамарунин мураддалди мад чилин кIаник бомба хъитIкъинарнава.

— Къуй хъитIкъинаррай, — лагъана дяведин ветеран Омара, — амма чна хаталу ахтармишунар акъвазарнава.

Лугъуда хъи, свах тIазвайди сухакай рахада. Гъелбетда, таран кIаник ацукънавайбурузни «тIазвай свах» авай. Имни хайи Ватанда, гъар са хуьре, кIвале гурлудаказ къиле физвай вакъияяр тир. Абурукай рахун тавуна женни!

Усмана суьгъбетзавай. Ада гила шегъерда, гъакI вичи кIвалахзавай мяденда къайда ва низам гъатзавайди, ички хъунар, пиянис-кавилер тIимил хъанвайди лагъайла, Насиран чина наразивилик хъен гъатна.

— Ам, Усман 'халу, вун гъахъ я. Амма... и ички гун тIимиларуни, заз чиз, хийирдилаз зиян гзаф гузва.

— ГъикI гъа? — Омар гъавурда акъунач. Ада капан юкъвал алай фан гъвелер сивиз вегъена.

— Ички гун къадагъа авун чинеба спиртар маса гузвайбуруз, туьквенчийриз хийир хъанва, Омар буба. Амайбуруз адакай кIусни хийир хъанвач. Акси яз, зиян гзаф жеда. Месела, шегъерра одеколнар, пастаяр жагъизмач.

— Вучиз?

— Ичкичийри...

— Алкоголикри, — алава хъу'вуна Усмана.

— Эхъ, гъа вуна лугъуьзвай алкаголикри абур ичкидин ериндиз ишлемишзава. Анаша чIугвазвайбурун, кIвачин къапариз ядай мазар незвайбурун къадар къвердавай артух жезва. Мегер инсар икъван чкадал гъун хъсан яни?

— Жедай кIвалах яни? — Омар жаваб гуьзлемишиз Усмана* килигна. — Им ички хъунал рикI алайбуру акъудзавай хабарар я. Ички хъун гъам хзанаиз, гъам чандиз, гъам кIвалахдиз зиян авай чIуру хесет я. Им аялдизни чизва.

— Рабочий класди санлай къачурла ички хъун сергъятламишун, — лагъана Усмани, — хъсан яз гъисабзава. Гъелбетда аксибурни тIимил туш. Дугъри я, белки гъукуматдин, яни государстводин жибиндиз — бюджетдиз пул тIимил къвезва жеди. ЯтIани адан зиянлувал гзаф я. Куьне садра фикир це: пиянискавал себеб яз, гъикъван ерисуз шейэр акъудзава? КIвалахдал, рекъера гъикъван бедбахтвилини дуьшуьшар жезва? Гъикъванбур больницайра къаткъизва? Инвалидар жезва? Гъикъван хзанар чикIизва? Гъикъван аялар набут яз хазва?

Омара адан гафарал къул чIугун яз, алава хъувуна лагъана хъи, бязи хуьрерин агъалийри, чпин туьквенриз ички хкун тавуни къарар къабулнава, хуьрера ички галачир мехъерар авун патал цIийи адетар кутазава.

Амма муаллим абурун гафарал рази хъанач. Гьел'бетда, лагъана ада, ички хъун хъсан туш. Им ички эсиллагъ хъвамир лагъай ч'ал туш. Ам хъвадай вахт ва къадар чир хъана к'лаада. Сергъят-ламишуни са уьлкведани, са ч'авузни хъсан нетижайрал гъайид туш, я гъинни ийидач.

Инал ц'ийи къилелай гъуьжет къати хъана. Амма рекъе гъатдай вахт алуькнавай. Хуьруьввиар: лежберни, рабочини, къуллугъ⁴-чи — пудни чпин рехъ давамарун патал к'вачел къарагъна.

— Юлчи юлда терек, яни рекъевайди рекъе герек я, лугъуда азербайжанри, — Усмана чемодан гъилик къуна. — Яргъалди санал ■ленг хъун, акъвазун зиян я.

— Эхъ, акъвазнэвайди къарагъдалди, къарагънавайди хейлин рекъиз фида, — лагъана Омара вичин сумка къайдадиз гъиз.

Насира сумка къуьзуь касдив вуганач.

— Рехъ яргъал я, парни залан. За ваз куьмекда, — лагъана же-гъилди сумка къач>на.

Пудни экъеч'на абур рекъел. Ам къад лагъай йисара жемьтди мелер ийиз кутур рехъ тир. Вахтуни, дагъларин селлерини хуьт'уьн къаяри ва гатфарин марфари ам, бязи чкайрилай пад-къерех вегъена, гуьт'уь авунвай. Инлай-анлай лекъверни акъатнавай. Гъавилай алатай гатфариз жемьт бигердиз-мелез экъеч'на, шегъердай хуьруьз автобус къведайвал ц'ийи рехъ кутунвай. Амма ам гъеле к'андайвал къайдадиз гъана куьтягънавачир. Бязибуручи и рехъни дуьз хъанач лугъуз гиман гъизвай. Ингъе, абур гъа и бегъем куьтягъ тахъанвай ц'ийи рекъай хъфизва.

Физва абур пудни къуьн-къуьневаз, камар къачуз виликди. Чизва абуруз вилик четин рехъ гъеле кума. Ят'ани абур физва и рехъди, вучиз лагъайт'а, маса рехъ авач хайи к'вализ хъфидай. Абуруз чпин виликай сад садалай жкаж хъанвай тепеяр, ахпа къакъан, гуьзел дагъларин ц'арц'ар гузвай кук'лушар акъазва. А ку'лушрин къилелни экуь, чими рагъ ала.

И ГАТФАРИЗ

Са гъина ят'ани, чи ерийривай яргъара, къалин живер, мекъи къаяр хъанат'ани, чина ц'инин къуьд саки живер такъвана акъатна. Гатфарни алуькна, амма тамарзлу марф къвазвачир, налугъунди, циферик эсиллагъ къеж кумач. Пебиатди гъавадин дегишвилер хъун гуьзлемишзавай. Ивгъе, эхирни апрелдин сифте къилера сад лагъана марф къвана! Къур акъатай накъваризни, къацу магъсулризни, ч'уараризни, дак'ур т'уараризни—виридаз регъят хъанвай.

Инсанрини фадлай са гъихътин ят'ани ц'ийивилер гуьзлемишзавай. Виридаз чизвай, вирида гъиссзавай: уьмуьрда ц'ийи дегиш-, вилер хъун чарасуз лазим тир. Ацукъай-къарагъай чкадал абуру

ийизвай ихтилатарни а дегишвилерикай тир. К'валахдин вахт куьтягъ хъайидалай къулухъ еке къавахдин к'ланик ацукъна са вуч ят'ани гуьзлемишзавай ра'бочийри ийизвай ихтилатарни гъадакай тир. Бригадир Рагъман гагъ сятиниз, гагъ рекъиз килигзава.

— Къезва! Къезва! — гъарайна тарцин пуна ацукъна перцин тум чук'улдалди ц'алц'амарзавай Вердихана. Виридан чинар рекъихъ элкъвена: дугъриданни, рекъин гирведа директордин машин пайда хъанвай. Рабочияр к'вачел къарагъна, ам гуьзлемишиз акъвазна.

Машиндай директор Асланни, Мансурни Манкъули эвич'на ва артух яргъи рахун-луьк'уьн тавуна, профкомдин председатель Мансура бригадирдивай собрание ачухун т'алабна.

Собрание ачухна. Гаф Мансураз гана. Ада, рабочийрилай вил аладарна, лагъана:

— Юлдашар, квез чун иниз вучиз атанвайди ят'а чизва: Рагъман пенсиядиз физва. Вичи мад к'валах хъийидачалда. Гъак'Г хъайила, квез ц'ийи бригадир герек я. Гила законди, сесер гуналди, бригадир хкъадай ихтияр ганва. Вот. Гъак'Г хъайила, атанвай-бур я чун.

Мансур акъвазна. Рабочияр сад садаз килигна, амма чуькъни авунач.

— Чна иакъ конторда меслятар авуна, квез бригадирвилиз пуд касдиз т'вар янава. Пудни...

— Чаз пуд к'анзавач, сад бес я, — лагъана Жейрибана.

— Чизва. Чна пудаз т'вар янава, куьне абурукай квез к'андайди хкъгъа. Пудни чи майишатдай я, пешекарар я.

Профкомдин председателди коллективдин гъакъиндай къабулай Закондикай ва общество демократламишун хъванарзавайдакай рахайдалай къулухъ, вичин ихтилат ик' куьтягъна:

— Бригадир куь бригададиз хкъзавайди я. Гъак'Г хъайила, сифте хъсандиз фагъум-фигир ая, гъар садан хъсан-пис терефар алцума. Ахпа абурукай квез к'анзавайди туна, амай къведалайни ц'ар ч'угу. Ингъе чна бюллетенарни гъазурнава.

Мансураз абур пайиз к'ан хъайи арада Жейрибан вилик экъеч'на.

— Акъваз садра, — лагъана ада, — билетенар пайиз тади къачумир. Я Мансур стха, ви гъавурда зун акъазвач, валлагъ. Вуна инал лугъузва: квез д'ийи бригадир куьне хкъгъа. Чна хкъгъиз хъайила, вучиз куьне чал меслятни тагъана квез к'андайбурун т'варар гъанва? Хкъгъа квез абурукай к'андайди, лугъузва. Белки, чаз абур садни к'андач жал. Ахпа вучда?

— Гъик'Г к'андач? Абур вуч гафар я? — гъарайна къилин агроном Манкъулиди, — вуча, гила чун вал алуькдани?

— Яъ, ам вуч лагъай гаф я?— рахана Къазибег. — Чал алуку тийиз хъайила, и гафар-'ч'алар куъз я? Ракъурна тур квез к'ан да иди.

И арада дишегълийрик къал акатна. Абуру, сада садан гаф ат'уз гъарнилай рахаз, наразивал къалурзавай.

— А ваз акур валара къуър амач, Манкъули, — лагъана мад Жейрибан вник экъеч'на. — Гила маса вахтар алукузава. Эхъ гила чи коллективдихъни сес ава, «ъуват ава. Гъак' хъайила, чна чаз к'андайди хкъада. Ваз к'андайди ваъ.

Аслан мукъвара райондай ракъурнавай ц'ийи директор тир. Адаз, гъелбетда, рабочияр гъим вуж ят'а, нихъ галаз гъик' раха на к'андат'а, чизвачир. Белки, гъавиляй ам рахунрик экеч'завачир жеди. Амма чпи виликамаз меслят хъайивал собрание къиле тefини ам сабурсуз авунвай. Адаз герен-герен экъеч'из, «регъуъ къет'къет' хъиз», рахазвай яц'у, аск'ан Жейрибан лугъудайдини, и яргъи Къазибег лугъудайдини бегенмиш хъанач: «Ибур вуч ксар - я... Им гъихътин собрание хъурай, ихътинди?»

— Вири рахамир, сад рахух — лагъана Мансура.

— Хъана, я папар, чавни рахаз тур, — лагъана Къазибег. — Месэла ихътинди я, юлдаш директор, — чаз и хабар хъайила, чна лна вири веревирд авуна, чи бригадир хкъанава.

— Куъне? — Мансуран вилер еке хъана.

— Чаз хабар авачиз? — гъарайна Манкъулиди.

— Эхъ, — секиндиз жаваб гана рабочийди.

— Вуж я ам, а куъне хкъанавайди? — жузуна Аслана.

— Вердихан я.

— Ам вуч кас я? Гъинва ам вич?

— Ат'ангъе! Я гада, ибалди ша кван.

Вердихан къя хъана акъвазнавай: вич лугъумир къван адаз накъ рабочийри авур меслятдикай хабар авачир. Директордиз и лхун, хъуькъвен къилер экъисай, чк'ай расу мекер авай жегъил итим хуш хъанач. Мансурани рик'яй хиялна: «Аквазвани, вири алакъарна, гила ни авур тула хъиз, къерехда акъвазнава».

— Я юлдашар, — лагъана эхир Вердихана вич алай чкадилай, — куъне завай хабар къвани къунани, ваз к'андани, лагъана, жузун авунани гъич?

Вири кис хъана акъвазнавай. Эхир Дъазибег лагъана:

— Я хва, вуна накъ агъа уъзуьмлухда яд гузвайла, чна ина гъахътин меслят авунай. Чаз гъак' к'анзава, — лагъана мад Къазибег. — Инжиклу жемир.

— Вун рази тушни? — хабар къуна директорди Вердиханавай.

— Ваъ.

— Вучиз?

— Гъак'а, — ат'ай жаваб гана ада.

— Ам жаваб туш хъи, — дипектордиз к'амаз хъана.

•— Багъишламиша, завай маса жаваб гуз жедай.

— К'анзавачт'а, тавурай — туънт хъана къилин агроном. — Гу- жуналди к'валахдал эциг жеч хъи! Вуч минетар авун я адаз! Пагъ! На лугъуди, ам тахъайт'а...

— Вун акъваз, Манкъули, вуна абад авур к'валахарни чаз акунач, — гаф ат'ана къулухъ акъвазнавайбурукай сада.

— Чи гаф сад я, — лагъана Жейрибадини.

Гъуъжетар авуникай хийир авачир. Югъни нянал элял'навай. Директорди къат'ана хъи, къилин агрономдинни рабочийрин алакъар юлдашвилибур тушир. Профкомдин председатель вучиз ят'ани секин хъанвай

Собрание са меслятдал къил эциг тавуна чк'ана.

Хкъедай рехъди ва ахпа, вичин кабинетда къилди ацукъайлч, Аслана къиле тefей собраниедикай фикирзавай. Адаз хуьре-к'вала, гуя ц'ийи директордивай вичин гафунал к'евивал ийиз жедайди туш, ихътиндавай к'валах ийиз жедани, лугъуз, пака рабочийри ванер чук'уриз кич'езвай. Амма рик'ии къеняй ам рабочийрин терефдар тир: къуй хкъягърай чпиз к'анид... «Амма ахпа амай бригадайра демократия лагъай гафуникай хийир къачуна, бязибуру рабочияр ч'уру патахъ элкъуьрайт'а вучда?» Ада къат'ана хъи, Вердихана къет'идаказ ваъ лугъунихъ са делил ава. И кардай къил акъудна к'анзавай, Ада Мансураз вичин патав эверна ва адавай агъвалатдин гъавурда тун т'алабна.

— Вад йис идалай вилик — ихтилатна профкомдин председателди, — райкомдин бюродин къарардалди, республикадин хуьруьн маишатдиз руководство гудай кадрияр гъазурдай техникумда к'елиз ракъурдай звуковод Вердихан, ам яру дипломдалди акъалт'арна, хуьруьз хтанай. Виликан директорди, пака хъша, ахпа хъша, лугъуз, тамам вад вацра гада гзаф инжиклу авунай. За, парткомди лагъанат'ани, кар туьк'венач. Эхирни ам рлпочийвилиз финиз мажбур хъана.

— Вучиз адаз к'валах гузвачир? — жузуна Аслана.

— Гъм... — цуру хъверна Мансура. — Ваз чидачни къван вучиз ят'а? Пул ганач лугъуз. Вот. Манкъулиди Вердиханаз вад виш ма нат пул гъваш лагъаналда. «Вун хътиндаз ришвет гудалди, зун рабочийвилизни фида», — жаваб ганалда ада

— Икъван крар хъайила бес вучиз вун ,къаришмиш хъанач, ву чиз жегъил пешекардиз куьмекнач?

— За вучдай къван? Зи са капуни ваннач, — хиве къуна Мансура, — Манкъулидин далудихъ районда «халу» галай эхир.

Са геренда абур къведни рахан тийиз ацукъна. Квекай фикирхиял ийизвайт'а абуру? Белки, пуларихъни чирхчирвилерихъ къуллугъар къачур Манкъулияр хътинбурун вахтар гила алатзавайдакай фикирзавайт'а? Яраб алатдай жал? Чидач ман...

И арада рак гатана кабинетдиз Къазибег гъахъна.

АКЪАЛТИ ТИЙИР ЖЕНГИНА

— Ихтияр авани?

— Ава, буюр.

— Зун Вердиханан патахъай атанвайди я,— лагъана атайда столдихъ ацукъайла.

— Вун ада ракъурнавайди яни, дуъз лагъ.

— Ваъ, директор. Вун ина са бязи месэлайрин гъавурда авач. Дехъне Вердихан векъи хъунихъ себеб авай. Дуъз лагъ, Мансур, гъакъикъатда лагъайтIа, эхиримжи къве йисуз чи бригадир Верди хан хъанайни? Рагъман мукъвал-мукъвал азарлу жез варцаралди -больницайра хъайила, Вердихана пулсуз ам эвез авуна. Гила, кар чкадал атайла, куъне, директор, ам саймиш къванни авунач, гъич тахъайтIа, тIвар къванни кхъенач. Исятда гъахълувиликай трибунайрихъай рахунар гзаф ийизва, амма гъакъикъатда вуч жезва? Мад гъа Манкъулияр хътинбуру крар чпиз кIандайвал ийизва. Эхъ^ виликдай хъиз, рахунар садбур, крар масадбур жезва. Эхир мус хъуй и амалрин?

Къазйбег гагъ Асланаз, гагъ Мансураз килигзава, жаваб гуъз-лемишзава. Абуруз вуч жаваб гун? Абуру чпини и суалриз са ни-вай ятIани жаваб гуъзлемишзавай.

— Чун ви гъавурда акъуна, — лагъана директорди. — Пака чун гъаниз къведа ва чна рабочийриз кIандайвал ийида.

— АкI хъайитIа, чи бригада сад лагъай чкадал зкъечI хъийида. Гаф гузва, — лагъана Къазйбег кIвачел къарагъна.

...Вердиханакай бригадир хъана. И кар къилин агрономдивай сакIани эх жезвач. Вучиз ятIани и сеферда районда авай «халудини» адан тереф хвеначир. Вичин кIвачерик квай руг квахъзавайди хъиз гъисс ийизвай Манкъули са экуънахъ директордин кабинетдиз гъахъна. Саламни тагана, ада гъиле авай чар столдал эцигна.

— Вуч я ам? — хабар къуна Аслана.

— КIелайла чир жеда.

Директорди ам къачуна кIелна. Им Манкъулиди райондин агропромдин созетдин председателдиз кхъенвай арза тир. Арзада къилин агрономди вич кIвалахдикай азад авун тIалабнавай. Адет тирвал, директорди адан пипIел рази тирди кхъена кIанзавай. Вичел гъалтайтIа, Манкъулидиз директорди акъваз лугъуз минетар^ ийидайди хъиз авай. Амма Аслана арза кIелна, чарчин пипIел лазим гафар кхъена, вахкана. Манкъулиди залан камаралди яваш-диз ка'бинетдай экъечIзавай арадани, вичиз эхвер хъийида, лагъана, фикриззавай. Амма адаз эхвер хъуеуначир.

Са идарада кIвалахиз гзаф йисар тиртIани, абуруз садаз сад хуш тушир, гъатта такланни тир. ЯтIани абур ■акъван вердиш хъанвай хъи, гъар юкъуз акун ва гъуъжетар авун абуру адетдин кар хъиз къабулзавай. Ингъе, къени илимдин гъвечIи «буллугъчи Гъалиб» отделдин зеведиш Бабахан Бабахановичан кабинетдиз рекъе гъатзава.

Экуъ дактIардиз далу яна, еке столдихъ ацукънавай Бабахан Бабахановича, чукIулдал тванвай элкъвей гъвечIи къил са патал къуна, кхъинар ийизвай. Адан вилик са хара чарар квай. Къецел чими тиртIани, кабинетдин иесиди костюмни хтIун тавуна кIвалахзавай. Рак ахъайна кабинетдиз жанг ацукъайди хъиз цIвелен хъилер лацу, къумрал якIарин жегъил итим гъахъайла, столдихъ ацукънавайда гъич къилни .хкажнач: атайди вуж ятIа адаз чизвай.

— А-а, Бабахан Бабаханович, салам! — чина хуш хъвер аваз лагъана Гъалиба рактIара амас. — Кхъинар ийизвани? Кхъихъ—жуван «пеше» къиле твах. Яъ, им вуч ни я? Пф-ф-ф..., — Гъалиба чин чIурна. — Вуча, шутIар рекъидай дарман янавани? ДакIар къванни ахъая ман.

Ам дактIардал физмаз отделдин зеведишди къве гъилни атIумна къулухъди румар гана.

— Ви михъи гъава, Гъалиб, заз дихлофос хъиз я. Ахъаймир.

— ГъикI ахъаймир? Вун садра къецел тамаш. Уъмуър гъикъван гуъзел атIа аку!

— Акъваз, заз вахъ галаз барбияр ядай мажал авач. Зав кIвалах ийиз тур, — Бабахан Бабахановича къилни хкаж тийиз жаваб-тузва. Гъакъван ам кхъинрал машгъул тир.

— КIвалах? Вуна имни <кIвалахдай гъисабзавани? — хъуърена, Гъали'ба чарарин харадик тIуб къана. — Низ герек я и ви...

»Бабахан Бабаханович «Вилик фенвай социализмдин теоретический месэлаяр» темадай монография кхъиналди республикада машгъур хъанай. Илимдин гъвечIи къуллугъчийри чпин диссертацийра ва илимдин докладра профессор Бабахан Бабахановичан монографиядикай хийир къачудай. Тек са Гъалиба адаз къимет ганачир ва, белки, гъавилияй адакай гилани тарихдин илимдин кандидатни хъанвачир.

— За гила цIийи темадал кIвалахзава, ГъалиО, — муштулук тузвайди хъиз шаддиз лагъана Бабахан Бабахановича. — «Перестройка ва демократия». Хъсан къил яни? Ингъе, икъванбур кхъин хъувунва, — ада вилик квай хара къалурна.

— Хъсан къил хъун патал, ана гзаф «мефтI» хъун лазим я. Ам ма зун са месэладин гъавурда акъазвач. Ви виликан монографияда...

— Акъваз, герек авачир чкайра кIар экъурмир. Ам маса вахт тир. Гила — маса.

— ГъикI?

— Ацукъ, Гъалиб, ацукъ, — отделдин зеведишди гъилин ишарадалди чка къалурна. — Аквадай гъаларай, вун гилани гзаф месэлайрин гъавурда акъунвай хътинди туш. Политика, гъурметлуди, жилавар гъиле авай касди вичиз кIандай патахъ гъалзавай ябудиз ухшар я. Чи тарихдин илимни гъа я*бу феи патахъ фидлазим я. Са гафуналди, макъамдиз килигай къуьл авуна кIанда.

Гъалибаз вичин руководитель «ъсандиз чизвай ва гъавилай ам профессордин гафари кIусни тажуб авуначир. Бабахан Бабахановичан кабинетдин цлаз перестройкадиз ва демократиядиз талу къарнавай шикиларни диаграммаяр йнавай. Амма са тIимил вахтар идалай вилик аниз масадбур янавай. Гила абур аквазмачир.

— Инал алайбур гъиниз фена? — жузуна Гъалиба.

— Ингъе, — профессорди столдин дехилдай дакIур папка акъудна. — Тамаш.

Папкада Гъалибаз виликдай цлал алаз акур шикилар авай. «Вагъ, вири таниш ксар я хьи!» — гъарайиз кIан хъана адаз. Ина дяведилай гуьгъуьниз са шумуд сеферда Советрин Союздин Игит хъайи Маршал Брежневан портрет, центральный журналдай акъуднавай «Азербайжанди гегъеншдиз камар къачузва» шикил авай. Ингъе, «вафалду ленинчиди» Узбекистандиз чIехи алгалкъунрай Ленинан орден гузвай вахт къалурзавай еке полотнодин репродукция. Ингъе, Яру пайдах гъиле авай Шараф Рашидовни. «Бес Адылов? Ам ина авачиз жеч эхир. Ярэб гъим ятIа?..» Шикилар гзаф авай. Абурук Гъалибаз течир'бурни квай

Гъалибаз гъихътин «агалкъунрай» орденарни пайдахар ганайтIа чизвай. Амма вучиз ада ибур папкада хуьзватIа къил акъатнавачир.

— Вучиз вуна ибур саламатдиз хуьзва?

Бабахан Бабаханович чинин кIалуб дегиш тавуна, гъатта пIуззарарни юзур тавуна, хуьрена. Гъалиб, сифте акурдаз хъиз, адаз килигиз акъвазна: и хуьруьн адаз са мус ятIани, гъина ятIани акур, таниш хуьруьн тир. Бирдан рикIел хтана: «Фонтамас!» Дугъриданни, неинки хуьруьн, гъакI чинайни ам Фонтамасаз ухшар тир. Эхъ, чинал резиндин маска алай Фонтамасаз.

— Куьз тамашзава? — хъел кваз хабар къуна профессорди вичиз Гъалиб дикъетдалди килигзавайди акурла. — Вуна завай, ибур вучиз хуьзва, лагъана хабар къунайни? За ваз жаваб гузва. Яб це.

Гегъенш, хуьтуьл креслодихъ агалтна ада ихтилатиз башламишна. Явашдиз, сабурлудаказ ва дамах гъаз, налугъуди, ада ксята уьлкве абад ийидай еке месэлаяр къарагъарзавай. Рахаз адан мез ханвай. Эхирдай ада, терихдиз экскурс авурдалай къулухъ, алава хуьвуна:

— И дуьньяда вири вахтуналди я. Агъ, девирар, девирар! Накб чна икрамзавай «аллагъ» къе кIвачерик аватнэва. Халкъдин душманар я лугъузвайбурукай гила чи дустар хъанва. Низ чида, къе чна негъзавайбур, белки, пака селли хъижедачтIа?

— АкI хъайила, вуна абур гъа чIавуз мад цлал алкIур хъийи--да ман?

— Гъелбетда.

— А югъ ваз аквач.

— Низ чида, низ чида... А чIавуз чна...

— Куьн вужар я?

— Чун... чун — уьлкведин кIвежIвечи илимдинни культурадин векилар-интеллигенция! Чун гъакъикъи демократар я.

— Бюрократар! — саки гъарайна хъел акатай Гъалиба.

— Эхъ, квез чун бюрократар, куьгъне чиновникар я. Амма хал'къди...

— Де хъана, халкъ гила къванни секинз тур.

— Хъел вучиз къезва? Секин хуьхъ ва яб це, — Бабахан Бабахановича кака хътин къилелай кап аладарна. — Гила, гъурметлуди, перестройка, демократия лозунгар дебда гъатнава. Лай хъсан! Чнани абурун тереф хуьзва. Вучиз? Вучиз лагъайтIа ада, демократияди, виридаз кIвалаздай мумкинвилер гузва. Мееела, рокерар, металлистар, панкяр лугъудай тешкиллатар арадиз атанвани? Ава ман. Прибалтикада Народный фронт лугъудайди авани? Ава. Жуьреба-жуьре инициативный комитетар, советар, марфадилай гуьгъуьниз къарникъузар хъиз, пайда жезвани? Ава. Вири ибур демократиядин сифте нетижаар я. Ихътин шартIара, хабар къазва за вавай, вучиз чи идарайра кIвалахзавай кадрияр са организациядиз туплашимиз жедач?

— Бюрократрин организациядиз?

— Кар тIварцIел алач, — секиндиз жаваб гана отделдин зеведишди. — ТIвар ваз кIандайди це тIун. Муькуь патахъай, гъахътин организацияр Америкада хъайила, чина жедачни къван.

— Америкада? — шаклу яз жузуна Гъалиба. — Жеч эхир?

— ЧIалахъ жезвачтIа. шаз Нью-Йоркда «Америкадин обществанный организацияр» къил алаз акъатнавай справочник кIела. Ана кхъенва хьи, США-да къад агъзур общественный организацидин арада «Карчи бюрократрин международный ассоциация» лугъудайдини авалда.

— Международный ассоциация? Бюрократрин? Вуна вуч лугъузва?

— Гъурметлуди, чIалахъ жезвачни?

Фагъумайла, вучиз жедач къван? Вични Америкада. Гъалибаз лугъур гаф амуькнач. Адаз ашкара хъана хьи, Бабахан Бабаханович хътинбур гъеле къуватлу яз ама ва абуруз чпин сенгерар хушуналди вахкуз кIанзавач. Идаз акси яз, абур чпин кIвалахда

цїийи кьайдайрихъ ва девирдин цїийи истемешунрихъ галаз кьа-
дайвал дегішвилер тваз алахъзава. Ам фикирлу хьана: «Мегер
Бабахан Бабахановичар хьтинбур амай кьван перестройка тухуз
жедани? Зи кесиб халкъ, яраб вуна мад шумуд Бабаханаз икрам
хьийидатІа?»

— Амма чи уьлкведа арадиз атанвай цїийи организацийри пе-
рестройкадин тереф хуьзва. Абуру тІебиат ва тарихдїь метлеб
авай куьгьне памятникар хуьнал агьалийрин фикир желбзава,
пуддин такьатар кІватІзава. Амма ви бюрократри вуч ийидатІа.
зи кьил акъатзавач Абуру анжах чи велик физвай чархуник
кьван кутада.

— Аквазвани, — «Фонтамас» вичин саягьда явашдиз хуьрена,
— куьн демократиядикай гзаф рахазва. Амма кез бетенмиш та-
жбайла, гьасятда кичІерар гузва. ИкІ дуьз туш. Вун гилан девир-
аи-І чи лолитиладин гьавурда дуьз акьунвай хьтинди туш. Демок-
ратический уьлкведа, гьюьрметлуди. плюрализм — жуьреба-жуьре-
тешкилатар, жуьреба-жуьре идеяр ва геклифар хьун адетдин кар
яз гьисабна кІанда Гьавилай чи инициативный комитетдини «Ви-
рисоюздин бюрократрин гьюьгуьллу общество» тешкилун патал
теклифар гьазурзава. Адан девизни «Демократия патал — женги-
низ!» я. Исятда зи гьиле авай цїийи кІвалахни гьа месэладиз та-
луькь я.

— Вири вибур гуьрчег, цІалцІам гафар я, Бабахан Бабахано-
вич. Бюрократар садрани демократия патал женгиниз экъечІдай-
ди туш. Акси яз...

— Вуна гьамиша гафарай кьацІар акьудда ман. Бюрократрин
тахьуй, интеллигенциядин гьюьгуьллу общество хуьрай.

Илимдин кьве кьуллугьчидин арада гьюьжет кьвердавай кьа-
ти жез башламишна. Эхирни Бабахан Сабахановича лагьана хьи,
чпин гьюьжет дуьньядал сифте верч акъатнани ва я кака, лугьуз
адимри авур гьюьжетдиз ухшар я.

— Диалектикада, гьюьрметлуди, ихьтин закон ава: «Единство и
борьба противоположностей», яни...

— Таржума тавуртІани жеда.

— Бюрократияни демократия са медалдин кьве чин я. Абур
сад галачиз муькуьди ярамиш жедач. РикІел «кваш. Советрин
властдин сифте йисара Ленина бюрократиядихъ галаз женг чІу-
гун эвелимжи везифайрикай яз гьисабнай. Амма вуч арадиз ата-
на? Терг хьана кІани чкадал, абур генани артух хьана. Иллаки
эхиримжи йисара. Исятдани гьа вуна лугьузвай бюрократрин,
чиновникрин гьиле кар кьетІ ийидай кьуллугьгар ама. Акьваз, Гьа-
либ, заз чизва ваз вуч лугьуз кІанзаватІа. Эхъ, чун кез бакара
кьведа. Вучиз ятІа чидани? Уьлкведа арадал атанвай сч бязи чІу-
ру гьалар чи хивез вегьин патал. Де лагь кван, вучиз кьени халкъ-
диз недай-хьвадайди, алуькІдайди булдиз гуз жезвач?

— Себебар гзаф ава, — жаваб гана Гьалиба. — Ваз течир кар
авач хьи. Абур вахтуналди я.

— А-гьан, вахтуналди я ман, — Бабахан Бабахановичак юзуи
акатна. — Гьикьван гьа икІ «вахтуналди» хуьрай? ИкІ лугьуз, чна
НЭП кечирмишна, кашак халкъар кьирмишна, дяведин четин йи-
сар алудна. Эх ая, халкъ, и четинвилер вахтуналди я, ахпа хьсаи
жеда, коммунизм яргьал алач, ахпа вири бул жеда, лугьуз, халкъ
алдатмишна.

— Акьваз, акьваз, — Гьалиба тадиз адан гаф атІана. — Вуж я
халкъ алдатмишайди? Вун. «Велик фенвай социализм, кьагьри-
ман хьиз, коммунизмдиз физва. Адан ишигьлу кукІушар чаз ви-
ликай аквазва». Ибур нин гафар я? Ви гафар тушни?

Бабахан Бабахановичай гаф акъатнач. Маса гаф жагьун та-
вурла, фикир авуна, ада жаваб гана:

— АкІ хьаначиртІа, зун кьени кандидат яз амуькьдай, гьюьрмет
луди. Ада галачир хуьруьн авуна. Гьа вичин саягьда пІузарарнн
юзун тавуна. Анжах гила Гьалибаз Бабахан Бабахановичан гьа-
кьикь чин ачух хьана. Маска аламачир чин. Нефес дар хьайи
илимдин гьвечІи кьуллугьчи кІвачел акьалтна. Михьи гьвадикай,
ракьинин чими нурарикай магьрум хьанвай и кабинетда адаз не-
фес дар хьана. Адаз кьежел экъечІиз кІан хьана. Амма рикІе фад-
лай кІватІ хьанвай гафар чинал талагьна хьфин ажувал жезвай.

— Бабахан Бабаханович, икьван чІавалди за ви «теорияр»
ягьалмишвал ятІа лугьузвай. Туш кьван. Вун кьве чин, ваь, пуд
чин алай кас я.

— Вуна зи намусдик хкІадай гафар лугьумир, — хьел атана Ба-
бахан Бабахановичаз, — за вун... за вун... зи институтдай чукурда!

— Ам вуна дуьз лагьана. Идакай, дугьриданни, ви институт
хьанва. ТуширтІа, са Бабахановичар ина пуд жедачир.

— Хулиган! — гьарайна ажугьлу хьайи профессорди. Адан чин
сифте цал хьиз лацу, ахпа яру хьана.

— Вуж я хулиган? — Гьалиб, чин атІуІгьна. адан хуруз гьахьна.
КичІе хьайи Бабахан Бабаханович, стулдих^ кІвач галкІана,
ярх хьана.

— Эй, ида зун рекьизва! Куьмек це! — гьарайна ада.

Гьарайдин ванцел кабинетдиз инсанар кІватІ хьайила, абуруз
цїийиз шиклар янавай цлан пуна уьгуькь хьана чабалмишзавай
Бабахан Бабаханович акунай...

ЦИРТІЕР ЯГЬИЗ

Хуьре гьамам эцигиз им пуд лагьай йис тир Вучиз икьван
явашдиз эцигзава лагьайтІа, себебар авачиз тушир. Гагь кьванер
жагьидачир, гагь цемент. Абур чкадал хьайила, гьюьлуьн кьеряй

къум гъидай машинар гъатдачир. Амма вири абур гъазур жедалди, гатфарихъ устIарар къазанмишиз масанриз фидай.

И няниз совхоздин директорди устIарриз—Гъасаназни Гъуьсеназ вичин кабинетдчз эверна.

— Куьне гъар йисуз Саратовдиз физ, вакIарин фермаяр миxийиз, санбар пулар гъизвалда. Дуьз гафар яни? — жузуна ада.

— Эхъ, — жаваб гана Гъасана, — пул гуз хъайитIа, чна кицIни алажда.

— РикIивай зегъмет чIугуртIа, пулар инани къачуз жеда. Муькуь патахъай, я хзан сагъ хъайибур, хайи хуьре гъамам квез ни эцигна кIанзава? Лагъ кван. А гъамам зи туьтуьна къван хъиз акIанва...

Чинар кайила, устIарри цIи чеб санизни фидач лагъана гаф гана.

— Анжах са шартI ава, директор, — Гъасан са камунин столдиз мукъва хъана. — Ам къа&ул тавуртIа, чна кIвалахдач. Хъел къвемир.

— Вуч шартI? — кин кваз хабар къуна директорди.

— Эцигунар энгел тежедайвал, къуй прорабди гъар юкъуз чун материалралди таъмин авурай ва, эгер чи тахсир авачиз кIвалал акъвазайтIа, чаз гъа йикъан пул кхъирай.

— Рази я, — ял къурдалай къулухъ жаваб гана совхоздин чIехида.

— Ваз ван къвезвани, Загъир? — Гъуьсен икъван гагъда чу,къ тийиз дивандин къерехдал ацукънавай жегъилдихъ элкъвена. Ам ма прорабдай гаф акъат тавурла, ада тагъкимар хъувуна: — Ки-лиг, ахпа икI-акI таIхъуй гъа!

...УстIарар кардив эгечIна. КIвалах са къатда вилик физвай. Къве гъафтени арадай фенач, цемент акъалтIна. Белиждиз фейи Загъир гъакI хтана. Эцигунар лент хъана. Бейкар хъайи устIарри яргъи пIапIрусриз цIаяр яна.

— Гъан, юлдаш прораб, — лагъана нянихъ кIвализ хъфидайла Гъасана, — меслят хъайивал, чаз къенин наряд кхъихъ.

— Вуч авуна лагъана йхъена кIанзава квез?

— АтIаналай къванер цлан патав хкана лагъ, — меслят къалурна Гъасана.

— Садра кхъейди я эхир.

■— ЯтIа, гила иналлай къванер, гъанал хутахна лагъана кхъихъ.

— Ам жедай кIвалах туш. Хъуьреда.

— Кхъена тур! А итIи-'битIийра вуж къекъвезва, хвайди? — Гъуьсена хъуьрез-хъуьрез нрорабдин далудиз чанг яна.

Пакад юкъуз цемент гъатна ва устIарар чпин кеспидив эгечI хъувуна. Цал дакIаррин къилерив агакъайла, къванер куьтягъ хъ^на. Загъир карьердиз физ-,хтана, амма кар туькIуьзвачир.

—Къванер исятда гъатзавач, — лагъана прорабди, — куън вах-
туналди маса бригадиз алад.

—ГьикI аквадайтIа! — ягъанатдин хъверна Гъуьсена.

—Чун устIарар я. Масаниз чун фидач, — атIай жаваб гана
Гъасана.

Гъар пакамаз, сятдин муъжуьд жедайла, абур гъамам эцигэ-вай
чкадал къведай. Гьикъван икI бейкар яз ацукъин. Вучда,вахт гьикI
акъудда? ШаIрусрикайни рикI янавай.

—'Ша чун къумарал къугъван, — абур рикIел хтай Гъасана та-
диз ракъини кана рант фенвай вили читинин перемдин къултух-
дай чарар акъудна.

—Арадал вуч алаз хъуй?

—Вуж гзаф сеферра «дурак» хъайитIа, гъада няниз са баллон
чехир къачуда. Рази яни?

Рагъ галачир далдадихъ, серии цлаз далу яна устIарар къума-рал
къугъваз башламишна. И няниз «дурак» хъайи Гъуьсена чехир
къачунай. Амма къвед лагъай юкъуз Гъасаназ мад къумарал къугъваз
кIан хъайила, Гъуьсена хев кутунач, вучиз лагъайтIа адаз къени
вичи ички къачудайди чизвай.

—Лишанар ягъиз къугъвадани? — хабар къуна Гъуьсена.

—ГьикI?

—АтIа цлан къилел са къван эцигда. Нубатралди чна ам яда.
Ни гзаф сеферра ам ягъайтIа, гъадакай чемпион жеда.

—Чемпион хъурай ман, адакай вуч хийир ава? Къизилдин ме
даль гузвач къван. Чемпиондиз вуч къачуз хъуй? — жузуна Гъа
сана.

—Са пачка пIапIрусар!

—Пагъ, пIапIрусар! Ажеб затI лагъаначни вуна. Пачкадал
гьикI кхъенва: «Минздрав пре...»

—ГъакI хъайила яни вуна зи пIапIрусрай гум акъудзавайди?
АкI ятIа, мад гудач за ваз.

—Накъан чехирдикай хъанайтIа... >

—Рази я, — лагъана эхир Гъуьсена.

—ЯтIа фена къван эциг.

—Жува эциг ман, вун залай гъвечIиди туш хъи!

— Лишанар ягъин лугъуз рикIел гъайид вуж тир? , к , , ,

Чара тахъай Гъуьсен цлал акъа'хуниз мажбур хъана. АхIа, абур
лишан ягъунив эгечIна. Лап рикIивай, лап къастуналди, налуг*ь, у-ди,
им халис акъажунар я. Гъар сеферда къванцихъ галукъайла абуру,
аялри хъиз, шаддиз гъарайдай. Абурукай гагъ Гъасан, гагъ Гъуьсен
вилик акатзавай. Амма няниз мад чемпион Гъйсанакай хъанай.
Гьикъван чIуф авунатIани, Гъуьсеназ чара хъанач,' ам чехир гъуниз
мажбур хъана.

И йифиз Гьуьсенан кIвале хъвана кефияр кьумбар хъайи Гьасана, сарара кьал экъуьриз, лагъана:

— Пакани кьванер гьатдай хьтиндин туш. Ють д-ьикI акъудда?

Гьуьсеназ акуна хьи, гьам кьумар кьугъунай, гьам лишанар ягъунай Гьасан вили* акатзава ва гьавилияи ада пакадин гьакъиндай юлдашдиз тайин са жаваб ганач.

Гьасан гьахъ хъанай: пуд лагъай юкьузни Загъиран кар тукI-венвачир. Вячел гьалтайтIа, гатув эгечIдалди гьамамдин дарамат эцигна куьтягъиз кIанзавай прораб ийир-тийир хъанвай. Гьуьсена я кьумарал кьугъваз, я лишанар ягъиз разивал гузвачир. Бес и яргъи югъ гьикI акъудда? Цлан кIане ацукънавай ада туп-туп гумар ,акъудзава. Эхир Гьасаназ кьарай атанач:

— Къала кван сад.

— Гудач.

— Вучиз?

— Ви сагъвал хуьн патал. Пачкадал вуч кхьенвайтIа рикIелай фенвани?

ШапIрус ганач. Ада, мефтI регъез, фикирзава, амма сакIани Гьасанав чехир кьачуз тадай са амал жагъизвач. Бирдан адан вилерик юзун акатна, пIапIрус сивяй акъудна цIиртI яна. Вучиз ятIани шад хъайи Гьуьсен юлдашдихъ элкьвена:

— ЦIиртIер ядани?

— Низ? — гьавурда акъунач Гьасан.

— Садазни. ГьакI, цIиртIер ягъиз кьугъвадани? Ни яргъаз цIиртI ягъайтIа, гьадакай чемпион по цIиртIу жеда.

Гьасан сифте рикIивай хъуьрена, ахпа разивал гана. Амма...

— Арадал вуч?..

— Са баллон!

Абуру чкIанвай кьумадин чин дуьзарна, са кьилихъай тIвалуналди цIар чIугуна, анал кIвач эцигна цIиртIер ягъиз башламишна.

— Нисини жезва, — лагъана Гьуьсена, — сивизни кьур акъатнава. Гила бесрай. Ахпа чна давамар хъийида.

Гьасаназни кIанзавайди гьа им тир. Фу тIуьна хтайла цIиртI ядай нубат Гьуьсенанди тир. Ада кIвачер цIарцIел эцигна, чин чIурна цIиртI ягъайла, пуд метрдиз акъатнай. Шад хъайи ада кап яна. Вичин вилерихъ агъун тийиз Гьасан тажуб яз «чемпиондиз* шаклувилелди килигна.

— Сив ахъая кван! — ам Гьуьсеназ мукьва хъана.

— Ахъайдач.

— Ахъая лугъузва за ваз!

— Вучиз ахъайда?

— Ви сиве са затI ава. АвачтIа ахъая тIун. Агъан, заз акуна, вуна ам тукькуьмна. Гьилевайди вуч я?

— ЗатIни.

Гьасана гзаф кIевивал ийиз акурла, Гьуьсена эхирни гьилевайди чинеба кьулухъ гадарна. Гьасаназ ам гьасятда акуна. Чилелай хкажна килигайтIа, ам цуру алучадин пад тир.

— А-гъан, луту! Гьавилияи я кьван вуна залай яргъаз цIиртI ягъайди!

УстIарар чпин гьуьжетдал акъван машгъул хъанвай хьи, абуруз кьванер гваз хтанвай прорабни акуначир.

— Ана гьикI хъана, вуч кьалмакълал я? — жузуна Загъира.

— Чун инал ни яргъаз цIиртI гадардатIа лугъуз бягъсина акъвазнавай. Ида, и лутуди, — Гьасана Гьуьсенан Iхура тIуб эцяна, — алуча тIуьна сивиз цIаран яд гъана цIиртI ядайла, за кьуна.

Прораб тугъгметдай саягъда яргъалди абуруз килигиз акъвазна.

— Айиб тушни квез? — лагъана ада. — Жемьтди, чими ракъиник чуьлда гьар са декъикъа хийирлудаIказ зегъмет чIугъвазвайла, куьн квел машгъул я? ЦIиртIер ягъунал. Чпиз завай пулни кIанзава гьа!

— Гьелбетда, — лагъана Гьуьсена.

— Вуч авуна? ЦIиртIер яна?!

— Вуна вахтунда материалар бес кьадар гъана инал гьазурнайтIа, чна ядачир.

— Гьич са чат кепекни за квез гудач.

— АкI вуна гуда хьи, са вил хъуьпез, са вил шехъиз. Чи икърар рикIелай фенвани, хвайди?

— ГьакI рази туштIа, юлдаш прораб, пака жуваз маса устIарар жагъура — Гьасана вичин сенятар кIватIиз башламишна.

— Ать, куьн! — пIузаррикай хъиз вуч ятIани лагъана Загъир гьил елягъна, хъфена...

ЦИЙИ ЙИСАН ВИЛИК

Къецел мекъи туширтIани, пичина цIай тунвай. Кабинетда кьванцин цIивиндин ни гьатнавай. Столдихъ кьанни цIуд-къанни цIувад йис яш хъанвай итимди са вуч ятIани кхъизвай. Аквадай гьаларай, адак тади квай: ада гьатта кьилелайни хтIунвачир, вилик квай чкIанвай чарарни кIватIнавачир. Анжах кIаникай хъицикь янавай, ранг фенвай къацу плашдин хуруяр ачух тир.

Са арадила чими хъайи ада ондатрадин шапка хтIунна столдин пипIел эцигна ва ам мад вичин кIвалахдик экечI хъуьвуна. Ингъе, эхирни ада кхъинар куьтягъна. Кхъейди кIел хъуьвуна, кьерехдихъ эцигна. Адан чина разивилин лишан авай: «Къарар хъана! КIанзамайди заседание тухун тир. Амма мус ам тухуда? Вахт авачлр-

ла». Дугъриданни. совхоздин профкомдин председателдиз нубатдин заседание тухудай вахт жезвачир. «Мус тухуда: ислен юкъуз парткомдин заседание жезвай. Гъар саласадиз — вири наряддиз кІватІ жезвайди я. Арбедиз — политзанятие. И хемис югъ полигдендал гьалтзава. Жуьмя юкъуз «Чирвал» обществодин сифтегъан орханизациядин гъахъ-гъисабдин собрание тухун виликамаз малумарнава. Киш юкъуз райондай ша лагъанва. йисни акъатзава. Вучда, гъяддиз тухудани?» — кьам чухвазва ада.

Профкомдин председатель Мирзедин ийир-тийир квахънавай: заседание тухвана протокол тадиз агакъара, лугъуз, райондай адан кьил гатазвай, налутъуди, вири дердияр туькІуьрун гъа протоколдал акъвазнава.

Мирзеди дакІардай къебез вил яна. Ибур багъларани уьзуьмлухра кІвалахар ийиз жагъидай йикъар тушир. Амма эхиримжи варцара майишатда гьалар хъсан тушир. Дуьз лагъайтІа, нарядрал, собранийрал авай чІуру гьалдикай рахунар жезвай, амма арадиз акъатзавай затІни авачир. Ихътин гьалди профкомдин председателдик къалабулук кутаэвай. Гъавиляй ам, са бязибур хъиз, гъилер хъуьчІуьк кутуна архайиндиз ацукънавачир: совхоздин конторадин дараматдин цлаз яру парчадал ада еке гъарфадалди: «Юлдашар! Ша чна кІвалахдин йикъан гъар са декъикъа менфятлудаказ ишлемишин!» — гафар кхъенвай лозунг янавай. Накъ, лагъайтІа, хуьруьн клубда «Са декъикъади вуч хийир гуда?» темадай вечер тухванвай. И месэладиз талукъ яз цлан газетдиз са шумуд макъалани акъуднай. Амма икІ ятІани совхозда кІвалахар гуьнгуьна аваз кьиле физвачир: рабочияр, гъа виликдай хъиз, кеспидал геж физ, фад хквезвай. Иикъан нормаяр ацІурзавайтІани, ери агъуз тир. «Ваъ, икІ виже къведач, и къайдасузвилел эхир эцигна кІанда, — веревирдна ада кІвачел къарагъиз. — Мад вучда, заседание за ислен йвкъан пакамахъ тухуда. Гъанал и месэлярни кІевелай эцигда. Бес я зхайди». РикІе ихътин къетІивал аваз ам къежел экъечІна...

Ингъе, эхирни Цийи йисан вилик квай юкъуз («Слава богу», — лагъана рикІяй шад яз Мирзеди) пакаман сятдин муьжуьд жедайла хъиз профкомдин членар кІватІ жез башламишна. КІуьдан 'зураз саки вири чкадал атанвай. Анжах тек са тракторист Къадим: «Заз а куь заседанийра ацукъдай мажал авайди туш», — лагъана, уьзуьмлухрин араяр цаз фена. Директории гараждай хтанвачир. Эхирни, кІуьд хъайила, амни хтана.

— Юлдашар! — Мирзе кІвачел къарагъна. — Заз чизва: кІвалахдин ва'хтунда ихътин серенжемар тухун меслят къалурзавайди туш. ЯтІани зун мажбур жезва: къе-пака лугъуз, къве варз я за;вай и месэла гъял тежез. ГъакІ хъайила, артух рахунар тавуна за г,аф юлдаш Къардашоваз 'гузва. Къуй совхоздин кьилин эконо-

мистди чаз кІвалахдин вахт менфятлудаказ ишлемишуникай авай хийирдикай лугъурай.

Къардашова, яргъи, яхун, къумрал чина гъамиша наразивал авай итимди, явашдиз кІвачел къарагъна, вилерал айнаяр гьалд-«а. Уьгъуь яна туьтер ачухна, ада вичиз хае тир къайдада лап явашдиз икІ башламишна:

— Заз, юлдашар, лап дерин къатариз гъахъ тавуна, са масэладал куь фикир желб ийиз кІанзава. Гъеле къадим заманадилай инихъ инсанри кІвала'хдин вахт хийирлудаказ ишлемишуникай гзаф хиялар авурди я.

Ахпа ада и месэладихъ экономика вилик тухунин карда гъихътин метлеб аватІа лагъана, марксизмдин классикрин камаллу гафар рикІел хкана, бубайрин мисалар гъана. Доклад цІил къван яргъиди, мехъерин шурпа къван жимиди хъанвай.

Сятдин цІудалай алатнавай, амма Къардашова куьтягъзавачир. Якъин хъи, парткомдин секретардик наразивал акатнавай ва ада докладчидиз: «Бес я, куьтягъа» — лугъуз, вилерин ишараяр ийизвай. Амма жезбида гъатнавайда хъиз, кьилин экономист акъваззавачир. Гила ам, илимдинни техникадин революцияди алай девирда и жигъетдай гъихътин цийи везифаяр эцигнаватІа, гъадакай рахазвай.

И чІавуз директорди вичин вилик квай чарче са гъихътин ятІани нехишар чІугъазвай. Кьилин агроном Манкъулиди «Советрин профсоюз» журналдин эхиримжи чина авай кроссворд ацІурзавай. КІвалахдал физвай рекъелай къуна гъайи Саимат халадин вилер акъал жезвай. Мирзени къулайдиз стелдихъ агалтнавай.

— Вахт бес тахъуниз килигна, за гъа инал куьтягъзава, юлдашар, — лагъана Къардашов явашдиз виняйгуьз ацукъна. Уьзуьагъдиз. Шад тир Мирзедин гуьгъуьларни. Жеч гъа- цІийи йисан вилик ада вичин хиве авай кІвалах кьилиз акъуднавай. Пака протоколни райондиз агакъарда. Амма парткомдин секретардин кефи михъиз ханвай. Себез авачиз тушир. Докладчиди хайи совхозда кІвалахдин вахт гъикІ ишлемишзаватІа, гъич са гафни лагъанач. Им хийирлу вахт къуру гафар рахаз акъудун хъанвай ва ам вичин и фикирар лугъуз кІвачел акъалтай арада, кІевиз рак геляна, кабинетдиз гъиле секаторни авай Къазибег гъахъна. Секретарь акъваз хъана.

— Я юлдашар! — хъел кваз гъарайна Къазибеге. — Куьн ина квел машгъул я?

— Тшш! — Мирзеди сивел тІуб эцигна. — Акъвазачни?

— Я юлдаш партком, машин авачиз чавай кІвалахдал физ жезвач. Вахт физна

— Акъваз, я Къазибег халу, тади къачумир, — Мирзе къарагъна, — чунни исятда гъа кардал машгъул я

— Куьнни?!

...Дакардай частуниз акъатнавай рагъ килигзавай. Налугъуди» адани фадлай чими кабинетда ацукънавайбуруз туьгметзвайгъ «Рахунар бес я. Къарагъ!» — лугъузвай хътинди тир ада.

ГАРУН ЖУВЖУВ

Пиралидин месэла эхирни профкомдин заседаниедал гъялдайвал хъана. Гайи наряд къилиз акъуд тавунай фицакърани директорди адан чинар кайиди тир. Амма бригадирдиз эсер жезвачир-Гъавилъй директорди рабочий комитетдивай ам алудун патал разивал гун тПалабзавай.

Къенин заседаниеди адан къадар-къисмет гъялзавай.

Директор рахайдалай къулухъ отделениедин агроном Асанагъади гаф къачуна:

— Пиралиди кВалахдиз къецІ гун анихъ амукаррай, ада ички: хъваз вич рабочийрин вилик беабурни ийизва. ГъакІ хъайила, ам алудна кІанда. РикІяй ада веревирд ийизва: «Эгер за жуван директордин пад такъуртІа, герек хъайила, ада зи терефни хуьдач».

Профкомдин председатель Мансур абурун теклифдал рази хъанач.

— АкІ кадрияр алудиз хъайитІа, — лагъана ада, — чаз пешекарар бес жедач, чна абур гъинай гъида? Гъелбетда, туьнбуьгъ авуна кІанда, амма кВалахдивай акъвазарунал зун рази туш.

Асанагъа хияллу хъана: «Вучда? Эгер къе за Мансуран терефтехвейтІа, гатуз путевка гудач».

— Са хата фекъидивайни жедайди я, — лагъана чкадлай отделениедин агрономди. — Де лагъ кван, чакай ички тахъвазвай вужава? Хъсан кадрияр цавай аватзавайди туш, абур тербияламишна кІанда. Къуй кВалахрай, килигин.

Профкомдин членар сад садаз килигна, къилер элкъурна. Пирали тахсир авур аял хъиз къил хура туна ацукънавай. Мад директор кВачел акъалтна:

— Я юлдашар, — лагъана ада, — исятда виринра пиянискавилхъ галаз къати женг чІугвазвайла, Пиралидин къилелай кап аладрайтІа, чаз амай жемьтди вуч лугъуда? Завай мад адан амалар эхи хъижезмач. ГъакІ хъайила, за ам алулун патал кІевивал ийизва.

— Пиралиди ички хъун себеб яз бригададин кВалахар акІадарнава, ам туна 'виже къведач, — лагъана главный агрономдини.

«Путевкадиз килигна директор маса гана виже къведач. Гъикъван лагъайтІани жуван чІе'хид я...» — фикирар авурдалай къулухъ, мад Асанагъа рахана:

— Амай крар заз чидач, амма ички хъвазвайбур чна негъ авуна кІанда, вучиз лагъайтІа ам акваз амайбурни чІур жезва. Яргъа рахунар куьз герек я? Алудна тур.

— Квез сад чизва, къад чизвач, — лагъана Мансура. — Де хъсан. Лугъун хъи, ам алудун патал чна разивал гана. Алудда куьне ам кВалахдилай. Гъиниз фида ам? Са къадар яшар хъанвай пешекар квез перциз фена кІанзавани?

«Валлагъ, Мансур гъахъ яч. Де адан чкадал зун алайди гъисабин... кВалахдилай алудайтІа, завай маса вуч кар-кеспи ийиз жеда? ЗатІни...»

— Пиралиди алудунал зун рази туш, — лагъана Асанагъади.

Адан тереф гила профкомдин член тракторист Маншалагъани хвена.

— Я юлдашар! — кВачел сад лагъай бригададин рабочий Гъезер къарагъна, — куьди зарафатар яни? ТахъайтІа куьне законар кваз къазвачни? За адан гъилик кВалахиз гзаф йисаф я. Бригадирвиллиз ам лайихлу яз амач. Гъикъван ам фад элягъайтІа, гъакъван хъсан жеда.

Гъезеран тереф хуьдайбур мад авачиз тушир. Пиралиди рикІяй адаз себ гана.

— Ада тавур кВалахдин пул ганач лугъуз хъилъй лугъузвайди я, — лагъана Пиралиди.

— Гъезерни гъахъ яз я. амма... — Асанагъади къам чухвазва.

— Куьн вири гъахъ я жеди, — Мансур къарагъна, — амма куьне са кар рикІелай алудзава. Пиралидихъ ирид къил хзан ава. Чна абурукайни фикирна кІандачни? Этер чна Пирали элягъайтІа, ичкичийри ам чпин жергедиз чІугван хъийида. Хъвана хтайла, ада кІвале къал акъудда. Ихътин хзанда аялар гъихътинбур яз чІехи жеда? Куьне идакай фикир къванни авунани?.. Вири ибур веревирд авурла зун ам алудуниз акси я. Им, гъелбетда са зи фикир я. Къуй амай членрини чпин теклифар лугъурай.

— Валлагъ, юлдашар, Мансура дуьз лугъузва, — рахана чкадлай Асанагъа. — Къвезвайди куьд. Бес адан аялри вуч алукІрай, а? Ваъ, ам акъудунал зун рази туш.

Кпулри тади гузвай Асанагъадиз исятда виридалайни важиблуди гатуз «Талгидиз» путевка къачун тир.

Гъа икІ, Пиралидин гъакъиндай гъуьжет физ мад са сят акъатна. Кар ана ава хъи, заседаниедин ирид кас членрикай пуда ам алудун патал, пуда ам тун патал гъилер хкажзавай. Месела ирид лагъай члендал — Асанагъадал акъвазнавай. Ада гъи патаз гъил хкажайтІа, месэла гъа патакъ гъялун жезвай. Амма ада, «Рагъ акурла—рагъ, варз акурла—варз барка ийида» лагъайвал, гагъ директордин, гагъ Мансуран тереф хуьзвай.

Директсрдиз гила адакай бегъем хъел атанвай.

— Я гарун ж>вжув, — лагъан а га, — эхирки вай зи къил акъатнач. Гила къванни дуьз лагъ: вун нин теклифдал рази я?

— Зун?

— Эхъ, вун.

— Зун... зун са терефдални алач.
— ГьикI са терефдални?! — хьел атана гьамиша секин проф^
комдин председателдизни. — Итимдихъ са гаф хъана кIандачни!
Вахъ ви фикир авачни?
— Зи фикир? Ваъ, авач.

ЭХИРИМЖИ СОВЕЩАНИЕ

Гьар юкъ^з совещание тукун адаз, пакамахъ чин чухъун хьиз, фу тIуън хьиз, фадлай адет хьанвай. Ингье кьени культурадин дворецдин директор Ханалиди вичин работникар «пятиминутка-диз» кIшатIнавай. Алай месэла гьа сад тир: зегьметдин низам мягкемарун ва агьалийриз къуллугъ авун хъсанарун.

Са сятдила хьиз «пятиминутка» куьтягъ хъана. амма работникар директордин кабинетдай экъечIнавачир. Абур гьарма сад са квел ятIани машгул тир: худрук Кьасума, ичер хьтин яру хъуькь-вери царцIар гузвай жегьилди, кроссворд ацIурзавай — им адан рикI алай кар тир. Киномеханик Минетуллагьни адан куьмекчи Бала «Крокодилдиз» тамашиз, явашдиз хъуьрезвай. Ханалиди план кхъизвай. Амайбурни бейкар яз ацукьнавачир. Анжах са кассир Марият хала, гьилер хъуьчIуьк кутуна, директордила вил алуд тийиз. секинсуз яз дивандал ацукьнавай. Кабинетда секин тир. Бирдан Кьасуман сес акъатна:

— Ядаяр, низ чидатIа лагъ кван: муьжуьд гьарфуникай ибарат гаф я. «Б»-дила башламишзава, «Г»-дал куьтягъ жезва.

Виридан пелера, чIагъанда хьиз, биришар гьатна. Фикирзава. Гьатта Ханалидини. Ручкадин кьил жакъваз ада фагьумзавай. Адан вилер дивандал ацукьнавай Марията акьуна.

— Бюрократ, — явашдиз хьиз лагъана кассирди.

— Вуч хъана?? Вуж? Зун бюрократ яни? — туьнт хъайи Ханали кIвачел акъалтна.

— Ваз хьел вучиз къезва? — умундиз жаваб гана кассирди. — За кез кроссворддай жагъин тийизвай гаф я лагъайди.

— Иоъ, валлагъ, дуьз я! — шац яз гьарайна худрукди. — Молодец, Марият хала. Ваз гьикI чир хъанай?

— ГьикI чир жедач кван. Гьм... гьар юкъуз аквазвайла, — кассирдин пIузаррал жизви хъвер акъалтна ва вичин айгьамдин гъавурда дуьз акъаз кичIе хъайи ам явашдиз кIвачел къарагъна. Ханалини кIвалахдив эгечI хъувунва

— Бес за вучда?

Ханалидиз и суал кассирди вичиз гайиди чир хъана ва ада чес лят жедай саягъда лагъана:

— Вун, Марият, кье ахлад. Пака хъша. Кье заз мажал авач. Аквазвачни? — ада кхъена гьеле куьтягъ тахъанвай алатай вацран план къалурна.

у Марият, ухът аладарна, явашдиз кабинетдай экъечIна.

\ Сятдин цIусад жедайла хьиз сятиниз кшдагай директордик тес-пача акатна.

| — Ядаяр! Им вуч хабар я? Кез кIвалах-затI авайди тушни? Гатун югъ, слушай, вири кIвалахрал. Куьн ина, понимаешь, цIир тIер ягъиз ацукьна? Слушай, чав кванни кар-кеспи ийиз тур ман. Аквазвачни! — ада са хара чарар хкажна столдин чинал чIкурна. — За ибуруз жаваб гана кIанзавайди я. Къарагъ кван вири. Культурадин дворецдин работникрин чпин чIехидан хесет хъсандиз чидай: эгер адан гафар инкар авуртIа, мад са сят неси-гьатар гуз кIвачел акъвазардай. ГьакI хъайила, сиви чухъ тавуна кьецел экъечIун хийирлу тир.

— Вун акъваз, Кьасум.

Худрук элкьвена хтайла, Ханалиди лагъана:

— Чун тадиз фена кIани чка ава. Фидани?

— Башуьсте, чIехиди, — тадиз жаваб гана жегьилди «чIехидан» гьар са тапшуругъ тамамариз тьазур яз. Бирдан фикир яна: «Яраб мад гъаниз ятIа?»

Ханалиди трубка къачуна япал эцигаа.

— Алло! Алло! Почта? — ахпа Кьасумахъ элкьвена: — Пагъ, вуч чимида кье. Ваз чиз чун... Алло! Алло! — кIевиз ва фад-фад гьарайна Ханалиди. — Я бала, вуна ана вучзавайди я? Зун инал^, понимаешь, кье сят я ваз зенг ийиз. Слушай, зун кьил чучвадай мажал авачиз ажуз хъанва. Вун ана ксанва. КIвалахна кIанда... Вуч? Яргъяр за ийизвач. Къала культурадин отделдин зеведиш кутур кван... Гьм (Кьасумаз) — райондин чIехибуруз чна кIвалах авуна кIанзава, чпивай АТС эцигна куьтягъ тежез муьжуьд йис я.

И арада кабинетдин рак ахъа хъана. Уборщица Назлу атана.

— Я бала, вун пакаман совещаниеда вучиз авачир? — чин атIугъна жузуна директорди. — Слушай, кIвалах ийидатIа, авуна кIанда, тахъайтIа...

— Арза гана экъечIна кIанда, — чIехидан фикир худрукди да-вамарна.

— Эхъ ман, — къул чIугуна Ханалиди. — Чав кванни кIвалах ийиз тур ман.

— За кIвалах ийизвачни кван?

— Ма, стха, — ам Кьасумахъ элкьвена, — зун рахадач, жув рахух. Я бала, за ви патахъай райкомдин вилик жаваб гузвайди я. Алло?! Товарищ Миримов яни? Ханали я. Эхъ. А месэладай за исятда работникрин галаз совещание тухвана. Месэла лап кIевелай эцигнава. Гила а вахтар амач, гьелбетда. Эхъ, чна гьилер къакъажна кIвалахда, товарищ Миримов. Вуч? За ваз докладной кхьиди. Товарищ Миримов! Заз худрукни галаз Дербентдиз физ кIанзава, тежриба чириз. Фидани? Чухсагъул. Эхъ, за гьа вуна лагъайвал ийида. За ваз хтайла докладной мхъчда.

8 Зак 598

Трубка эцигна ам раКарив акъвазнавай Назлудиз килнгна. /
— Вучиз атанвайди я? ,
— Эверайла атайди я. ( )
— Ахлад. Мад ахтин къелетар аймир.
— За вуч...
— Ма, стха. Зун рахадач, Къасум, жув рахух.
— Ахлад, я Назлу. директордиз вахъ галаз рахадай мажал авайди туш. Ада ибуруз жавабар гана кІанзавайди я, — Къасума Ханалидин столдин пипел эцигнавай вад йис идалай вилик акъуднавай методический бюллетенар къалурна. — Аквазвачни?

Къасума вилербур авуна Назлу кабинетдай акъудна. Адан гуьгъуьналлаз Ханалини Къасум экъечІна.

— Ша, кам къагъин. Халкъ алтІушдалди...

Культработникри «Дербент» тІвар алай пивной бардихъ гьерекат авуна. Анжах мичи жедайла абур кефли яз анай экъечІнай.

Пакад юкъуз, нчбатдин совещаниедалай гуьгъуьниз работникар чпин дердияр туькІуьриз гъарнихъ сад чкІанвай. Ханалини Къасум кабинетда амай. Абур кардик квай: Ханалиди Дербентдин культурадин идарайрин кІвенкОнечи тежрибадикай докладной ихъизвай. Къасум кроссворддал машгъул тир.

(Кабинетдиз Марият гъахъна.

— Ихтияр авани?

Вахтсуз береда къвайи марф къван такІан хъайи директорди, кассир акурла, хъел кваз лагъана:

— Слушай, за ваз накъ вуч латъайди тир? Завай адал къул чІугваз жедач.

— Вучиз, я директор?

— Вучиз лагъайтІа, государстводин отчетдив гъакІ эгечІун советрин руководителдиз хае туш. Сифте гъар са чар ахтармишна кІанда, пис-хъеанди алцумна кІанда, фагъумна кІанда. Ахпа къул,

— ЯтІа килига, ахтармиша, фагъума. Амма къул чІугу. Са къул чІугун патал зун шумуд юкъуз ви гуьгъуьна гъатда?

Ханали кІвачел акъалтна:

— Им аку гъа, къул чІугу лугъуз зи туьтуьнлай къунва, налугъуди, заз маса са карни авач. За товарищ Миримоваз докладной кхъизва. Къе ахлад.

Кассир хъфейдалай къулукъ секин хъхъай директорди Миримоваз кхъей докладной хударукдиз кІелна.

— Гъан, гъикІ я? — жузуна ада.

— Маншаллагъ! Валлагъ, чІехиди, икІ, валай гъейри, садавайни кхъиз жеч. Налугъуди, чун дугъриданни гъаниз фенвай. Ваз абур гъинай чир хъана?

— Гъм, — хъурена Ханали. — И журналра вири кхъенва, Къасум. КІанзавайди абурай жуваз герек чкаяр жагъуриз чир хъун я.

^ Къасум вафалу вилералди «чІехидан» рех янавай къалин чІу- . Цв цІвелериз, тІунутІ хътин элкъвей, дакІур-куьк чиниз килиги\$ акъвазна. Ханалидин «хъуьрезвай» цІару вилера лутувилин экв куькІвена, квакъна.

Са вахтара Ханали неинки районада, гъакІ республикадани гзафбуруз хъеан культработник яз чидай. Са сеферда ам чуьнгурар ядайбурун коллектив галаз Москвадизни ракъурнай. Тебиатди хъеан къатІун, хци зигъин ганвай ам ахпа гъа къазанмишай агалкъунрал рази хъана акъвазна. Акъвазай ци ни къачуда, лугъуда. Ичкидиз мукъва хъана. Зигъиндин хчивал къвердавай агъуз аватна, кІвалах истемишдай кас амукънач. Ингъе, гила ам гъар жуьре амалралди вичин къуллугъ хуьн патал тапан докладнойр кхъинал машгъул хъанвай.

Миримов иниз кІвалахдал ракъурна хъанвайди анжах къве гъафте тир. Гъавилей адаз райондин культурадин идарайрихъ галаз мукъувай таниш жедай мумкинвал гъеле хъанвачир. Амма накъ райкомда и кардиз гежел вегъин тавунал адан фикр желбанавай. Сифтени-оифте ада райцентрадал алай «ультурадин макандиз фин къетІ авуна.

Миримов Ханалидин кабинетдиз гъарсайла, ина, гъамиша хъиз, вири кІватІ хъанвай. Отделдин зеведиш атун эсиллагъ гуьзлемиш тавунвай работникрин къалабулукъ акатна. Кроссворд ацІурзавай хударукди тадиз журнал анихъ гадарна, дивандал сует хъанвай кассирда къуьнт эцяна.

— А-а, товарищ Миримов?! — Ханали тІимил тешвиш хъана.— Валлагъ, заз къе чи... совещаниедиз ваз теклиф ийиз кІанзавай, амма инжиклу авунач. Гъикъван лагъайтІанц... цІийи итим я...

Миримова столдихъ чка къуна. Вири ацукъна секин хъайила, культотделдин зеведишди вичиз а'буруІхъ галаз таниш жез къвез кІанзавайди, амма вахт тахъайди лагъана.

— Жува совещание давамара, — лагъана ада Ханалидиз, — зазни квез яб гуз кІанзава. Агъалийриз къуллугъ авун хъеанарун патал квехъ гъихътин фикирар ава, куь квез манийвал гузва? Чавай гъихътин куьмек герек я?

— За мад вуч лугъуда, товарищ, Миримов, — рахана директор. — За захъ авайбур инал, вун къведалди, вири лагъана. Накъ вуна заз телефондай авур замечанияр туькІуьр хъувун патал къе совещание эвернавай за. Амма са бязибуруз дуьньяни чарадан хъран къав сад я. Ахътинбур авай чкада са за вуч авурай?

— Ам вуч лагъай гаф я?

— КІвалах авуна кІани чкадал, товарищ Миримов, бязибур, понимаешь, совещаниеда хух ацалтна ксанва. Ингъе! — Ханалиди Мариятал гъил туькІуьрна. — За адан патахъай ви вилик жаваб гузвайди я. Къарагъ, лагъ вучиз совещаниеда ксузвайди ятІа. Вуча, сенфиз регъве авайни?

— Ханали, — культотделдин зеведишди ам акъвазарна, — багъишламиша, ша чун сифте кГвалахдикай рахан. Мариятан гъ,а къиндай чна ахпа хабар къада. Юлдашар, — ам ацукънавайбурукъ элкъвена, — за тЛалабзава: чин такъуна авай кимивилерикай лагъ.

Амма садазни рахаз кІанзавач. Работникар сад садаз килигзава.

— Куьн вучиз рахазвач?

— Рахана вуч бегъем жезва? — ван хкажна эхир пипе авай киномеханик Минетуллагъа, яхун, къумрал жегъилди гъасятда къил агъузана.

— ГъикІ вуч бегъем жезва? Ам вуч лагъай гаф я? ТахъайтІа квез исятда чи уьлкведа къиле физвай цІийи гъаларикай хабар тушни?

Миримова жаваб гуьзлемишзава. Вири секин^из ацукънава, садайни гаф-чІал акъатзарач.

Миримов рахадайвал хъана. Ада накъ бюродал райснда агъалийриз къуллугъ ав.унин карда амай кимивилерикай лагъана.

— Бюроди, — давамарна ада, — квезни еке критика гана ва авай гъал хъсанарун патал чал тади серенжемар къабулун тапшурмишнава. ГъакІ хъайила, заз куь фикир вуч ягІа чир хъана кІанзава.

Амма икІни садазни рахаз кІанзавач. Миримов фикирлу хъана.

— ЯтІа кве гаф за лугъуда, — Марият явашдиз дивандай къарагъна. — Инал дехънен заз регъе авайни лугъуз тегъне язавай. Регъе хъанайтІа, гъуьрни жедай хъи. Амма, юлдаш директор, гъар юкъуз тухузвай совещанийрал ви рахунри, регъуьн къетІкъетІри хъиз, чун сустарзава. Бес за ксун тавуна вучда — гъар юкъуз чи япара авайди Ігъа са чІалар я: «Швалахна кІанда! КІвалахна кІанда!» Амма вичи ийизвай затІни авач.

— За?! — чкадлай гъарайна вич вичивай хуьз тахъай директорди.

— Эль, вуна. Са къул чІугун патал вуна зун пуд юкъуз ви гуьгъуьна тунва. Бес им кІвалакдин дуьз къайда яни? Эхир мус хъурай?

— Рази туштІа, Марият хала, арза гана экъечІдай адет я, — хъуьрена Къасум.

— Вун акъваз, я директордин хъен. Гъар киш-гъяддин йикъара яргъи пулар патал хуьрера гъатна кІвалах акІадарнавай вахъни рахадай мез авани?

Бирдан ацукънавайбурук, чІижерин куьнуьдик хъиз, къал акатна. Миримова абур секинарна.

— Авайди лагъайла, квез хъел вучиз къезва? Де куьне лагъ, са интересни вечер, концерт тахъана гъикъван вахт я? Амма чІ планра тапан вечерарни концерттар тум-къил авачир къванбур тух* ванва. За тЛалабзава, юлдаш Миримов, и кар ахтармиша. ТаГ

акъатайтІа, за факай туба ийида. Ибуруз авайди гъа са кино къал\r}н я.

— Валлагъ, дуьз гафар я! — Минетуллагъа сес хкажна. — Гила са пуд гаф зани лугъуда...

Ханалиди вичин тІварцІиз авур критика хиве къунач. Ада лагъана хъи, ибур ам такІан ксари ийизвай бугътанар я.

Агъвалатдин гъавурда акъур Миримова совещание агалун теклифна. Вири къежел экъечІайдалай къулухъ ада Ханалидихъ галаз яргъалди ихтилатар авуна ва меслятар къалурна. Гъар юкъуз совещакяр тухун эсиллагъ герек авай кар туш, лагъана ада.

И теклифдал директор рази хъанач. Ада лагъана хъи, совещанияр, азарлудаз раб хъиз, чукІулдиз чарх гун хъиз, герек я.

— Твах, амма герек атай дуьшуьшра. КІвалахдилай гуьгъуьниз, — кІевивал ийизва отделдин зеведишди. ИкІни Ханали рази жезвач.

— АкІ ятІа заз письменни указани це.

— Вуч лагъана?

— Совещанияр тІимил твах лагъана.

— Ваз ни гана кІанзава «письменни указани»?

— Вуна.

— Юлдаш Ханали, — Миримоваз хъел атанвай, — указанияр чаз сада гузвайди я. Партияди. Вуча, вуна эхиримжи съезддин къарарар кІелнавачни?

— КІел-нава, — атІуз-атІуз жаваб гана дворецдин директорди. «КІелнавач» — Миримован къилиз фикир яна.

— Садра мад кІел хъия, Ханали. Кар са кІелунал алач. Везифа абур къилиз акъудуникай ибарат я. Чна ваз жув къалур хъийидай мумкинвал гузва, Ханали. КІвалах хъсанариз алакъда. КІанзавайди гъилле тавун я. — Миримов, сятиниз килигна, кІвачел къарагъна. — Нянихъ, кІвалахдилай гуьгъуьниз, вунни худ рук зи патав ша, чна меслятар хъийида.

...Амма къалурай вахтунда адан патав касни акъатнач. Пакад юкъузни Миримова абур гуьзлемишна. Фикирна: «Белки, чпин теклифар гъазуриз хъанач жеде. Къведа абур...»

Эхирни, сятдин цІусад жедайла, ада Ханалидиз зенг яна. Анай жаваб гудай кас хъанач.

Къвед лагъай йикъан пакамахъ зенг авурла, адан япарихъ, къирмеяр хъиз, Ханалидин гафар галукъна:

— Слушай, — рахазва Ханали нихъ галаз ятІани, — кІвалах авуна кІанда. Зун, понимаешь, къил чух... Алло! Ханали я. Вун вуж я? — а, ам вун яни, товарищ Миримов? Абат хийирар. Чун гуьзлемишна?? Багъишламиша, рикІелай алатна. Исятда вучзава лагъана хабар къазвани? Исятда... гъм... исятда... совещание тухузва. ГъикІ вуч паталди? Бес вуна чаз мад совещанияр тухумир лагъаначирни. Чна гъа месэладиз талукъ яз совещание эвер ганва.

— Совещанияр тухун тавун патал мад совещание т^хузва-чя?" — кабинетдиз Миримое хуьурезвай ван къвезва.

— Вун хуьуремир. За гьеле письменни указани къачунвач къван.

— Агь, Ханали, Ханали, — лагъана Миримова. — гъайиф хьи,, чна авур ихтилатрикай вуна са нетижани хкуднач. Мад вучда'. ЯтIа жуван эхиримжи совещание твах.

Трубкадай яргъалди чIугур сигналар гузва. Ханали трубкади» килигиз акъвазна. Ахпа вич вичел хтай ада кIевиз гъарайна:

— Алло! Алло! ГьикI эхиримжи совещани, ангь?! Килигда чуй ни эхиримжи совещани тухудатIа.

— Ана гьикI хъана, чIехиди? — жузуна худрук Къасума.

— Понимаешь, цIинич нуькIре шазан нуькIрез макъамар ягъиа чирзава. Килигда ч>«{..

ПЕНКЪВ

Гьикая гваз редакциядиз фейила литсотрудник Алиди, гъамиша хьиз, и сефердани зун гзаф хушвилелди къабулнай:

— О-гьо! Вун атуь, рагъ атуь! Ша, ша, — лагъана зун ракIара амаз, ам кIвачел къарагъна. Гъилер яна, хваш-беш авурдалай къулухъ ада хуьурез-хуьурез алава хуьуна: — Де гила вуч гъанватI* гьебедай акъуд, затI гвачиз вун текъведайди заз чизва.

— Гъайи ахтин затI авач, — хуьряй дустариз яр-емиш гъиз. хъанач лагъана за гила гъайиф чIугуна. — Дуьз лагъайтIа са «Пенкъв» гъанва.

— Пенкъв' — хуьурена ам. — Ам вучтинди я? Къалура кван.

— А пенкъв ваь, яда. Гьикаядин къил «Пенкъв» я. Эгер ваз бегенмиш хъайитIа...

— Бегенмиш хъайитIа? Ви гьикая? Пагъ, за ам авачни, ширт авуна акъудични, — Алиди тьикая зи гъиляй акъудна. — За ам кIелни тавуна машинисткадив вугудачни?

■ — КIел тавуна жедач. Сеналлагъ, инжиклу жемир, кIела, — тIалабна за.

Алиди гьикая кIелиз башламишна. Зи вилер гагъ хъвер акатиз, гагъ атIугъ жез дегиш жезвай адан чинлай алатзавачир.

— М-да, — мурмурна литсотрудникди гьикая кIелайдалай къулухъ аладарнавай какади хьиз цIарцIар гузвай элкъвей, гъуд къван гъвечIи къилелай кап аладриз. — Гьикая, дуст кас, хъсанди хъанва: гъам мана-метлебдин, гъам къарагъарнавай месэладин, гсамни чIалан жигъетдай. Маншаллагъ! Ам акъудун патал за авачни, къве гъилни... (ада гъилер давуз хкажна). Амма, дуст кас, ваз~ тийижир кар авач хьи... Жув сифте Велидин патав вач. Амай кIвалахар зи гъиляй къенвайбур я.

118

Культотделдин зеведиш Велини зун куьгъне танишар тир: са вахтара зани ада са школада кIелайди тир. Ахпа мухбир яз макъала гваз редакциядиз фейила, зун адал къил чIугун тавуна хкведачир. Гуьгъуьнлай, газетдиз зи очеркарни гьикаяяр акъатиз башламишайла, чун мукъвал-мукъвал гъалтдай. Са гафуналди, зунни Вели дустар тир, ва гъавиляй зун ракIар гатунни тавуна адан кабинетдиз гъахъна. Ада хушвилелди къабулдайди заз чизвай. Амма, за къатIана хьи, и сеферда, вучиз ятIани, хуш авачиз къабулна. - Белки, зун ягъалмиш хъана жеде. Зи рикIик гъалаба акатна. Ам ма ахпа, гьикая кIел авурдалай къулухъ, зун архайин хъана ва Белидикай сифте гьикI чIуру фикир авунай лугъуз за жуваз туьгъ-метар авуна.

— Ви «Пенкъуонихъ» таьсир ийидай еке къуват ава, — лагъана •ада студихъ къулайдиз агалтна. Гъилер арушна хурал эцигна, къил са патална, сиви куьтI тийиз заз килигиз акъвазна, налугъ\ди, адаз сифте аквазвайди я. — Эхъ, стха, чи арада гъа вуна кхъенвай хьтин «пенкъвер» гъайиф хьи, ама. Куьрелди, гьикая вижевайли хъанва. Молодец! Вун чи Чехов я. Марк Твен я! За валди дамахзава.

— Сеналлагъ, тарифармир, зи къил гжи жеда, — минетзава за. — И... и... акI хъайила, газетдиз >гуз жеда ман.

— Ам зуч гаф я, гъелбетда, гуз жеда. Ам акъудун патал зун газур я. Тахъайла, за ина тIач хъвазвайди яни?

Велидини гъилер цавуз хкажда лагъана фикирнай за. Амма дкажначир.

— Чухсагъул, — лап рикIин ситкъидай за культотделдиз гъил яна шад яз. — Заз чизвай. Зун вахъ агъунвай. Гьикъван лагъайтIани, чун...

— Гъелбетда, — Вели кIвачел къарагъна, вун сифте Пирвелидин патав фин лазим я. Амай кIвалахар за туькIуьрда. Жув ахпа кус.

Редактор Пирвелиди заз мадни еке гъурметар авуна: сифте ада зун вичин къаншарда, хуьтуьл креслода ацукъарна, ахпа шумал буй авай секретарь рушав чаз Индиядин атирдин чай гъиз туна.

Ам хъвайидалай гуьгъуьниз за рбдактордиз зун атунин мурад вуч ятIа ачухарна ва адавай, гьикъван мажал авачтIани, гьикая кIелун тIалабна

— Сеналлагъ, инжиклу жемир.

Редакторди сивяй гафни акъуд тавуна, нерин къаскъандал айнаяр акъалжна. Ада гьикая гзаф дикъетдалди кIелзавай. Зун рикI гъапа къуна адаз килигзава. Амма адан яхун, биришар гъатнавай чинай затIни къатIуз жезвач. КIелна куьтягъайла, ам пIапIрусдиз цIай яна кIвачел къарагъна, ахпа гъилер далудал эцигна кабинетда къекъвена. И къекъуьн заз бегенмиш хъанач. Зи къил,

119

сятыйн Маятник хъыз, адахъ галаз гагъ са патахъ, гагъ муькуь патахъ элкъвезва.

— Понимаешъ, — латъана столдихъ хтай Пирвелиди пIапIрус-дин цIай вилик квай элкъвей чинид къапуна хкадриз, — чпин къилелди са кар бегъемар тежедай бязи къуллугъчияр, гъайиф хьи, чи йикъарани кими туш. АхътинIбуруз вуна дуьз къимет гузва: са гафуналди, пенкъв я май, — адан къелечI пиришар хътин вили пIуз-заррал жизви хъвер акъалтна. — Амма муькуь патахъай, им чи советрин работникрал хъен вегъин жезвачни, а? — Ам суал гудай саягъда айнайрин винелай заз килигна. — Понимаешъ, газет кIел-завайбур ви гъавурд.а дуьз акъан тийиз кичIезва заз. Лугъуда хьи, гуя автор чи уьмуьрдиз чIулав айнайрай килигзава.

Чпин арада работникри Пирвелидиз «понимаешъ» лугъузвайды заз чизвай. Гьелбетда, зун и Понимаешан гафарал рази тушир. За лагъана хьи, акI фикир авун дуьз туш. Дугъри я, эхиримжи йисара халкъдин майишатдин жуьреба-жуьре (хилера кар алакьдай бажарагълу кадрийри кIвалахзава. Им чи йикъариз хае, тебии кар я. Амма, алава хъуьвуна за, ахътинбурни ава х,и, абурулай чпин къилелди са затIни бажармишиз алакьзавач. Хала-латурвилелди, чир-хчирвилелди ва я ришветралди къуллугъдин сагъибар хъайи абур пенкъвер хъыз акъудна кIанда. Тебии яз ахътинбур бюрократар я. Эхъ, эхъ. Лугъуда хьи, дуст чиниз, душман кIвачериз килигда. Эгер гафаралди <ваъ, рикIин къеняй чаз чи советрин гъакъикъат, чи уьмуьр кIан ятIа, вучиз чна чи ебществода дуьшуьш жезмай кимивилер, нукъсанар критика ийидач къван. Мегер им чи гъар садан буржи тушни?

— Вун акъван туьнт жемир, — лагъана Пирвелиди, — лугъуз ре-гъят я, къиле тухуз четин. Зун ви гъавурда дуьз акъазва. Эхъ, са патахъай, вун гъахъ я. Муькуь патахъай, понимаешъ, вун гъеле гъавурда авачир гзаф месэлаяр ава.

Зун гъевечIи аял туш эхир, заэни са бязи «месэлаяр» чизва, захъни вилер ава, япар ава. Инал гъуьжетар аиун хийирсуз кар* тир. За лагъана:

— Муькуь пагахъай рахайтIа, «Пенкъв» виридаз бегенмиш хъанва. Алидини Велиди ам газетдиз акъудун патал гъилер хкаж-зава. Амма куьне...

— Велидини кIелнавани?

— АкI яз хъайила, вучиз ада вичин къул чIугунвач? Жува фе на адав къул кIугваз тур. Амай кIвалахар туькI>ьдайди я, — ла гъана редакторди гъикая зав вахкана. Зун мад Велидин кабинет-диз хтана ва за адаз зинни редактордин арада хъайи рахунар ахъайна.

— Са патахъай, — лагъана Велиди, — редакторни гъахъ я: от-делдин зеведишдин къул алачич гъикая газетдиз акъуддай ихтияр«

садазни авач. Муькуь патахъай, вуна сифте Алидив къул чIугваз тур, ахаа за чIугвада.

Зун литсотрудникдин кабинетдиз гъахъайла, Алиди гъич къил-ни хкажнач. Ада са вуч ятIани кхъизвай. Са геренда зун тамашиз акъвазна. Хуьруьз хъфиз кIанз зак тади квай ва гъавилияй за къа-райсуз яз лагъана:

— Али, вуна заз багъишламиша, Велиди зун Пирвелидин па-тав ракъурнай. Ада зун мад Велидин патав рахкур хъуьвуна. Ве лидини з>н ви патав рахкурнава, ви къул герек ялда.

Алиди рикIивай са хъверна, къилелай капаш аладарна. Аква-дай гъаларай, вичин къулуниз отделдин зеведишди .къимет гун хуш хъанвай. ЯтIани ада къул чIугунвач.

— Яраб вири кIвалахар зи къулунал акъвазнавай жал? — ла гъана Алиди, — къе заз мажал авач. Жув ахлад, вазни геж та-хъуй. Ар<хайин хъухъ, амай кIвалахар за туькIуьрда.

...Хуьруьз зун мичIи хъайила агакъна. Беневшади — зи папа таза вергеринни темесханрин афарар чранвай. Зуьрне хъыз алчу-дарнавай чIем кIвахъзавай кIус сивиз тухузвай арада, папа хабар къуна:

— «Пенкъв» гъикI хъана?

— Пенкъв в>чтинди я? А-а, гъикая? Акъудда лагъана.

— Бегенмиш хъанайни?

— Уч
«7 XI»

Са варз алатна. За газетдин гъар са нумра рикIик еке гъалаба кваз гуьзлемишна. Амма ам акъатнач. Ара-бир ам гъикI хъанай лугъуз папа хабар къазва. Заз адакай хъелни къвезва. ЯтIани за зун секинарзава, зи умуд атIанвач. За гъа виликдай хъыз хуьруьз' газетар хтун гуьзлемишзава. Зур йис алатайла умуд атIана: са ленкъуьни зи «Пенкъ» тIуьнвай.

СОБРАНИЕДА

— Килиг, Агъмед ,масад хкъягъ тавуна хIквемир. Бюродин член-рин фикир гъихътинди ятIа, мад ваз акунай хьи! Собрание туху-нин гъакъиндай лагъайтIа...

Агъуз аватзавай айнаяр муьквал-муьквал виниз хъийиз, гъил юз\риз-юзуриз комсомолдин райкомдин сад лагъай секретарь Се-медова зун — «шазан нуькI» собрание гъикI тухудатIа гъавурда твазва.

Райондин редакциядин къуллугъчи яз зун са шумудра Къарда-ша кIвалахзавай «К/>ммунар» совхоздиз фейид тир ва заз и шад къилихрин, верг хъиз хци, вичин кIвалах кар чиз тухудай эконо-мист хъеандиз чидай. Хуьруьн.жегъилриз ам хуш тир ва гъавилияй абуру Къардаш комсомолдин организациядин секретарвиле хкъ-гъиз са шумуд йис тир.

— Чпи ам хкягъ хъувуртIа вучда? — жузуна за. — Гьикъва лагъайтIани, демократия хвена кIанда. Ахпа... заз чиз, пис гада туш ам.

— Чаз кIанзавайди гадаяр туш, секретарь я, юлдаш Саидов, — атIана ада зи гаф. — Гзаф йисара санал хъайила, комсомолдин работник къуьруь жеда, адахъ хчивал амукъдач. Къецин къак къене чи везифа инициатива авай жегъилар хкягъуникаи ибарат я. Са гафуналди, юлдаш Саидов, вуна райкомдин линия кьиле твах~

— Хъсан я ман, — секретардин «линиядал» са акъван рази тушиз за къуьнер агажна. Зи рикIел алама, гьикI Семедова бюродии амай членрал вичин фикир илитIиз гьикъван алахъунар авунайтIа.. Эхъ, чи са бязи юлдашри, къуллугъдал эцигнамаз, чпиз вири чидайди гьисабда ва а'бур ксуси фикир амайбурал илитIиз алахъда.. Семедовни гъахътинбурукай тир ва гьакI хъайила гъуьжет авуникай хийир авачир.

Собрание башламишдалди вилик зани парткомдин секретарь. Регъима яргъалди ихтилатар авуна. Ахпа чна Къардашав вуч гватIа чирна.

— Таб тавуртIа, — лагъана гъатта шадвал кваз, — зазни экъечIиз кIанзавай. Квез чида хъи, (хозрасчетдал элячIунихъ галаз чи) отделдиз кIвалах гзаф хъанва.

Геж хъиз комсомолар клубдиз кIватI хъана. Собрание башламишна. За гьич вилив техвей кар, хъана. Адет яз, виликдай чи собранийрал тарифдин докладар ийидай. Амма Къардаша совхоздиш кьилевайбурулай башламишна комсомолдин гзаф членар гва* къекъвена.

— Хъанвай агалкъунар, — давамарна ада, — чавай садани къакъуддач. Амма заз чи кимивилерикай, чи са бязи членрин пассивнивилерикай лугъуз кIанзава. Эхъ, ахътивбурни ава хъи, абуруз ксайг месик иситIа кIанзава. Абуруз чеб квачиз, са ни ятIани, клубда хъсан концертарни гана кIанзава, хуьре спортдин комплексни туькIурна кIанзава, жуьреба-жуьре кружокарни. Амма эгер чпиз: са тапшуругъ гайитIа, багънаяр ийиз, кьил къакъудда. Месела,, Алиди чуьнгуьр хъсандиз яда, амма кружокдиз ша лагъайла,, къезвач. Виридаз чида, Велиди, халис художникди хъиз, шикилар яда, амма «Прожектордиз» язавач... Еалугъ къаз кIан ятIа,, шалвардин кикер къежирун чарасуз я. ТахъайтIа чун гъа къуру гафарин иесияр яз амукъда. Ша чна гъарда вичелай алакьдай кар да иштираквал къалурин...

Рахунар башламишайла, гъеле адет амайвал, докладда критика авурбур Къардашаз акси экъечIна:

— Къардашавай хуьруьн вири жегъилар майишатдин кIвалахрал желб ийиз алакьнач, — лагъана Алиди.

— Ада пиянискайгшхъ галаз тIимил женг тухвана, мехъерри*

гагъ-гагъ жегъилри къал акъудзава, — рахана библиотекадин зеведиш Вели.

— Чи секретарди «Комсомолдин прожектордиз» хци критикадин макъалаяр кьериз-цIаруз акъудзава, — зил къуна Перидини.

— Клубда къени бильярд авач, амма Къардашаз абурал машгъул жедай-мажал авач. Бес им дуьз яни? — суал гана алай чкадлай кIвалах тийиз гъатнавай куьчебан .Пирвелиди.

Чина са кас критика ийиз хъайитIа, гагъ-гагъ гафарин сан-гъисаб-жедач. Амма ада авур хъсан крар саданни «рикIел къведач». И сефердани гьакI хъанай: экъечIай-экъечIайда Къардаш критика мйизва. Вучиз ийидач къван, акъудзавайди пиличамаз чир хъайила?

Къардаша кьил агъузна чарчел кхъинар ийизвай. налугъуди, зшал адакай ваъ, масадакай рахазва.

Рахунар векъибур хъанатIани, адан кIвалахдиз эхирдай рази" жедай къимет гана. Гила собраниеди секретарни адан заместитель зкягъун лазим тир. И месэладиз талукъ яз къве гаф зунни рахана, :кIвалах гзаф хъуниз килигна, Къардаша вич секретарвилин вези- ■файривай акъвазарун тIалабзавайди лагъана ва гзаф йисара общественный буржи кьилиз акъудунай адаз чухсагъул малумарна.

— Гила юлдашар, — лагъана за эхирдай, — ачух сесор гуналди секретарь хкягъин. Низ гьихътин теклиф ава?

— Заз ава ихътин теклиф. Хкягъин Али. |К.ИвенкIвечи тракторист, хуьруьн Советдин депутат. Мад идалай чаз лайихлу вуж .ава? — рахана алай чкадилаь къал хътин яргъи гардандин юкъвал тьуд къван туьтуьн хат экъис хъанвай Вели.

— Э-э... зи тIвар къамир, дуст, ам зи пеше туш, — жаваб гана Алиди. — Зиди чилер къарагъарун я. Жегъилар завай къарагъариз жедач. Ахпа... хуьрени зун тIимил жеъвайди я. Ваъ, завай жедач. Вели, вучиз вуна ийидач? Зи кандидатура гъам я.

— Хъурай! Вели хкягъин! — сесер акъатна.

— Куьне вуч лугъузва?! — Вели туьнт хъана. Регъим халу, зун заочник я, эхиримжи курс я. Ахпа — дипломдин кIвалахдал алахъ- «а кIанзава. Заз мажал жедайди туш.

— Вуна заз вуч лугъузва, — хъверна Регъима, — жуван юлдашриз лагъ.

— Юлдашар! За тIалабзава. Зун контролдин группадин членни я.

— Я кас, вуна ана авур са алапатни авач, — вичин сесни къалурна Пирвелиди. — Давай, рази хуьхъ.

— Вун хуьхъ ман рази, са тапшуругъни гвачир.

— Зун рази я, — лагъана Пирвелиди. — Вегъ сесериз.

Ацукънавайбурук къал акатна. Санани кIвалах тийизвай ам секретарвиллиз хкягъунал абуру чеб нарази туширди къалурзавай.

Бес вуж хягъин? Зун суал гузвай саягда патав ацукънавай парткомдин секретардиз килигна. Ам зи гъавурда акъуна:

— И кар чиз за Къардаш амукарвай лугъузвайди тир, — явашдиз кушкучна ада зи япал. — Рушариз тIвар ягъин. Белки...

Амма рушари гъични хев кутунач. Абурухъ гъардахъ са «себеб» авай. И гъвечли ,тешкилатда мад тIвар ягъиз жедай кас амачир. Вири киснавай.

Регъим явашдиз виниз хкаж хъана. Туьгъметзавай саягда велик ацукънавайбурулай вил аладарна. **Вич** гъеле жегъилзамайтIани, къил жив ацукъай дагъ хъиз лацу Регъим, хуьре сабурулу ва камаллу кас яз чидай ва гъавилий адаз вирида гъуьрметни ийидай.

— За инал докладдихъ рикIивай яб акална, — явашдиз башламишна ада. — За хиве къазва, комсомолдин кимивилер къилди зи кимивилерни я. Совхоздин дирекциядин тIварцIиз ана ганвай критика за гъахълуди яз гъисабзава. Амма, я юлдашар, гъахълу критика хъсан затI я, гъахъсуз гафар рахун дуьз туш эхир. Эхъ, Къардашак тахсирар квачиз туш. Бес квок квачни? Гъинва куь инициатива? Вучиз квез вири са 'Къардашавай кIанзава, вуча, квез ам рагъметлу Алийбег Фатахован гъикаядик квай Риза яни? Ам Риза туш, комсомолдин командир, башчи я. Чаз ам цIийи крарик къил кутадай, инициативныйди яз чида. Амма куь куьмек галачиз адавай вуч жеда къван? ГъакI хъайила, эгер квез хуьре хъсан кIвалакар хъана кIанзаватIа, вирида гъил гъиле къуна зегъмет чIугу. Мугъман хъиз кьерехдйхъай килигмир, активнивал къалура куь!

Аквадай гъаларай и гафари жегъилриз таъсир авунвай. Мад залда секин хъана. Ахпа кушкучи ра>хаз эгечIна.

— И'хтияр авани? — Али къарагъна. — Ша чна гъа Къардаш х'кяIгъ хъийин. Валлагъ, чаз жуван гъиле азай лаш тIурар алаз-аквада. Амма чаз Къардашалай хъсанди жзгъидач.

Уьмуьрда ихътин дуьшуьшарни гъалтзава: чаз кIан хъайила, тарифар ийидайлани хуш жедай гафар гзаф жагъида. Яраб икI вучиз ятIа? Сифте Къардашалай къана рахайбур, гила адан тарифар ийиз эгечIна.

— Къардашаз жегъилрихъ галаз кIвалах тухудай хъсан тежрибани хъанва,—лагъана Велиди.

Ахпа Пирвели, адан гуьгъуьнай Пери, зхирдай Гуьлпери ра хана. Абуру лагъана хъи, хуьре хъайи къван хъсан крарик, цIийи адетрик Къардашан еке пай ква, гъа гъам чна секретарвиле хягъ хъийин.

За 'секиндив ацукъна кхъинарзавай Къардашаз вил яна: «Яраб гила ада вичин юлдашрикай гъикI фикир ийизвайтIа? Мумкин я разивални тагун. Амма адан чинай затIни кIелиз жезвачир...

Мичли хъана. Собрание чкIана. Шаддиз ,рахаз-хуьрез жегъилар кIвалериз чкIана. Зунни Къардашаз мад сеферда секретарви-

ле хягъун тебрикна райондив рекъе гъатна. Хкведай рехъди зи къилиз жуьреба-жуьре ,фи'кирар къвезва, за къе собраниедал хъайи рахунар веревирд ийизва, за жуваз суалар гузва ва абуруз жава'бар жагъуриз алахъзава зун: «...Вучиз икI жезва: чна вирида са тербия къачузва — гъам хзанда, гъам школада. Амма садбур ава, общественный кIвалах твак лагъайла, чанда зуз гъатдайбур, садбур ава—а кар чпин буржи хъиз намуслувилелди къиле тухуз-вайбур. Къардашни гъа ихътийбурукай |Я. И месэлада газет кIелзавайбурун фикир желбна кIанда... Амма къилинди чи уьмуьрда цIийивилер гъихътин четинвилер алудиз тестикъ жезватIа, гъикI къанажагъда, марифатда абур,четиндив гъатзаватIа, Iгъадакай хъана кIанда... Хъайивал хъсан хъана, амма райкомдин (яни Семедован) «линия» къиле тухун тавун яраб ада гъижI къабулдатIа?...»

ВАЦРАН ЭХИРДИЗ

Къакъан буйдин, ацIай беден авай сарарин духтур Муртуз кIвалай эгъечIайла сятдин муьжуьдан зурни бегъем хъанвачир. Больницани муькув гъайтIани, кIвач къецIи ам, кIвалахдал геж тахъун латал фад рекъе гъатнавай.

Киш югъ тир. Шегъерэгълийри гзафбуру къе ял язавай. ИкI ятIани, Муртуза дуьз кватIайвал, куьчейрик адетдиндалай аргухан гъерекат квай: инсанар са <гъиниз ятIани тади кваз физвай. «Яраб вуч хабар ятIа?» И арада адан къвалалай салам гана Башир элячIна фена. КIвачин къапарин ,фабрикадин устIар Башир •— къемеди ихтилатчи Башир икI чукъни тавуна финал духтур тажуб хъана. Муртузавай къарай къаз хъанач.

— Яда, Башир, вуч хабар я, тади ква хъи? — саки гъарайна ада къулухъай.

Башир акъваз хъана:

— Де фад ша кван, — тади кутазава ада къецIи духтурдик. Ах па ам вичин патав агакъайла, явашдиз хъиз лагъана:

— Я духтур, чи фабрикада, адет яз, садрани вахтунда вичин план ацIурзавайди туш. Ван хъанани ваз? ГъакI хъайила, чна амай къве юкъуз, яни бязибуру кефер чIугвадай чIавуз, вири къуватар кIватIна, план ацIурзава. Са гафуналди, аврал я. Чао! — гъил хкажна Башира кам къана.

— Чао! — жаваб гана Муртузани. Дуьз лагъайтIа духтурдив адаз лугъудай къве хъсан келима авай. Мад вучда. «Зи пацук акатнайтIа, за ваз «чао!» къалумдай,» — лагъана ада рикIай.

КъецIи ийиз-ийиз эхирни Муртуз вахтунда кIвалахдал агакъна. РакIарихъ ам гуьзлемишиз са шумуд кас азарлуяр ацукънавай. Муртуза халат алукина, хехер ва герек къведай маса инструментар гъил агакъдай чкадал зцигна, ракIарихъ галайбурукай

дведедин инвалиддиз сифте ша лагъана теклифна. Сабурлувилелди еа мукъуфдивди адан сухван хъалхъамда пломб туна куътягъун-яи, ракларихъай къал акъатна ва ахпа ка'бинетдиз сад гъахъна.

—Учир авачиз вучиз физва?

— Духтур, ваз минет хъуй ам къабулмир!

— Зун куън хъиз ксанвач. Зун гъукуматдин кIвалахдал алай-ди я. Вацран эхирар я, — лугъузва атанвайда.

Атанвайди гъаклан кас тушир. Ам шегердин кIвачин къапарин фабрикадин директор Келлебушов 'вич я къван. Ам яргъивилелай гъаркъуьвал гзаф, руфун харал хъиз куърс хъанвай, яшар яхцIур-дахъ агакънавай жегъил итим тир. Хемир хътин куьк чиниз къиб янавай. Вилерин кIанер дакIуннавай. «Пиводи идан дуркIунар харапI ийизвай хътиндин я, — фикирна Муртуза, ам акурла: — Яз ам вичин хъалхъам акъатнавай кIай сухваз ухшар я».

— Юлдашар, къалабулук акатмир. Юлдаш Келлебушоваз ма-жал авайди туш: вацран къиле-е-е... тьфу, вацран эхирар я. План ацIурна кIанзава. — Ракармхъ галайбур секинарайдалай къулухъ, духтурди фабрикадин директордиз креслода ацукъун теклифна.

Келлебушов сифтедай сакIани креслода гъакъзавачир. Эхирни ам духтурди са гъилле ана ферикъат авуна.

— Духтур, вакай са чара, йифди ксанвайди туш: свах тIазва, налутъуди, сада гъана гъамиша риб экъуързава. Минет хъуй. фад акъуд.

— Сив ахъая кван. Ам чна, авачни, исятда... — Муртуз адан сухвариз килигна ва, са-садаз такъ яна, ахтармишна. — Ви свах завай акъудиз жедач.

— Вучиз?!

— Рентгендиз вегъена кIанзава. >Чида кIвалахзавач. Махачкъа-ладиз чар кхъена кIанда. Кхъидани?

— Ваъ! Зун аниз рекъе твамир: вацран эхирар я, заз мажал авайди туш. За минетзава ваз, акъудна тур.

— Мад вучда къван? Акъудда ман.

— Тавакъуйда раб къванни ягъа.

— Ра'бни авач.

— Бес за вучда?

Духтурди сиве хех тунмаз Келлебушова вегъена адан гъил къуна:

— ТIарзава!

— За гъеле хехинив свахни такъунмаз, ваз гъикI тIар хъая?— хъуърена сарарин духтур. — Сив ахъая. Зи гъил къамир мад.

Муртуза свах хехинив къуна, чуькъвена, ялиз башламишна. Ама ам чIарни юзанач. Директорди суза ийизва. Духтурди къвед лагъай сеферда ялзава. Хех сухвалай алатна. ТIар хъайи Келлебушовай гъарай акъатна. Гила Муртузас хъел атана. Ада пуд лагъай сеферда хех вегъена, футкъумарна. Бирдан Келлебушоваз акI хъа-

най хъи, гуя вичин къил алатна къава акъуна. Къиле, куънуьда хъиз, ван гъатнавай. Са геренда ам креслода ацукъна. Муртузас адан овак акъудай чкада памбагдин пирпил туна.

— Къве сятда чими затI сиве твамир. Къарагъ. Чао!

Гижи хъайиди хъиз галтад жез, директор экъечIна. Амма са сятни арадай фенач, кабинетдиз гъарай-вургъайдик Келлебушов гъахъна.

— Вуна заз инад авуна хъи!

— Вуч хъана?

— Вуна зи сагъзамай свах акъудна. ТIазвайди ама. Завай акъ-ваз жезвач.

— Исятда килигда чун, — Муртуза ам секинарзава, — сив ахъая кван. Агъан... Ну-да. Дугъриданни, тIазвай свах ама. Мад вучда? Багъишламиша.

— ГъикI «'багъишламиша»? За валай райкомпартиядиз арза кхъида. За... за куь министрди кхъида! «Крокодилдиз» фельетон акъудда! — гъарайзава фабрикадин директорди ажугълу яз. — Зи вацран план ацIун тавун, зи рабочийриз премияр тахъун валай аслу жезва. За...

Сарарин духтур кIевиз хъуърезва.

— Вун квел хъуърезва?

— Зун хъуъречни бес: ви свах акъудначтIа, са ваз тIазва. Амма куь фабрикади акъудзавай туфлийри шумудан кIвачер тIа авуна-тIа, ваз чизвани? Килиг! — Муртуза резиндин калушдин винелай жунадалди кутIунвай зичин кIвач къалурна.

— Адаз вуч 'хъанвайди я?

— Куьне акъудай кIвачин къапар алукайла, хер акъатнавайди я ман. Куь туфлийриз эрчи кIвач фурт авуна фейитIа, чаплади ялна-ялна тваз хъайитIа, акъуд хъижедач. Куь туфлияр алукай шумудни садан кIвачер набут хъана инвалидар хъанвайди чидани?*

— Жеч!?

— Бес!

— ГъинаватIани вацран эхирриз акъуднавайбур я, — хиве коуна директорди.

— КIвалах дуьз тешкилайтIа а«I жедач хъи, юлдаш Келлебушов. Амма куьне вучзава: хаммалдин къайгъуда вахтунда тежез, рабочийри вацран къене цIиртIер язава, ахпа вацран эхирдиз гъура гузва.

— Эй дуст кас, ваз сад чизва, къад чизвач, — фабрикадин директордила ухът алатна. Ахпа ада вичин дердияр ахъайна. Ада лагъана хъи, план ацIурун са фабрикадин коллективдила аслу туш, вучиз лагъайтIа, фабрика хаммалдалди таъминарзавай карханайри ам вахтунда агакъарзавач. Эгер тумаж чкадал хъайитIа, патуш гъатзавач. Михер хъайитIа, клей жагъизвач.

— Чаз чизва, — давамарна Келлебушова, — икI дуьз туш, к

чІуру кЪайдадал эхир эцигна кІанда, кІвалахдин цІийи-цІийи кЪайдаярни жагЪурна кІанзава. Амма... — кЪуьнер агажна ада.

Ихтилатар ийизвай чІавуз бирдан фабрикадин директор акъ-ваз хЪава, ахпа вичин тІазвай ченедин кЪил кЪуна, ам юзурна ва шад яз дуІхтурдиз килигна, лагЪана:

— ТІазмач! ВаллагЪ, тІазмач. ПагЪ, ажеб регЪят хЪаначни! Де гила зун хЪфида, — ам кІвачел акЪалтна.

— ГЪиниз? Свах акЪуд тавуна за вун ахЪайдач, — лагЪана Муртуза.

— Зи свах тІазмач. Вучиз зун ахЪайдач кЪван?

— Зазни план авайди я гЪа, — зарафатна Муртуза.

— Квезни?

— ГЪелбетда. План авачир идара жедани?

— А-а, бес куьне, план тамам тежез хЪайитІа, вучда?

— А чІавуз чна сагЪ сухварни акЪудда, план ацІурда.

— ЯтІа акЪуд ман.

Келлебушов креслода ацукЪзава, Муртуза дехЪне авачир рабни жагЪурна, яна. Са шумуд декЪикЪадилаи ада директордин кІанвай свах акЪудна. ГЪич тІарни тавуна. Келлебушова гЪатта акЪуднач лугЪуз шаклувални гЪана. Муртуза михЪиз кІанвай свах кЪа-лурайла, ам чІалахЪ хЪанай.

— ДеосЪнен за акЪудайдан пун харапІ жезвай. Ада вун гЪикІ хЪайитІани инжиклу ийидай. Са вацралай хЪиз жуваз гЪа патаз цІийи сухвар хЪиятЪа. АтІа кЪиле авайди сагЪди я, адал коронка акЪалжа.

Духтурдиз чухсагЪул лагЪана хЪфидаила, Муртуза ам акЪва-зарна, зарафат кваз «гЪелягЪ» кЪуна:

— Килиг, — ада вичин кЪецІи кІвач кЪалурна, — мад бегЪемсуз кІвачин кЪапар акЪудайтІа, за ви сухвар вири акЪудда.

— КЪведни хЪуьрезва.

— Чао!

— Чао!

ХАМУТ

ГЪикаядин кЪил акунмаз куьне, заз чизва, гЪасятда лугЪуда: «Хамут вуч" лнди я? Вични самолетарни ракетар авай кЪенин йи-кЪан кЪене. Им п акІан кЪундарма я».

Тади кЪачумир, ъуьрметлу кас. Яб це. Им цІи гатуз хЪайи кар я. Отпуск кЪачуна кЪуьзуь диде-бубадиз векЪер ягЪиз куьмекни гуда, хайи дагЪлара, кЪайи. 'булахрик ялни яда, чиг алай кЪа* цу векЪерани кЪекЪведа, лагЪана, зун шегЪердай хуьруьз осьфенвай. Зун хЪайдакай хабар хЪайи дустуни кІвализ чар гваз гада ракЪурна. Ана икІ кЪенвай: «Надир, салам! КЪе чи кІвале хамут чуьхуьз гадаяр кІватІ хЪанва. За вавай са геренда чиниз атун тІалабзава. Вун акунихЪ тамарзлу тир Султан».

За фикирна: «Белки, гадайри чпин кЪур акЪатнавай туьтер кЪе-жирун патал са багЪна жагЪурнаватІа? АгЪ, лутуяр! АкІ хЪайила, куьне закай зарафатар ийизва ман».

Дустунин гадади лагЪана хЪи, дугЪриданни, фицакЪра дахдв хамут кЪачунва ва кІвале халуйри эрекЪарни хЪавза. Заз амукайдиди кЪуьнер агажун ва теклифнавай чкадиз фин тир.

Султанабурун гЪаятдиз гЪахЪайла, зи вил гурар кІане цлакай куьрсарнавай хамутда акЪуна. «Султана табнач. Белки, касдиз фургЪун кЪачуз кІанзаватІа? Им пис кІвалах туш, хуьре ам герек кЪведай затІ я>>».

КІвализ гЪахЪнамаз гадайри сада зи кепка хтІунна, сада плаш. сада вичин чка теклифна. Абуруз виридаз чухсагЪул лагЪана, зун Султанан кЪвалав ацукЪна. Ва гЪасятда, геж атана, лугЪуз, жерме яз тамадади кантІ аладрай хЪиз дцІурнавай истикан вугана...

Куьрелди, са арадилаи зунни гадаяр авай дережадиз акЪатна. Бирдан зи рикІел хамут хтана.

— Жузун айиб тахЪуй, дуст, и межлис кЪурмишунин сеbeb вуч я? — хабар кЪуна за Султанан метІел гЪил эцигна. КЪери, расу мекелай гЪил аладарна, ам, чІуру хутар хЪтин вилер захЪ элкЪуьрна, хуьрена:

— Хамут!

Вири хуьрейла, зайни мад гаф акЪат хуьвунач. Са вахт хЪайила, ичкиди кефияр хкажай межлисдавайбур суфрадихЪай кЪарагЪна, рахаз-хуььрез куьчедиз экЪечІна. КІвале зунни Султан амай. И арада кЪецихЪай хЪай гадади лагЪана хЪи, бес гЪвечІи стха, хамут чилелай галчІуриз, «бал«Іан-«балкІан» кЪугЪвазва.

— Яда, вахчуна, ам хкунихЪ акал хЪия. АгЪ, женжел!

— Вахкузвач.

— Вач, дидедиз лагЪ. Алад! — гЪарайна, Султана гада кІвалаяй акЪудна.

Султана кЪе вижеваз хЪивегЪнавай. Ам, регЪуьн кЪетІ-кЪетІ хЪиз, акЪваз тийиз рахазвай, амма заз хЪвадайдан гафарикай гЪяз кЪвезвачир ва за адавай мад, хамут вучтинди я, лагЪана, хабар кЪуна. Ада ички хЪвайидаз Іхас саягЪда ихтилатиз башламишна:

— ФицакЪра, якЪдаш, чи туьквендиз холодильникар хкведа кЪван. Заз ам авачир эхир. Зунни фида. Сад кЪачуз. Вуна «гЪун» лагЪ!

— ГЪун.

— ФейитІа, ина авайди мусибат я. Жемят — гзаф, холодильникар тІимил. ГЪулгЪула ава. Виридаз кІанзава эхир. Сад зазни кІанзава. Як тахЪайтІа, гатуз аялри чпиз кЪайи яд хЪурай. Тушни? Вуна «гЪун» лагЪ-е!

— ГЪун.

— Вич лугЪумир кЪван, туьквенчи Рашида хамут кЪачун та-вурдаз холодильник гузвач кЪван. ГЪавилияй халкЪдик кЪал квай.

— Хамут вучтинди я, хзан сагъ хъайиди? — лагъана за.

— Э-эгъ, — гъил элягъна ада. — Бес ви риклел аламачни: кол хоз авайла, къачуда, лагъана, туьквендиз хамутар хканачирни? Гъабур. Колхоздиз абур герек атанач: машинар акъатайла, фургъунар валарайтгуз фена-е. Гила кавду хътин Рашида Адамалай амай гъа куьгъне хамутар холодильникрин кылел эцигна гузва. Ни хамут къачун тавуртла, гъадаз холодильникни гузвач. Бес! Халкъдик квай хъелни гъам я ман. Гъанай зани вуч ийида: патав фена адас кичлерар гуз башламишда. Вуна «гъун» лагъ. ГъинваГ Япу хъанва гъа, гъич килигни авунач, налугъуди, зун вичихъ галаз ваъ, Царахуьревай Духахъ галаз рахазва.

— Вуна советрин алишверишдин законар члурзава, райподшт чехидаз валай арза ийида, — лагъана за.

— Ая, ая.

— За «Истивутдиз» кхъида, — кичлерар гана за.

— К'хъихъ, — лагъана ада.

— Зун прокурордиз фида, — лагъана за.

— Алад, алад, — жаваб гана ада гъяз квачиз, кагъулдиз сив къакъуниз, ахпа ягъанатдив хъверна: — Алад, са вад манат рекьер хуьлеризни це. Килюг, — ада тлуб юзурна, — ахпа къве хамут къа чун тавунмаз, валлагъ, ви буба сурай хтайтлани, за ваз холодильник гудач. Лагъанач лугъумир.

— Гъа гъикл лагъана? — члалахъ жезвач зун.

— Эхъ.

— Акл ятла ам агъунвайбур ава.

— За мадни лугъузва адас: «Я сгаа, са >хуьрени авачир къанунар чина вучиз ава? Аналлай Береката хуьре гъакл гузва эхир». «Аватла, жувани гъанай къачу», — жаваб гузва мердимазарди.

Султана гъилер юзуриз ва къвердавай туьнт жез ихтилат да-вамарзава, амма завай къарай къаз жезвач, жузава: — Эхир гъикл хъана, эхир?

— Эхир гъикл жеда къван, хвайди. Вини Жибетла хамут кылеллаз къачурла, амай муьштерийрик гъерекат акатна. Килигайтла, зун чуьхвей тлуб хъиз амуькзава. Гила зун Рашидав минетар ийиз эгечла. За лагъана. «Я дуст кас, ха*лут зи куьз я? Заз балклан а'вач, фургъун авач. За ам зи папан гарданниз вегъидани!» — «Ам зи буржи туш, — лагъана ада, — клантла папан гарданниз вегът клантла — жуван. Зиди муьштерийриз къит гъатзавай шейэр хкана маса гун я ва план ацлурун я. Бес хамутар тагайла, за ам гъикл ацлурда? За абурукай дулма ийидани?»

Султана плагрусдиз цлай яна, ихтилат давамарна:

— Эхъ, дуст Надир, паталай я'б гайидани фикирда: «Аквазвани, Рашид муьштерийрин къайгъуда ава гъа. Агъ, вун гъа хамутни галаз гъуьлуь члугурай, къурумсах. Яда, ваз ада мад вуч штукЕ

акъуднаватла чидани? Вуна -гъун лагъ-е. Накъ туьквендиз импорт-ли костюмар хтанвай. Гузвач.

— Вучиз?

— Лапаткаяр кылеллаз гуда лугъузва. Валлагъ..

Зак хуьруьн акатна. Амма хуьруьн ваъ, шехъна кланзавай, вучиз лагъайтла, эхиримжи йисара чина тежезвай аламатар авачир.

— Эхъ, и Рашидакай вичикай чи халкъдин гарданда авай хамут хъанва. Валлагъ, хъанва. Чидач вучдатла.

Клвалин пиле авай «ОРСК-3» маркадин холодильникдиз вил яна за хабар къуна:

— Им яни хамутни галаз къачурди?

— Эхъ. Гила заз хамутдикай вучдатла чизвач. Белки, в>иа къванни ам къачун, а? Гъавая. Пулсуз-е.

— Я Султан, за ви куьгъне хамутдикай вучда, я дуст кас?

— Кландатла за ваз ам вун хайи юкъуз пишкеш **яз ракъурдани?** Гъим тир вун хайи югъ? — хъивегънавай Султана гила **хуьруьнар** ийизвай.

Чидач чи «алвер» квел куьтягъ жедайтла, зи бахтунай **хъиз, и** арада къецедай гъарайдин ван акъатна. И сес япарихъ галукъай клвалин иеси, тупунай акъатай лугълле хъиз, раклар кылеллаз, къедел экъечла. Са герендилай адан гъарайдин ван акъатна. Зани тадиз айвандик чукурна. Вич лугъумир къван, тади **квас гъаятдиз** э&ичлай язух Султанан клвач гадаяр къугъвана гадарнавай **хамутдихъ** галклана ва ам чинихъди чилел экл хъанвай.

■— Клвал члур хъайиди!!! — гъарайна ада клевиз, ажугълу яз.— Яллагъ, ваз риклеллачир бела гуй, Рашид!

Зак хуьруьнни акатна. Хъвайидини хкатнавай, метлер **алаж** хъанвай Султан явашдиз клвачел къарагъна, гъаятда са **квехъ** ятлани къекъезвай. Ада къецли ийизвай. Ингъе, ам яргъи тум **галай** яклв гъаз хтана ва вичин мичл рекъидадди хамутдал **илигна**.

— Гъакла ман. Икл хъаначиртла, душман, вун зи чандилай **алат**-дачир, — лагъана ада гъилевай яклв хамутдин клусарал гадарна. Ам авай гъал акурла, завай мад хуьруьн къаз жезвач:

— Яда, вуна ам куклварна, заз ам къачуз кланзавай хъи!

Султан плузаррикай хъиз хуьрена, вичин экуь цавун ранг **алай** вилер хкажна заз килигзава...

Са къве варз алатайла хъиз, Султан шегъерда заз мугъман хъана.

— Ваз вуч аватла чидани? Вуна «гъун лагъ-е! Эхир а «хамутдин» дуван чна акуна гъа! Валлагъ.

— Яда, мад вучтин хамут я гъа?

— Клвалахдила алудна ман. Бе-ес!

Ада и сеферда «хамут» туьнвенчи Рашидаз лагъанвайдан **гъа**-вурда зун анжах гила акъунай.

ЖУНГАВАР

— Суь-уьс! Я садакъадиз фейиди, суь-уьс! Я гавурдин мал!!!
КІвачерал резиндин чекмеяр алай, къакъан буйдин, ацІай беден'
авай итим гатун чими кжъуз гьикІ жунгавдвхъ галтугзаватІа
куьнѐ фикирдиз гъваш.

Ченедик паспасар куьрс хъанвай, тІанурдин фу хъиз къизмиш
хъанвай адан яр акъатнавай куьк чинлай гьекъедин маргъвар физ-
вай. Пуд чІуран яру жунгав, гьикъван СултІан алахъзаватІани,
тевледиз хъфизвачир, гуя адаз вич са тахсирни квачиз къурухчи
къаравулди аниз хъиягъзавайди чизвай. Жунгав, инихъ-анихъ
къил баштаниз, катзавай. Вичин тІем акакъ тийидайди чир
хъайи СултІана эхирни мукъвал алай уьзуьмлухда яд гузвайбуруз
куьмекдиз эверна.

— Я хзан сагъ хъайи кас, — ракъини канвай туракъ, яхун чина
наразивал аваз лагъана атай Къадира, — вучиз вуна а язух чими
тевледиз хъиягъзава? Инсаф хъсан затІ я эхир.

— Я Къадир халу, бес СултІан дахдиз ичкидихъ гудай пул
кІандачни? — зарафатна къацу вилер «хъуьредаи» Тѐжиба вичин
юлдашдиз.

— Къеркъеш! Ам ви буржи туш. Ван хъанан? Куьмек ая.

Наразивал къалурнатІани, атайбуру къурухчидиз жунгав т.еь-
ледиз хъиягъиз куьмек гана. Инжиклу авунай СултІана жунгав-
дин далудиз кумаз-кумаз са пуд лашни вегъена. Ахпа ам варариз
еке дапІарар яна, уьзуьагъ кар авурди хъиз, хтана серии кумадик
ярх хъана.

Вичин уьмуьрда пелез гьекъ акъатдай кІвалах тавур совхоздин
чуьлдин къаравулдин далу анжах чІура авай гъайванар хкиз те-
ледиз хъиягъдайла къежидай. ИкІ ятІани ада, вич совхоздин ше-
йини, хъ рикІ кудай кас я, лугъуз, къинер къадан: «Валлагъ, эгер
зун къаравулда тахъайтІа, ништа гьикъван зиянар жедайтІа», —
лугъуз, кимел тарифар ийидай. Гъакъикъатда лагъайтІа, къурух-
чиди совхоздин мулк ваь, мулкуни ам хуьзвай: уьзуьмлухрин па-
тарив гвай къван чІура къурух къуна, ада йиса са тая векъ яза-
вай. Эгер хата хъана аниз мал-лапаг акъатайтІа, ам ада, гуя сов-
хоздин зиянда авайди я, лагъана- тевледиз хъиягъдай ва анжах
иесиди пуд манат гайила, ахъайдай. А пуд манатрихъ ада ички
къачуз хъвадай. Гъа икІ саки гъар юкъуз.

Юргъун хъайи СултІан чекмеяр хтІунна, фадлай яд такур
къацІанвай ва къурагъ чил хъиз къатІ-къатІ хъанвай дабанар дуьз-
дал авуна ферикъат хъанвай. Инал ам яваш-яваш сует жезва. И
арада адаз кумадик къвезвай медпунктуни зеведиш Селим акуна.

— СултІан дах, зи жунгав ахъая ман, — регъуьз-кичІсз лугъуз-
ва атанвайда.

— Ахъайдач! — гаф атІузва къаравулди. — Гила заз «СултІан \

дах» лугъуз минетчи хъанвани? Вучиз ф)
ла, заз больнични ганачир? Вахкудач! Ван хъа»

— Багъишламиша, СултІан дах. Мад за ахътшг
йидач. Мад фидайла...

— Ахъайдач лугъузвачни за ваз!

— Ма ваз и пуд манатни хъурай, ахъая ман, — Селима у
авай гъил адал яргъи ийизва ва и арада ам тирш авуна ахварикай
кватна. КилигайтІа, Селим вучтинди я, пул вучтинди я? Вич лу-
гъумир къван, нисинихъ ял жгъиз кумадик хтай Тѐжиба, цуквал
ацукъна, СултІанан нерин хиле векъин къал экъуьрзавай.

— Къеркъеш! — гъарайна вич-вичел хтай къурухчиди.

Вичелай гъвечІибуруни, чІехибуруни — вирида адаз «СултІав
дах» лугъудай. Вучиз лагъайтІа, ички хъвана кефиниз акъатанла,
ам виридахъ галаз «дахдин» лугъуз рахадай.

— СултІан дах, — лагъана гуьгъуьнлай пер къуьнеллаз х'хай
Къадира, — вуна жунгав ахъайна хъи?

— Вуч жунгав?

— Дехъне чна тевледиз хъиягъайди.

— Жеч? Йизидар, куьне ам ахъайна жеди гъа? — тарпна кІва-
чел акъалтай ам тадиз тевледин варариз килигна. Еке дапІарар
галамай. Куьлегни жибинда амай. РикІ чкадал хтай ада пІапІрус-
диз цІай яна. — Зарафатарни ийизвани закай?

— Бес агъа уьзуьмлухда авай яру жунгав нинди я? — жузуна
Къадира адан патав чка къуна. — Къала кван са пІапІрус.

— А-а, гъакІ лагъ ман, дахдин. Ам чи директордин жунгав я
ман.

Тѐжиба абурун вилик газет эКІяна, анал фу-къафун, чай авай
термос эцигна. Къадира вилик ,фу гъана акурди, гъилевай пІапІрус
ранг фенвай рехи пенжекдин къултухда туна.

— Селиман жунгав тевледи гишила, директординди уьзуьмлух
рин кжъва кефина. — Къадир «суфрадив» мукъва хъана, — бес ада
зиянар гузвачни? Гъм, гъать авалда ахпа куьне.

— Ваь. Ада «обрезка» ийизвайди я, — хъверна Тѐжиба. — Ам-
ни, гъайван, къаравулдилай акъуллуди я: вич СултІан дахдн
уьзуьмлухдиз янаватІани, гъич са зиянни гузвач. ЦипицІрин те-
гъенгрихъ галукъиз кичІела, гъайван жергейрин арайра акІ му-
къаятдиз къекъвезва хъи!

— Къеркъеш! На никай, ягъанатар ийизва? Вун директор хъа-
йила, за ви жунгавни хуьда, кални. Ван хъанан?

— Бегъердихъ агакъзавай уьзуьмлухра?

— Эхъ. Гъелелиг вакай директор хъанвач.

— Закай директор хъайитІа, за сифте вун инай чукурдай, сов-
хозди хуьзвай Урусатдин жунгав!

— ХъайитІа. ГакъуртІа ман. Гъа-гъа!.. А виле цІам. Эй къер
къеш, вун хътинбур мад акурди я заз. Гъахъ гвайбур. Четин я, дах-

дин/вун хътинбуруз и дуьньяда. Зиди, дахдин, жуван фу хъуьтуь^ авун я. Ван хъанан? ГьакI хъайила... ■" —Ялтахвилелди?

— Яда, — Къадир, гъиле авай фан кIус газетдин кьерехдал эцигна, Тежибахъ элкъвена, — ваз ина накъ директордин жунгавдиз гьикI туьмер ийизвайтIа акуна кIандай! Пагъ! ТупIун рикIер ивидал ацалтна ида тумуник квай къван къакъар хкуддайла акунач ман.

— Хкудрай ман. Жуван директордин жунгав тушни. Цацар акъахайди зи тупIар я, ваз вуч ава?

— ЯтIа, ви чан гьакI акъатуй, — Къадиран чин атIугъна. — Ви 'Хъиляйни за ам Тежибав акъудиз туна.

— Вуч акъудна?

— Ви директордин жунгав. Савхоздин зиянда авай нин мал хъайитIани, чна ам паядин хура туна акъудда.

— Куьне вуч авуна?! — къаравулдик теспача акатна. Гуьлуьтар алукидай къарай татана ада къецIил кIвачер чекмейриз сухна, тадиз жунгавдин гъарайдиз чукурна.

— Дуьнья ихътин ялтахриз ганвайди я, — лагъаня, СултIанач теспачавал акур Къадира кыл ,галтадна.

Са арадила хъиз, вилик пуд чIуран яру жунгавни кваз, гьекъ ни гум хъанвай СултIан хтана акъатна. Жунгав тевледин патав гвай хатрут таран сериндик яна, вич кумадик хтана.

— Зун са геренда хуьруьз хъфена лкведа, — лагъана къурухчиди кIвачел гуьлуьтар алукиз, — лутъуз жеч, геж хъайитIа, вуна дахдин, и^гъайван. серинар акатайла, агъа багъдиз ахъая.

— Векъ ядай багъдиз?

— Эхъ. Гъаниз.

— Ядач за. Зун ви бубадин гъамбал туш, — Тежиб туьнт хъана.

— Гъуьжетар ийимир, гада, — лагъана Къадира адаз вил мичIна. — СултIан дах, жув ахлад, ам чна ракъурда.

— Ядай векъиз? — Тежиб тажублу яз вичин юлдашдиз килигна.

— Види вуч я? За лагъайвал авун. Жаваб гузвайди зун я. Ван хъанан?

— Яда, жув хъфидай чкадиз ахлад ман, — лагъана Къадира ам рекъе хтуна.

Рагъ дагъларал эвичIнавай. И участок куьтягъунин къаст аваз Къадирани Тежиба гьерекат кваз кIвалахзавай. Бирдан абурун япарихъ кIунтIалай гъарайзавай къурухчидин сес галукъна:

— Кьеркъеш¹ Жунгав гъинава?

— Агъа багъда! — жаваб яз гъарайна Тежиба.

— Маладе-ец!

— Мад хъвана хтанвай хътинди я гъа.

КIвалах куьтягъна, чпин чанта-затI вахчуз кумадик хтайла, абуруз хух ацалтна ксанвай СултIан дах акуна. Къадира кIвач

эцяна ам ахварикай кудна, чеб хъфизвайди хабар гана. Абур и ихтилатрик квай чIавуз директории атана акъатна.

— ГьикI я, Къадир халу, галат жезвани? Мус куьтягъда и бапъ? — жузуна директорди. — Ша, килигин кван куь кIвалахдиз.

— И чка къе чна акъалтIарна, — ихтилатзава фидай рекъе Къадира. — Пака чун агъа участокдиз физва.

Директор абурун кIвалахдила рази хъана.

— Хъсан зегъмет чIугунай за мвез пака премия гуда, — лагъана, ада рабочийриз гъилер яна. — Чухсагъул! За квевай кIевелай. тавакью ийизва, мадни рикIивай зегъмет чIугуна, уьзуьмриз лап тухдалди яд це.

— Башуьсте.

— Завай кIани-дакIан, маса арзечферзе авани? — жузуна директорди. — Юлдашар, цIи уьзуьмрай чи планар ацIун квелай, хъсандиз яд гунилай гзаф аслу тирди рикIелай ракъумир.

— Гьелбетда, — жаваб гана Къадира.

Яшдиз чIехибур рахадайла къереIхдила яб гуз акъвазнавай Тежибавай эхир къарай къаз хъанач: •

— Багъишламиша, товарищ директор, чиа хъсандиз яд гуникай вуч менфят хъурай, эгер къаравулди уьзуьмлухра малар хуьз хъайитIа?

— Ам вуч лагъай чIал я?

— Ам вуна пул гуз къунвай ви къаравулдивай хабар яхъ.

Директор пис-пис СултIаназ килигна. Адай гаф акъатзавач. .

— Товарищ директор, — теспачавили Тежибан чин лацу авунвай, — вуна заз багъишламиша, завай авайди талгъана акъвазиз жедач. Ида ви жунгав уьзуьмлухра хуьз са шумуд югъ я. Къе чаз, валлагъ, ви патав арзадиз къвез кIанзавай. Гена вун атайди.

— Ибур гъахъ гафар яни? — директорди нифретдивди СултIаназ вил яна.

— За... заз...

— Я Къадир халу, бес ваз акуначни? Вучиз акъуднач?

— За ам паласадиз акъудна гъа, — тадиз жаваб гана къвала-лай Тежиба. — Багъишламиша, види ятIа чир хъанатIани, завай ам акъудун...

— Лап хъсан кIвалах авуна, — ахпа гаф акъат тийиз акъвазнавай къаравулдихъ элкъвена: — Алад, исягда фена инал гваз хъша. Зи жунгав квахъна им пуд югъ я, — ихтилатна СултIан фейила рабочийриз. — Зи рикIяй агъзур хиял фена. Пака заз милициядиз хабар гуз кIанзавай. Гада квахънавайдахъ гзаф къекъвенай, амма санайни суракъ акъатначир. Вич килигайтIа, «СултIан дахди» уьзуьмлухда хуьзва къван. Агъ, за ваз вуч лугъун!

Са хейлин вахт алатна. Ингъе, эхирни къаравул вилик яру жунгав кваз хтана.

— Товарищ директор.—яргъамаз рахана СултIан, — за ви

жунгав, куьк хьуй, лугьуз, ина «уьзвайди тир. Шуру ам кьуру паласадиз акьуднавай. Мегер жуван директордин жунгавни хуьн тийиз хьайила, за ина вучзавайди я?

Директор элкьвез-элкьвез пуд чIуран яру жунгавдиз тамашзава. Жунгавди ам вичив агудзава, кьил баштанзава. СултIана чанрикI ийиз ам секинарзава:

— Акьваз, я чан гьайван, акьваз.

— Я СултIан, ваз адан тум акулачни? — директорди гьил туькIуьрна кьакьади кьунвай тум кьалурна.

— А-а-а. Багьишламиша, товарищ директор. — Валлагь, накь за адан тумунивай кьакьар вири акьудайди тир. ТуштIа, и Кьадиравай хабар яхь.

— Акьудайди я.

— Ибур кье кьунвайбур я. За абур исятда, — кьаравул жунгавдиц агатзава, — акьваз, чан гьайван.

Директорди кьил галтадзава.

— Яда, ваз адан пел кьванни акулачни?

— Багьишламиша, товарищ директор, за абурни исятда акьудда. Исятда. За ам акI михьда кьи. Гьайиф, зав регь гвач ман. Квев гвачни? — жузавза винел акьуд тавуна хьуьрезвай Кьадирахьни ТIежи'бахь элкьвена.

Ялтахвилини кьадарни ава эхир. Кьаравулдин амалар эхи ийиз жедай сергьятрай акьатнавай. Хьел атай директор итимрихь элкьвена:

— Я юлдашар, им кьени пиян яни, вуча? Им зи жунгав туш!

— Хе-хе, — галачир хьверна СултIана. — Бес заз види чидачни? Бес зибур вилер тушни? ТахьайтIа, куьне зун гьамиша пияндай кьазвани? Хе-хе, зарафатарзавайди я.

— За ваз мад сеферда лугьузва: им зи жунгав туш, — атIуз-атIуз жаваб гана директорди. — Зун гьавурда акьуна. Все! Пакадлай кьулухь заз ви гел мад ина такурарай: совхоздин уьзуьмлухра ва ядай векье чарадан мал хуьнай за вун кIвалахдила алудда ва хьайи зиянни ахтIуда.

— Ярзб жедай жал? — кушкушна хвеша хьайи ТIежиба Кьадиран япал. Ада анжах кьуьнер агажна.

— Я директор, атIа тейледа мад са яру жунгав ава, — ТIежиба тевледал гьил туькIуьрна. — Белки, гьам види ятIа.

— Яру жунгав? Авани?

— Ам агьа Селиман садакьа я. За ам зиян...

— Акьуд кван.

Гьил зурзас СултIанавай дапIаррин тIекве куьлег тваз жезвачир. Эхирни ада дапIарар ахьайна. Варар ачухайла, анай пеле пуд пипIен лацу тIвех авай, тумунин кIвевкIни лацу, яру жунгав экьечIна. Каша атIай гьайван акьван яхун хьанвай хьи, адавай. камкамунихь вегьена бегьем кьекьвез жезвачир.

— Гя им зи жунгав я, — шадвални пашманвал кваз лагъана директорди ам акунмаз.

Тажуб хъайи Къадирни Пежиб сад садаз килигна. Къаравулдивай кьил виниз хкаж жезвачир.

Кумадин патав сад садаз гзаф ухшар кьве яру жунгавди векъ незвай. Анжах гила СултIаназ абурукай директординди гьим ятIа чир хъанвай. Хъел атай директор, рабочийризни сагърай талгъана, машиндиз хкаж хъана.

Къаравулдин хемир хътин куьк чинин рангар дегиш жезвай, вилера ажугъ ргазвай.

— Бес жуван директордин жунгав гьим ятIа чир тахъай вакай за вучда, я буш келле! — лагъана СултIана вичин кьил гатаз башламишна. — Бес за гила вучрай? — Бирдан адан яру паспасар ла цу хъана, вилер са квехъ ятIани къекъвена. Ажугъламиш хъайи ам яргъи пая гваз Селиман жунгавIдал тепилмиш хъана. Хъсан векъ авай къурухда хвейи жунгавди къаравул вичин патав агуд тийиз катиз акур СултIанак мадни хъел акатна. Ам пая хкажна жунгавдихъ галтугзава. КIвач лекъвез аватай ам бирдан леш хъиз вергериз ярх хъана.

— Агъ садакъадиз фейиди-и-и!!! — туьтуьна шелни ажугъ акIанвай СултIана вич ярх хъанвай чкадлай хкаж хъана жунтавдиз кIаш къван гьуд юзурзавай.

Ам авай гьал акур Къадирани Пежиба бегъем хъуьруьнар **аву*** на. КIвализ хъфидай рекъе Пежиба лагъана:

— Гила чи СултIан дахдин дуван директорди ийида.

— Чидач ман, — жаваб гана Къадира.

Дугъриданни, пакад юкъуз хуьре СултIан кIвалахдщий чуркурава, адан чкадал Мирим эцигзава лугъудай ванер чкIана.

— За ваз гьикI лагъанай, Къадир халу, «СултIан дахдин» кар жезвалда, — муштулук гана Пежиба.

— Чидач ман.

И ихтилатар аваз са гьафте къван хъана. Къадирани Пежиба маса участокда уьзуьмриз яд гузвай. Бирдан Пежибан япарнгъ гъарагъай сес галукъна. КилигайтIа, адаз чпин къаншардиэ къвез-сай балкIандал алайди акуна.

— Им вуж я, Къадир (халу? — Пежиба гьекъ хъанвай пелевай перемдин хел гуьцIна. Адаз къвезвайди вуж ятIа гьеле чир хъанвачир.

— Вуж жеда къван. Чи «СултIан дах», — цуру хъверна Къадира. — Совхоздин къаравулрин чIехиди.

— Жеч? Бес директорди?..

— Директорди...

— Къеркъеш! — мичи кияр балкIандаллай СултIанан хъуьчде тфенгар авай. Ички хъивегънавай адан кефияр къумбар тир.

Ам акур Пежибан вилерал мичIивал акьалтна: «Гафар **чаэ**

кАндайбур ийиз, крар ваз кАндайбур ийизва ман. Агъ ви...» — директордиз себ гана ада. Рабочийдин гылевай пер явашдиз чилел аватна...

ИНСАННИ ЛУЪТКВЕ

Цав кьуркьшумдин цифери кевирнава. Рагъул лепейри, хъел квайди хъиз, кванер гатазва. Баябан я и чАвуз гьульун кьере. Серии я гъава. Анжах тек еа кас аквазвай яргъай. Ада кванерин кьайивал гыссзава. Амма хъфин фикирни ийизвай хътинди туш. Гьиниз 'хъфин? КДвализ? Ваъ, исятда адаз санани риклин архай-инвал жагъизвачир. Белки, инсанар авачир ина кванни фикирар къакъатин. Амма абурни далудал кевиз кутуннаваи пар хъиз вл кулай ни авудрай, инсан! Абур, а фикирар, чулав хъен хъиз, адан гьуьгъунай акъатзавачир.

Гьуьл ажугълу тир. Вучиз? Ни адан кефина эцяна, ни адан шивциз лам лагъана? Инсанди кьатАна хьи,, гьульун яд, вичин папан вилер хъиз, ратбулвал кпаз къацу я. Ам вучиз ятАни инал атайдалай кьулухъ сифте яз элжъвена кшаларихъ килигна. Яру-цТару «кьарникъузрилай» гьейри, сефил хъанвай кьеряй затАни аквазвачир. Ада вич тек луьткведин патав еке кванцел ацукънавайди кьатАна: вичел гьалтайтА, луьтквени ада кванцяй кьунвай. Инсанди чин пад кАникна кьумадал ярхарнавай луьткведин векъи хъанвай кьвалалай кап аладарна. Налугъуди, и дуьньяда исятда, абурулай гьейри, мад са затАни авачир — инсандилайни луьткведилай гьейри.

Инсанди дериндай ухът аладарна, чин кьайи гарухъ элкьурна, вилер акьалтна. Фикиррин яцА гъатай ам ахварал фейиди гъиз сует хъана...

— Вуч фикирзава, инсан? — сес галуькна бирдан адан япарихъ.

Инсанди вилер ахъайна, сес атай патахъ кьил элкьурна. Касни ■авачир .Муькуь патахъ килигна, кьулухъ элкъвена, кас-мас пата- "ривни гвачир. Ада мад вилер акьална. *"
— Ам зун я — луьткве я, — лап патавай мад сес акъатна.

— А-а, ам вун яни, луьткве?

¹ "*" - — Эхъ, — жаваб гана луьткведи. — Заз чизва, ваз исятда гзаф "четин я. Зав агатна ацукъ, кьуй захъ ви чимивал галуькрай, инсан: чан алайди туштАни, зазни чимивал герек я. Зунни, вун хъиз, ⁵⁾й дуьньядал тек я. Эхъ, эхъ. Чун кьведни сад я — чун гадарнавай- бур я.

— Гъм. Вун ни гадарна, эй луьткве?

— Гьульуь.

— Гьульуь? Вучта?

— Ам яргъи ихтишат я, инсан. Яб це. Вуна зун гьамиша гъа - ихътинди тир лагъана' фикирзавани? Килиг, зи квалар, хам ала-

тайди хъиз, кьир алатна кьецил хъанва. Ракъини кьурурнавай тахтаяр пакун твалар хъиз гысабиз жезва. Амма виликдай зун ихътинди тушир. Зун цеп цийиди ,иерди тир. О-о ,а вахтар! Т^е- биатди эркекдини дишиди сад авурди хъиз, чунни — гьуьлни луьткве сад яз халкъна. Чун сад галачиз муькуьди кьусуяр галачир луьткве хъиз, яд авачир гьуьл хъиз тир. Зи риклел алама. Сифте. яз за играми гьульун чими ятарин кьужахдиз хкадарай вахт. Эхъ., ибур гзаф шад ва баятавар декъикъяр тир зи уьмуьрдин. Чун гьамиша санал жедай. Зи лацу элкенди чими ракъинин таза шагвардик мани ягъиз за гьикI зирекдиз ва кьезилдиз сирнав ийцдай- тА ваз акуна кАндай! И чАвуз гьуьл зал ашукъал-мащукъ жедай. Адаз югъди зун вичихъ галаз кьу!гъвана кАн жедай. Цавун рагг алай вили вилер залай алуд тийиз, ам шад ва бахтлу яз хъуьредай. Мегер заз маса мурад-метлеб авайни кван? Ваъ. Анжах са мурад авай зи рикле: зи играми гьуьл гьамиша шаддиз хъуьрена кАндай заз. Ам акваз зун мадни зирингдиз лепейрал кьуьгдай. Ибур зи гзаф бахтлу йикъар тир. Агъ! Ваз ихътин гыссер хае яни, инсан?

— Эхъ, — жаваб гана хуш хиялри риклик чими гар къекъез тур инсанди фикирлу яз.

Гьуьл виликдай хъиз секинсуз тир. Рагъ акАна. Гъава мадни серии жезвай.

— Амма зун галатдачир, — давамарна луьткведи вичин ихтилат.— Зун адан гьар са метлеб кьилиз акъудиз гъазур тир... Гъа икI, югъди чун шад яз, кьугъваз-хъуьрез санал жедай. Амма йифиз чун сад садавай къакъатдай: инсанди зун кьез акъуддай. ■— КАнидавай айрутмиш хьун гьихътин «ар ятА ваз 'чидани, инсан? — жузуна луьткведи перишандиз.

— Гьелбетда, — жаваб гана инсанди, ухът аладарна.

— Им гзаф залан кваллах я. И кар чиз, гьуьл яргъаз фидачир, вичин лепейр зи кваларив назикдиз IгуьцIиз, ада зун секинаодай; «Архайин хъухъ, зи азизди, зун инал, ви патав гва, — лугъудай ада. — Перишан жемир, э кв жедалди акъван вахт амач».

Амма зун секин жедачир. За цавун кАн иви хъичейди хъиз яру, жедай декъикъяр сабурсуз яз гуьзлемишдай. Ингъе а куца |до гьульун далудихъай яваш-яваш еке, жуьгъен хътин яру:р.8ПБ чьиткъинзава. Адан хъуьрез акъвазнавай зкуь нурари гьульун ятар чими хъийидай. Зани гъасятда гьульун хкадардай. Анжах адан чими кьужахда за секинвал, гьиседай.

Са гафуналди, гъа икI шад яз, бахтавар яз хейлин йисар алахна. Анжах: ахпа заз гьуьл вуч затI ятА чир хъанай. Ам нефе хъдз ацун тийирди, тух тежерди, къанихди тир кван. О-гъо! Гьикъван йисар я гьуьлуьз вацАр авахъиз. Йиф-югъ талтгуьз., Амма^АИ ацIузвач хьи, ацIузвач. Я ацIунни ийич. Ваз гьуьл гьикъван

леглу ятIа чидани, инсан? Адан девлетрин сан-гъисаб къаз жедай кас дуньядал геле хъивач. Адан хазида бул къизилар ва гзаф къадар багъа маса затIар ава. Гъуле тум-къил авачир балугърич лужар ва маса гъайванарни гъашаратар ава. Гъулуьн деринра ахътин няметар — векъерни хъчар ава хъи, абурукай гзаф тIямлу хуьрекар гъазуриз жеда. Амма вири ибур зи гъулуьз тIимил яз акваз хъана. Нефе къаних ада гъатта чан аламаз инсанарни туькъуьмиз башламишна. Чебни гъихътин инсанар, чебни гъихътин чанар! Бе-ес, вефс гъахътин затI я, стха. Гатун ракъари, хъуьтIуьн къаяри, укI.уь ятари эхирни зун харапI авуна. Гила знавай гъулуьз виликдагI хъиз къуллугъ хъижезмач. Адани зун, бакара амач, лагъана, къерез гадарнава, михъиз гъилелай вегъена. Дуньяда виридални залан кар вуч я, инсан? — хабар къуна куьгъне луьткведи ва вичи жавабни гана: — Жув инсанриз герек амукъ тавун. Эль, эхъ. Яраб, лугъузва за, садра къванни мад гъулуьн къужахдиз гъахъдай экуь югъ ахквадачир жал? Ангъ?

Гъулуь инсандин жаваб гуьзлемишзавай. Амма ада куьтIни авунач. Ам вичин хиялри есирда тунвай, налугъуди, адаз луьткведи гайи суалдин ванни хъанвачир. Гуя вичедай шикаят авуна, лугъуз, гъулуьн лепейри хъел к/ваз къерехар гатазва. МичIи жезвай. Гар къати хъана.

— Вуна дуьз лугъузва, луьткве! — инсандин ифей сес явашдиз акъатна. — Эхъ, чи къадар-къисметар сад я: чун къведни герек амачир куьгъне калушар хъиз гадарнава.

— Вун ни гадарнава, инсан? — жузуна луьткведи.

— Зун... за ваз гъикI лугъун, луьткве.

— Эгер ваз дерт аватIа, ам масадаз ахъая. Регъят жедалда.

— Низ хъайитIани дерт а'хъаюн дуьз жедач. Дерт дертлу хъа-йидаз ахъайна кIанда. Лугъуди хъи, хер акурди хирен устIар я. Заз аквазва, луьткве, ви рикIелни хер хъанва. Вун зи гъавурда дуьз акъада. Яб це, гила за ваз ихтилатда.

— Зун, — лагъана инсанди, — са кIус фан къадир авай дагъвидни хзанда чIехи хъайиди я. Вахт алуькъайла, захъ зи хзан, кIвал-Югъ хъана. Чаз уьмуьрда четинвилер, азиятар, кашар-мекъер тIимил акулнач. Вири акулна, амма икI ятIани, чун бахтлу тир, вучиз лагъайтIа чаз чун гзаф кIандай. Чи девлет — чи вафалувал, чи муьгъуьббат тир. Заз затIни кIандачир, ам акун, адахъ галаз шад декъикъаяр кечирмишун зи зрзиман мурад тир. Гъавилляй адавай айрутмиш хъун заз гзаф залан жедай ва за яргъи мензилриз, тIурфанриз килиг тавуна хайи кIвалихъ, адан патав гъерекатдай. Зазчетин йикъара, зун кефсуз тирла, папа зун секинардай. Адан милайим хъверди, назик теменди зун фад сагъар хъийидай, зи руьгъ хкаждай. Ибур зи бахтлу йикъар тир. Акулна-такулна, гъа икI къад йис акъатна. Чаз къве хва, са руш хъана. Веледрин гъиле хъеан пешеяр вугана, абур эвленмишна. Ахпа йиса са хтул метIе-

рал хкаж жез башламишна. Ваз мад вуч кIан я, инсан? Бес им еке бахт тушни? Амма... — инсан кис хъана.

Октябрдин эхирриз йикъар рагъ алай чимибур хъайитIани, йифер тIимил мекъибур жеда. Инсан'ди саки мичIи хъанвайди ва гъава рекъизвайди гъисезавач. Ада, са гъвечи геренда фикирар авуна, ихтилат давамарзава:

— Амма зи бахтлу йикъар ахвар хъиз алатна.

— ГъикI?

— Зи играми паб, уьмуьрдин юлдаш «кефсуз» хъана: адахъ девлет кIватIунин хкат тийир «къиздирма» галуькъна. Са гафуналди, зун папан лукI, пабни шейэрин лукI хъана. Къуншидин кIвале халича акурла, зи папан рикI дар жедай. Зи играми папан кефи ачухун патал за тадиз халича къачудай. Эгер къуншиди телевизор къачуртIа, зи юлдашдиз рангунин телевизор кIандай. Эгер хуьре сада ч Москвич» къачуна лагъай ван хъайитIа, «Жигули» гъаятдиз хкведалди зи играмидаз я йифен ахвар, я йикъан къарай амукъдачир. Са гафуналди, чна цIийи кIвалер багъа эменнидай ацIурна. Амма зи папан нефе, ви гъуьл хъиз, ацIун тийирди хъана. Гила, лагъана папа, чехрин буьлуьлдин къапар жагъура, кIвалевай цIийи мебель акъудна, импортниди къачу, тупIарихъни япарихъ къизи лар акалун гила айиб я, бриллиантар къачу. Вири къачуна. Эй дуст кас, девлет хъеан чахир хътин затI я: хъвардавай мадни кIан жедайвал, кIватIирдавай мадни гзаф кIватIиз кIан жеда. Бе-ес, кар гъана ава ман.

— Ваз ам кIватIдай пул гъинай къвезвай? — хабар къуна луьткведи.

— Пул къазанмишун патал, — лагъана инсанди, — за пеле. I гъекъ акъуднач. Образование хъаначтIани, къеж квай кIвалах гъиле гъатайла, жуван къуллугъдикай хийир къачуна, зун югъди пул кIватIунин юрта гъатна. Акулна хъи, жибиндик къуш акатна зи. Тандал цIийи партал хъана, туьтуьна галстук. КIвачерални къа къан дабан квай импортный туфляяр. Кепка гадарна, къилел шляпа алуькIна. Гъилихъ къизилдин сят, тупIухъни гъуд къван еке тупIал хъайи зун межлисдин итимрин жергеда гъатна.

— Вуна вуч кар-кеспи ийизвайтIа (лагъанач зхир.

— Кеспи? Закай пешекар ришветбаз хъанвай, — жаваб гана инсанди. — Эхъ, гила чина гъахътин пешени арадиз атанва. Исятда ришвет авачиз са кIвалахни туькIуьзвач. Садбурувай за къачуз хъанатIа, муькуьбуруз за гуз хъана. Бе-ес! Гъаки тахъана жезвач эхир: жуваз герек къведай ксар маса къачуна кIанзавай.

Иисар къвез алатзавай, амма зи папан нефе ацIузвачир. Адаз багъа шейэр къачун патал гзаф пул герек тир. Советрин мергъяматлу ва гъахълу законар кIвачик кутуна, чинал маса хам акъалжна, за гъахъдавайни, нагъахъдавайни, агъвал квайдавайни, квачирдавайни ришвет къачуна. ЦIуд касдиз за жунгаввал азунатIа,

садаз за калвал авуна. Эхъ, гъа икI девлет къватIна за. Дуьнья-дал инсандин риклиз кIандай къван затIар вири авай чахъ. А.мма бахт амачир. Шадвал амачир. Чи муьгъуь&бат амачир. Зи папа вичин рикIин вири ялав, муьбуьббат багъа шейэриз гана, заз зерени тунач. Къзилрин .суьгъурдин есирвиле гъатай адаз мад зун. зи дерди-гъал акхун хъвунач, ам югъ-ийфди шейэр къватIиз-чу-кIуриз жедай. Мад ада заз милайим хъвер багъиш хъвунач, кIвализ хтайла зи гуьтбуьл «ъачунач. За жуван кIвале чарада хъиз гъисс ийиз башламишна. Шадвал нвахъайла, за ичкидикай даях къуна. Папан чIуру чин акурла, дишегълидин милайим хъвер кIанз, зун масабурухъ ,фена. ИжI зун къерехда шадвал, рикIин архайинвал жагъуриз алахъна. Амма шадвал амачир я ичкида, я ашнадин къужахда... Вири ибурун къилел... Гила зун ракъара гъатзава, — ада плашдин жибиндай пачка акъудна пIапIрусдич цIай яна, туп-туп гумар акъудна.

— ГъикI ракъара гъатзава гъа? Ам вуч лагъай гаф я, инсан?

— КIвалахдилаь алуднава зун. 'КIвалах жегъеннемдиз! КIватIайди веледрин веледризни бес жедай. Амма... Лугъуда хъи, фад кIватIай девлет фад чкIинни ийида. Аквадай гъаларай, гъакI яз-ни я. Къе силисчи атана кIвалин шейэр вири нхъена. Ваз ам вуч кас ятIа чидани? Зи дуст... Зи суфрадал чIехи хъайи, гъилихъ за «багъишай» къзилдин сят галай зи дуст.

— АкI ятIа хъсан я ман, — лагъана луйткведи.

— Бажагъат, — дуру хъверна инсанри. — КIеве гъатай чIавуч ичкидин дустар яргъаз жеда. Мад вучда къван. Ваз чидач, инсандиз, сагъ тирла, вич гъамиша сагъ яз, девлетлу тирла, гъамиша жибин яцIуз амуькдаьди хъиз жеда. Гъайиф хъи, икI туш.

...Бирдан инсан хиялрикай хкатна. Садлагъана ам элкъвена къуд патяхъ килигна. МичIи хъанвай. Касни аквазвачир. Айжах гила вич вичел хтай ам кумукъайди хъиз амуькна: «Захъ галаа инал дерди-гъал авурди вуж хъурай? Яраб зун раханачир жал? Белки, им ахвар ятIа?.. Я тахъайтIа, зун захъ галаз раканани?? Гъм...» — ада перишандиз къил галтадна, явашдиз са вуч ятIани лагъана. Патав,гвай куьгъне луйткведиз вил яна, мад къил галтадна. Ахпа къайи къванце гъил атIумна кIвачел къарагъна. Агаж хъайи метIер кIандайвал муьтIуьгъ жезвачир. Бирдан адан рикIиз кичI яна ва ада пехъи .хъанвай гуьлуьвай яргъа хъун къетIна. Ам эквери нурламишнавай шегъердихъ элкъвена. Хияллу я. Гъинизфин: кIвализ? Дустарин патав? Гъинва абур, амани абур? Ресторандиз? Ада вични гуьлуьун къерез гадарнавай куьгъне луйткее хъиз тек яз, гадарнавайди яз Гоиссзавай.

«ТIурфан акъатдай хътинди я. Къуй' Эхъ, вуч жедатIа хъана алатрай. ТIурфандайлаь гуьгъуьниз гъава секин жедалда», — хиялна ада тару гатазвай плашдин ценер вичив агудиз.

Шегъердин къилелай мичIи гуьулел алай гимийриз дуьз рехъ къалурун патал маякди **экв яэавай**. Ам яргъалди а экуьниз тамашна. Ахпа къил къуьнера **ту||ф ада** экв аквазвай патяхъ гъерекатна.

КIвалахдин вахт куьтягъ, **НАДВ** хъанвай. **ЖЩЯВДО** теклифнавай ксар атун **ЖАРМАК** гуьзлемишзавай ва са вуч **ятIанЯлИИИншк» Р*к** **гIагIагIа** ахъайна кабинетдиз къвед лагъай секретарь **Паша^Я^Ш^дан** гуьгъуь-наллаз секретарь **Магъмудова** Наидани яна. **а^^^ИшК^Камалован** вилик квай **АМАЛО-** столдихъ чка къуна.

— Къуьдни алуькзава, — лагъана Пашаен **РАПО**

— Амма чун гилани гъазур хъанвач, — алав **АМАЛО-** ва адан фикир. Къе ам са шумуд майишатдиз **РАПО** акур чIуру гъаларикай ихтилат ийизвай чIавуз **РАПО** датель Атлухановни атана. Гъамиша тади квай ам атанай.

— Багъишламиша, тIимил геж хъана, — лагъана, ада ашай папка столдал эцигна, Пашаеван къаншарда чка къуна. сад лагъай секретарди замечание ийиз .кичIезвай, амма чуюькни авунач.

Гъар юкъуз «ГъвечIи бюро» ва гъар гъафтеда садра **райондин** штаб кIватIун виликан секретарь Алиханова кутур адет тир. Щийи секретарди гъар юкъуз кIватI х^унар герек азачирди **гъисаоЩ**. Анжах герек атай чIавуз ада райондин къилин руководителриз вичин патав эвердай, меслятар ийидай. Идаз гъа виликдай **хъиз** «ГъвечIи бюро» лугъузмай. Инал протокол-затI кхъизвайди **тушир**. ГъакI хъайила абуру гъарда вичин фикир ачухдиз лугъун **лазим** тIр.

И сефердани абуру райондин майишатра авай гъалдикай **ва** пака авуна кIани кIвалахрикай рахунар авуна, вуж гъиниз **фена** кIандатIа меслят хъана. Эхирдай сад лагъай секретарди **гайи** Суалди ацукънавайбур фикирлу авунай.

— Квез къе райондин газетдай интересней вуч акуна? — суал ганай Камалова.

— За ам кIелнач, — хиве къуна РАПО-дин председателди. — Ана вуч авай? — жузуна ада вилик ацукънавай Пашаевавай. .

— Ана мус интересени макъала хъайиди я къван! — **Пашаев** хъуьрена.

— Вучиз к)не акI лугъузва, Паша Къурбансвич? — хъуьтуьлдиз жузуна Ин^иради. — Месела, заз Салманован макъала **беген**, миш хъана.

— Гъи Салмановал? Къарибан? «Экуьн ярар» совхоздин .стар ший агроном Къарибан? <• -щ ■

къадагъа авуна, бес тежезвай къадар калер къачун патал серен-жемар къабулун тапшурмишна.

Мукъвара обкомдин пленум жезвай. Камалов анал са бязи месэлайрикай рахун лазим тир. Ингъе, гила ам, атайбур хъфейла, гъазур жезвай. Амма ара-ара ада гъиле авай к'валалах акъвазарна, инал хъайи ихтилатар рик'ел хкиз веревирдер ийизвай...

Виликдай, совхоздин директор яз к'валахдайла, Гъалибаз майишатдин ,гъи хилез вуч герек ят'ла, гынал вуж эцигун лазим ят'ла, нихъ галаз гъик'И рахана к'андат'ла чидай. Са майишат тир, са коллектив. К'валах авун сифтедай четин хъанат'лани, ахпа регъят хъана. Экономика хкаж хъана: харж авур' пулар бад гъавая фе-нач. Къазанжи яз къазанмишай такъатрикай хейлин пулунихъ хуьре культурадин еке дворец зцигна, аялар патал ясли — бахча кардик кутуна. Нек'един комплекс ва конторар эцигна, хуьруьн вири куьчейра къван туна. Совхозлин къвед лагъай отделениедани гъамар эцигунив эгеч'навай...

Амма гила адан хиве са майишат ваъ, вири район гъатнавай. Райондин гъар са майишатдихъни вичин къет'енвилер, вичин гъализ тахъанвай месэлаяр ва игътияжар авай. Республикада хъсанбурун жергеда авайт'лани, эгер къенин йикъан истемешунар фикирда къурт'ла, эгер гележегдин везифаяр фикирда къурт'ла, хъувуна к'лани к'валахар гзаф амай. Амма квелай башламишин? Гъи месэладиз сифте нубатда фикир гун? Гъи месэладал кадрийрин, зегъметчийрин яратмишдай къуватар ва инициатива желб ийин? Ик'И хиялрик квай ч'лавуз, ша талгъана атай мугъман хъиз, фикирдиз Пашаев хтана.

Совпартшкола куьтягъай виликан муаллим Пашаев дагъдин районрикай саниз орготделдин зеведиш яз ракъурнай. Пуд йисалай адакай .ина секретарь хъана. Са шумуд йисуз ана 'к'валах авурдалай къулухъ ам хайи райондиз ,хтана. Са йисалай ам партиядин райкомдин къвед лагъай секретарвиллиз хкъанай. Гъа ч'лава-лай инихъ вад йис алатна. Пашаевакай халкъдиз пис фикир авачир. Алиханов кефеуз хъуниз килигна сад лагъай секретарвилин везифайривай акъвазарзавайдакай хабар хъайила, гзафбуру адан стол Пашаева къада лагъана фикирнай. Амма партконференциядал коммунисти хуьруьн майишатдин илимрин кандидат, республикада т'вар-ван авай совхоздин директор Камалов сад лагъай секретарвиллиз хкъанай...

Дуьз лагъайт'ла, Алиханов к'Гвалахдилай алудунин ,себеб масад тир. Район республикада хъсанбурукай гъисабзавайт'лани, еке мумкинвилер авай адан экономика ва культура эхиримжи йисара гъа са чкадилай виниз хкаж жезвачир. Бязи хилерай, лагъайт'ла: (иллаки малдарвиляй), вилик финин еришар республикадин юкъ-, ван дережадилайни агъуз .тяр. Ик'Г ят'лани, Азиз Алиевичан хатур]

не

к'лани неари ам лацу авунач, адав арза .жкъиз туна. И сир анжах тек са Гъалибаз КПСС-дин обкомдин секретарди ачулнай.

— Ак'И яз хъайила, бес хуьруьн майишатдиз руководство гуз вай секретарь Пашаевакни тахсир квачни? — жузунай ада.

— Гъел'бетда, ква, — жаваб ганай адаз. — Гъавиляй чна ам сад лагъай секретардин чкадал теклифни ийизвач. Къуй гъеле к'валахрай. Килиг хъийин...

— Бирдан къатиз акъатай телефондин зенгини ам хиялрикай хкудна.

— Гъалиб, к'вализ мугъман атанва. Хъша, — лагъана телефондай папа.

— Вуж я? За ваз вуч лагъайди тир?

— Кич'е жемир, мугъман ^куванди я.

— Гъиле са гъвеч'и к'валах ама. Ам куьтягъ хъанмаз...

— Ваъ, ваъ, вири туна, хъша, — к'левивал ийизва папа.

Югъ нянал эляч'завай. Гъалиба хъфидай рекъе, яраб атанвайди вуж ят'ла, лугъуз, фикирзава. К'валале ам Алиханова гуьзлемишзавай.

— Азиз Алиевич! — Гъалиба мугъман атунал шад яз къве гъилни ахъайна адан къаншардиз гъерекатна. — Ажеб хъсан хъана куьн атана.

Къведни столдихъ ацукъна, чин чина аваз.

— Кефияр гъик'И я, Азиз Алиевич?

— Зун хъсан я. Вун гъик'И ят'ла лагъ садра. Залан яни Мономахан бармак? Чизва заз, ой, акъван залан я хъи!

Къведни рик'ивай хуььреза. Гъалиба папаз вил яна. Гъуьлуьн гъавурда акъур Адията ,гъасятда столдал чай гъана.

— Залан ят'лани, бязибуруз ам ахварайни аквазвач, яраб зи кыилел мус жедат'ла, лугъузва.

— Ам вуна дуьз лугъузва, Гъалиб, — рази хъана виликан сад лагъай секретарь, — амма чизвач хъи, гъикъван им четин, жавабдар къуллугъ ят'ла.

Саки къад йисуз партиядин райкомдин сад лагъай секретарь хъайи Алихановаз и кар хъсандиз чизвай. Адан къуллугъдин рехъ гъамиша ц'алц'амди, регъятди хъанач. Амма бязибуру, ам кефина ава, лугъуз, фикирзавай, вучиз лагъайт'ла адан гъиляй вуч хъайит'лани къезвай. Амма гъакъикъатда гагъ-гагъ адавайни вири крап кыилиз вичиз к'андаивал акъуд жезвачир.

Чай хъваз-хъваз абуру ихтилатар ийизвай. Рахун райондин экономика вилик тухун патал мад вуч хъувун лазим ят'ла гъадакай тир. К'валахдин еке тежриба авай Алиханова, гъалат'риз анализ гузвай ва эгер вичикай мад сад лагъайди хъанайт'ла. а'бур тикрар ийидачир, лугъуз, вичи вичиз теселлияр гудай.

— Чун гзаф вахтара, — давамарна ада вичин фикир, — вири чи къуватар план тамамарунал жел'б ийиз хъана. План — са ра-)
0*

хунни алачиз! ТахъайтIа, вун аял хъиз гъилер авадарна раkIаривай виниз акъвазардай. Низ Iхуш жеда и кар? Амма гузвай план гъакъикъатдихъ галаз къазвайди туш лагъайла, ваз яб гудай касни жедачир. Вун ахпа, kIанзни-такIанз тапарар авуниз мажбур жедай. Гъа са вахтунда чун, партийный •работнижар, халкъдин арада тIимил хъана, чна абурун игътияжар таъминаруниз бес къадар фикир ганач. Вучиз? Вучиз лагъайтIа, социальный месэляяр кьилиз акъуд тавунай жавабдарвилиз чIугвазвачир.

Гъалиба дикъетдалди адаз яb гузва, адан гъавурда акъаз алахъзава. Ахпа ада ,къе вичинни Пашаеван арада хъайи ихтилат ахъайна.

— Гъелбетда, Пашаеван умудар масад'бур тир. Инсан я, белки, гъавилай ам са тIимил векъини я жеда. Ваз вуч аватIа чидани, Гъалиб? Зун кефсуз яз эхиримжи къве йисуз kIвалахдикай хкатиз къана. Зани адаз вичин алакъунар къалурдай мумкинвал гана. Амма власть вири вичин гъиле хъайила, адавай адакай дуъз хийир къачуз алакънач. Акси яз, ам бязи кадрийрив нагъакъ хкуъкъиз хъана. Инсандин кефи хуни адан гъилерни кIвачер кутIунда, адахъ ашкъи амукъдач. Ашкъи авачиз авур kIвалахди бегъерни гудач. Амма Пашаев пис работник туш, адахъ галаз kIвалах ийиз жедайди я. KIанзавайди ам гъамиша жуван гуъзчивилик хъун я, дуъз рекъе тун я.

И ихтилатрик кваз абуру фуни тIуъна. Адията мад таза чай гъана. Алиханова адаз чуIхсагъул лагъана, амма чай авай истикан анихъ авуна:

— Чай заз .kIандай затI я, амма...

Вичи кефсуз кас яргъалди ихтилатар ийиз туна, лугъуз, Гъалиба гъайиф чIугвазвай. Адаз и тIимил kIул алгъанвай, яргъи буйдин, яхун эгъли касди ара-Iбир, вичизни хабар авачиз, гъикI гъил хурал тухузвайтIа акурла, язухни къвезвай.

Мугъман kIвачел къарагъна. Адията адавай мукъвал-мукъвал атун тIалабна.

— Чна куън гъамиша играмиди яз къабулда, Азиз Алиевич, — лагъана Гъалиба.

— Азиз халу, гила къведайла, (Мафират халани галаз ша.

— Чухсагъул. Гъалиб, вунани зун рикIелай ракъурмир. Гъикъван лагъайтIани, захъ меркезда гзаф ярар-дустар авайди я. Бязи месэляяр, чуънуъхна вучда, гъамиша чаз kIандайвал туъkIуъдач. Алакъаяр, таниш-билишар герек къведа. Вучда? Гъакъикъат гъакI; я, ваз тийижир кар авач хъи. Зун гъазур я.

— Чухсагъул, Азиз Алиевич. АкI за куън инжиклу ийидач. Ам ма kIеве гъатайла, чара авач, къведа.

Са фикирна Гъалиба исятда Алихановавай куъмек тIалабун,¹ амма лагъанач. Райцентрада ва адан патарив гвай хуърера kIвалах.¹ дик квачир Iзаф къадар жегъилар авай. Абур патал районда сг

заводдин цех эцигуни гъакъиндай ада гайи геклиф ДАССР-дин Министррин Советди тестикъарзавачир. И карда виликан сад лагъай секретардивай куъмек гуз жедай. (ЯтIани Камалова Алихановаз лагъанач, ам инжиклу авунач.

Мугъман хъфейдалай къулухъ Адията лагъана хъи, бес нянрихъ хъиз kIвализ са кас атанвай ва ада Гъалибав гице лагъана конверт тунва.

— Конверт? Гъм, гъваш кван.

Конвертда пул авайди акурла, Гъалибан гъил зурзана, ам чилел авг^тна. Столдилай къапар вахчузвай Адият къя хъана акъвазна:

— Ана гъикI хъана?

— Им вучтин пул я? — суалдиз суалдалди жаваб гана гъуъл\чилел аватнавайдал тIуб туъkIуъриз.

— Гъа атайда вав гице лагъана тунвайди я. За ваз герек док\мент ятIа лугъузвай.

— Яраб вуж ятIа? — фикирлу яз вич вичихъ галаз рахана Гъалиб.

— Зи рикIгл алама: адан кьилел шуътруъ рангуни патар куърелъайи хътин шляпа алай, — лагъана Адията, — чинни акад фу къван екеди, яруди тир. Руфунни — ингъе! — ада гъилерин ишарадал таниш тушир касдин руфун гъикъванди тиртIа къалурна.

«ГъинаватIани заго'гконторадин директор Сефигъхан я. Вуч авуртIа хъсан я?»

Вуч авуртIани са кардал кьил зцигна kIанзавай. Амма и йифиз адавай вуч жеда? Ришвет гваз атайди вуж ятIа тайин чизвачир. Милициядиз хабарна шак гъизвай Сефигъхан къуртIа, ада вич туш лугъуда. Вучда? Конверт чилел аламай. Ада вил акъур Гъалиба гъилер, къацIай затI къурди хъиз, костюмдивай гуъцIна. И арада kIвализ силисдин органрай атана им вучтинди я лагъана хабар къуртIа, вуч жаваб гун?..

Камалов акъваз тийиз kIвале къекъвезва. Адиятан ийир-тийир квахънава. Ада вичин фагъумсузвили гъуъл гъихътин беябурчивилик акатун мумкин ятIа анжах гила аннамишнавай.

«...Сефигъхан ятIа, вучиз ада заз ришвет гурай? Герек атай чIавуз за вич хуън патал?.. Белки, ам масада гъалдарна ракъурнавайди ятIа? Ни? Вучиз? Белки, Пашаеван къуъруъкар ятIа?..»

Камалова прокурордиз kIвализ зенг авуна, багъишламишун тIалаб'на, ада хъайи агъвалатдикай хабар гана.

Ихътин дуъшуъшра вуч авун лазим я? — жузуна ада.

— Хабар гана хъсан хъана. Куън архайин хуъхъ, Гъалиб Рамазанович, пакамахъ чна ам вуж ятIа чирда. Геже хийирар.

Амма и йиф секинсуз яз акъатна. И агъвалат гъам Гъалибаз, гъам Адиятаз таре хъана.

Пакамахъ сад лагъай секретарь вичин кабинетда ацукънавай.

Къе агъалияр къабулдай югъ тир. Адан патав куърерай арза-фе, зе гваз, члин теклифар ва чкадин органрилай арза гуз инсанаI атанвай. Ада гъар садаз дикъетдалди яб гузва, ам гъар садан. гъавурда акъаз алахъзава, абуруз куъмек гуз чалишмиш жез'ва. Агъалияр цIйи секретардилаи рази яз хъфизва. Камалова къатIанг хъи, гзаф арзаяр, шикаятар чкайрал инсанрихъ галаз дуъз рафта { вал гвачиз эгечIайла арадиз къевезвайбур я.

Нисинрихъ хъиз прокурорди зенг авуна лагъана хъи, бес накъ пул гваз атайди, дугъриданни, Сефигъхан я ва вичи ам рикIс чIуру фикир аваз ганвайди туш, лугъуз къинер къазва.

— Вучда? — жузуна райондин прокурорди.

— Законди вуч лугъузва?

— Законди ам дустагъда тур лугъузва, Гъалиб Рамазанович.

Прокурорди яргъалди Камалсван жава'б гуъзлемишзава, аммг секретардивай сад лагъана жаваб гузжезвач.

— Хзанар вуж ава?

— Ирид аял, ЧIехида цIуд лагъай классда кIелзава.

Сад лагъай секретаръ мад фикиррик акатна. Са рикIи лугъуавай: вун Iпулунихъ маса къачуз кIан хъайи алчах закондал жаза«ламиша. Муъкуъ рикIи лугъузвай: адан аялрин язух ша. Э ни ада прокурордиз ихътин тапшуругъ гана:

— Къуй кIвалевай пул вахчуна |Хъфирай. Заз жуван кIвалаз инсанар дустагъра тунлай башламишиз кIанзавач. Амма заз чиз-I ва: ада вичин мажиб гъайиди туш, ам ада государство алдатми): на чуънуъхнавай пул я. Чна гележегда мад икI тавун патал ам кIвалахдилаи чукурда. Къуй амайбурузни эсер хъурай.

кIвалахдин югъни куътягъ хъана, мад секинсуз йиф алуънеI Ада гъа са суалдиз жава'б жагъурзавай: «Яраб зун гъахълу ятIа...а

ПАРУДИН КЪЕНЕ

Хуъруъвай къакъатна хъиз лацу къванцин къакъан паруди! къене къе мертебадин кIвалер хкаж Iхъанва. Пару акъван къакъа я хъи, къецецаи анжа'х шифер янавай къав ва емиш тарарин у вар аквазва. кIвалерин вилик, гъаятда хатрутин еке тар ава. Ад кIаник са къулунин скамейкадал эгъли итим ацукънава. Адан чI лав матIар алай чиниз чепедин ранг янава, къелечI хъуькъвер лекъвер гъатнава, гъилин цIамарал къурай хам алкIанва. Зудлай гатфаралди месе гъатай ам, гъаваяр чими хъайила, к I ^ ахкъалтнавай, амма чандиз бегъем такъат хтанвачир. ЯтIани ад! гила вич азраилдин хурукай хкатайди чизвай ва гъавилай рикЦ къеняй ада шадвални ийизвай.

Скамейкадал рагъ гуз ацукънавай Гъажидин рикIел, ву|ятIани, рагъметдиз фейи дах хтанай. Вичин эхиримжи нефесл

ада хъиз веси яз са шумуд несигъат тунай: «(Килиг, чан хва, и дуъньядал амукъзавайди хъсанвални писвал я. Анжах хъсан крар ийиз алахъ. Къуни-къуншидихъ, жуван жемятдихъ галаз гъуърметлу хъухъ, Иллаки авай са вахахъ галаз. Адан кефи хамир».

ЧIехи хъана, туътуъник твар акатайла, адан рикIелай бубадин веси алатна. Арадал са карни алачиз, ам уъмуърлух яз вахахъ галаз мида хъана. Къуни-къуншидин хийир-шийирдал ам хъанач. Акси яз, Гъажи абурухъ галаз гъамиша хъел тир. Хата хъана гъаятдиз къуншидин верч атайтIа, къена парудлай къежел гадардай. Дар йисара Гъажиди гишиндаз са къас фу ганач, мекъидаз — партал. Вич балкIандал хъайила, яхдавайдаз ада салам хгуз амуькнач. Рагъметлу диде-бубадиз хемискъан ганач. Гъажидин амалар эхи ийиз тахъай авайни-авачир са эркек велед, пабни къачуна, хуърый фена гзаф йисар я. Адакай бубадиз са ван-сесни авачир. И гегъенш дуъньяда Гъажи тек тир.

ХъуьтIуън яргъи йифера, вилер къавуз яна, чан гъаргъарда авайла, адан рикIел фадлай гъилелай вегъенвай къуъзуъ вахни, кефсуз хъайила къил чIугваз къванни тахтай хвани, гъамиша хатурсуз хъайи къуншиярни — вири хтанай ва гила ам абур атунал вил алаз, ракIариз килигиз акъваздай. Къуьдни акъатна, гатфарни алуькна, амма гару къванни адан рак ахъайнач. Садани адал къил чIугунач. Сада къванни адан гуъгъуъл къачунач, къенани, аманни лагъанач. Гъа чIавуз Гъажиди вич виридан рикIелай фенвайди, вич садазни герек амачирди тьисснай. Гъа чIавуз ада, накъварив ацIанвай вилер къавуз яна, аллагъдиз ялвар авунай. вичин тахсирар хиве къунай ва гунагърилай гъил къачун тIалабнай ва вичи мад, эгер сад аллагъди сагъвал хгайтIа, ахътин «къелетар» хъийидач, лугъуз, къинер къунай: «Я ребби, вуна зи гунагърилай гъил къачу ман, зун ви ажуз лукI я, вакай са чара...»

Инсанрин къисметар хала-хатурвилерини ришветри гъязавай йисара, ялтахвилакай юлдаш къуна, алишверишдин идарайра кIвалахдайла чапхунай девлетдикай — къизилрикайни пуларикай адаз са куъмекни жезвачир. Абур вири туна ам и экуъ дуъньядай физвай. Белки вич къиникъин дертни адаз авачир жеди. Адан дерт масад тир: «Низ туна вири ибур физва зун?!» — гъарайзавай адан зайиф хъанвай рикIи.

— Такабур жемир, хва. Такабур хъайи дагълара жив къвайид ялда, — лагъаналдай бубади хъиз.— Са чIавузни жув амайбуралай вине къамир. Чарадал пехил жемир, инсанрив инсанвиллин рафтар гв'аз эгечI. Чарадан дердинин гъавурда акъаз алахъ.

Амма хъи и камаллу гафарни рикIелай ракъурна. «Зун жен — и келле авай кас — и тIеквенда-туьквенда жен? Им зи пеше туш. Залай алакъ тийидай кIвалаж авайди (туш! Райподин главбух вуч пеше я? Председателвал гайитIани, за хиве къач (налугъуди, адаз и къуллугъар теклифзава). Дагпотребсоюздин председателвал

гайтла, белки разивал гун» — лугьудай и цуд классни куытыг тавунвай Гьажиди. Амма са кардал гьалтайла адахъ галаз бягъс чугваз жедай кас жатгыдачир жеди вири Кюьре магьалда: ялтахрин шагъ тир ам. Вичин Квалах туькгуьдалди ви Квачерик руг жедай ам. Клула къадай ада вун. Вичин хийир патал пабни ракъурдай ада месик ви...

Чидач аллагьдиз адан язух атанатла, чидач агъа дубньядани ам хьтинбур герек авач, лагъана, азраилди чан къачуначтла, гатфарихъ Гьажи Квачел ахкъалтна. Ажалди рак гатазвайла къуркьинер, тубаяр гила ада гьакI ракъур тавун лазим тир., Мад ада «ахьтин къелетар» хьувун тавун лазим тир. Гила ада вичин къакъан парудин къапуяр хайи вахаз, къуншийриз ачухун лазим тир, ам абурун хийир-шийирдик шерик хьун лазим тир. Амма къапуяр» залан дапIарар яна агалнава. Эхъ, Гьажи маса руквадикай ишиннавай тини тир. Гила, сагъ хъхъайла, адан рикIелай вири фенвай: къур къван кьинерни, тубаярни, инсанрин дерди-гьални —вири...

Ацукънава Гьажи хатрут таран кланик, ракъинин чими нурарикай, михьи гьавадикай лезет хкудиз, вич сагъ хъхъунал шад яз., бахтавар яз. Амма гъа и гьузел юкъузни, гьамиша хьиз, адан рикIяй, вацI хьиз, чулаъ ва туькъуьл хиялар физва. «...Эхъ, гьакI хъайила, са касни заз клан туш. Заз а'бур садни герек туш. Куьз. я зи абур? Анжах зун секинз тураи. Зун галачиз чпиз хир кутIунрай. "КлантIа чпиз цийи хуьрер эхциграи, цийи рекьер тухурай. Къуй чпиз чурухъанар къарагъаррай, уьлегъанар къуруррай. Заз вуч ава?.. Эхъ, са гъина ятIани къаяр, тIурфанар акъатналда, жиедин яцIу маргъалрик хуьрер акатналда. Хьурай ман. Заз вуч ава? Са гъина ятIани залзалади шегъерар, хуьрер чукурналда-, тамари цIаяр къуналда, ятар акъалтналда. Хьурай ман. Заз вуч ава? Зун аллагъ туш, пачагъ душ. За вучда? Анжах зун секинз тураи. Зун сагъ яни? Я! Аллагьдиз шукур хьурай, гьам бес я заз... Са гъина ятIани къурагъвилер хъаналда, са къални техил экъечIначалда, халкъар гишила къеналда. За вучда? Къирай ман. Анжах гьар зацра заз гьазур гьуьр хкиз гурай. Якни чIем хгурай, мад затIни кландач заз... Эхъ, касни герек туш заз: хвани, вахни, жемятни... Эхъ, гьавилай за, куьн такурай, лагъана, Квалерни хуьруьн кьерехда, парудин къене эцигни авунва. Я заз куьнни ггрек туш, я кьез зунни... Икибаштан, за и хазина месик ксана КватIнавайди туш. За ам и акьуллу келледалди къазанмишнаважди я Гьелбетда, за чIехидаз гардан клир хьиз къвечIилни авуна., чини* цуькIуьн вегъейла, ам михьна, хуьруьнни авуна... Акъваз садра, зун Квачерал мягъкемдиз ахкъалт хьувурай, ахпа за кьез зун Гьажи яни, тушни къалур хьийида...»

Гсажи ажугьлу яз са нихъ галаз ятIани гьуьжетра авай. АдаIГ рикIяй физвай хиялар аян хъайи сада суал гун мумкин я:

— Я Гьажи, вун ихьтинди гъинай аватайди я? Вуна. чяа. хъвайи!

булахрай яд хъваначни? Вун, чун хьиз, гъа са цавун кланик, гъа са чилел чIехи хъаначни? Вучиз вун ихьтин мурдар мурадар авайди яз яшамиш жезва? Мус ва гъина вун хьтинди арадиз атана? Белки, дяведин четин йисара, авай са стха я, лугьуз, ваха вичин аялрихъай атIуз ваз чинеба фу гудайла хъанатIа? Белки, хуьре гзаф аялар гишила рекьидайла, буба Армияда аваз, диде кьейи 'етим я, лагъана, гьукуматди детдомда хуьзвайла хъанатIа? Белки, яедучилишедай катна хтайла, хуьруьн Советди вун туьквенда эцигайла хъанатIа? Четин я, Гьажи, ви рикIин мичIи пипIера къежъуьн. Анай акуь са ишигъни аквадач.

Ацукънава Гьажи хатрут таран кланик, скамейкадал. Мурмурзава ада, гьуьжетзава ада, гьелягъар къазва ада са низ ятIани. /^кьадай гьаларай, виридаз.

Бирдан адан япанихъ Клевиз гьарайзавай папан векъи сес га-
лукъна:

— Гьажи! Я Гьажи! КIвалер кузва!

— Курай ман. Заз вуч ава?

— Кузвайбур чи КIвалер я, я итим!

— Ангъ?! — гьарай акъатна Гьажидай ва ам, яхун, гьвечи, кефсуз итим, резиндин туп хьиз, цавуз гадар хъана. Элкъвена килгалтIа, кланик квай хъран патав гумай векъера цIай къунва.

Вичиз касни герек туш лугьуз къургъар гузвай Гьажиди гила гьилер цавуз хкажна, Клевиз гьарайзава:

— Я къуншияр! Я жемятар! Зи КIвалер кузва! Двекай са чара!..

Гьажиди кузвай КIвалерал чукуриз, элкъвез варчихъ хквез, жемятдиз куьмекдиз эверзава. ЖемIятни, Гьажидикай авай такIанвал Квачик кутуна, куьмекдиз къвезва. Къуьнуьхъ яд авай кварар талаз, гьилера ведреяр аваз, къуьнел лапаткаяр, якIвар алаз. КIватI жезва вири варарихъ. Абур къеняй мягъкемдиз агалнава. Ларуни Дербентдин къеледин цал хьиз къакъанни я, мягъкемни.

— Жемятар! Зи КIвалер... Са чара!.. — гьарайзава Гьажиди къецедай варар ахъая лугьуз эверзавайбурун ванни текъвез.

Жемят гураарар гваз хтана, парудилай гьаятдиз эвичIдалди, цIу вичин кар аквазва.

— Жемятар, жемя-я-я... — вичин хазина вай-зай хъана акур Гьажи, дергесди ягъай векъин къал хьиз, гьаятдин юкъвал ярд хъана. Адан рехи костюмдин жибиндай лацу зунжурдихъ галай варарин жуьлег чилел аватна...

КИМЕЛ

Октябрдиз, акърабар са сятинин къулухъ хкайла, Квалахдилаи туьгъуьнлиз ял ядай хейлин вахт амукъзава. Берекатлу ва гуьлуьшан зулун нянрихъ, тIебиат сует хъанвайди хьиз секинзавай чIа-

вуз, къуни-къуншидихъ галаз ислягъ суьгьбетар ийиз ацукъайла, галатун квадарда. Чи куьчеда ,яшамиш жезвай хзанар гьарма сад са хуьрай я. Абур сад садахъ галаз гзаф гьуьрметлу я. Белки, идак чи магьледин кимин пайни квай жеди.

Нурали муаллимдин квалерин вилик еке хатрут тар ква. Адан кIаник муаллимди вижевай ацукъдай чкаяр туькIуьрнава. Гьа и чка чи магьледин ким я. КIвалахдилай гуьгьуьниз чна и таран кIаник ял яда, шахматар, шеш-беш къугъвада, ихтилатар ийида. Эгер магьледа къве кас хъел хъайитIа чна инал мидяй ксар меслят хъийида. Са гафуналди, и кимел чна ,чи хийир-шийирдин вири месэлаяр гьязвава. Хъсан гьава авай саки гьар няниз. Иллаки гатуз, йикъан зегьемвал къена, гьава серии хъайила, варз алай **фири** нек хътин йифера куьн садрани къуншияр галаз ихтилатар ийиз варцин вилик ацукъайди яни? О-о, ихътин йифери инсанар сад садаз мукъва ийида, абурун ивидик сада садаз гьуьрмет авунин гьиссер кутада...

Зунчи Нурали муаллим шахматар къугъвазвай. Са арадилай, акуна заз, хъуьчIуьк шеш-бешдин къулни нваз 'Сабир чпин варцяй экъечIчава. Мекъи хъуьтIуьзни къилел тежедай, бурма чIарарин, бапIах хътин еке, чIулав мекер авай жегьилди яргъамаз гьарайна:

— Накъ заз 'туькIвей югъ тушир. Къе за ваз гьикI хъайитIани марс гуда!

Им ада Нурали муаллимдиз лугъузвайди тир. Свае гъанвай жегьил итим тиртIани, Сабирай, кетах аялдай хъиз, сарсах амалар акъатдай. Къугъвадайла вич амуькьунал ам садрани рази жедачир, гьуьжетар ийидай ва, вич мад къугъваIач лугъуз, къинер къадай, амма гьа пакад юкъуз шеш-бешар гваз кимел хкведай. Шофер яз ам чи магьледин еке панагъ тир: чаз тамай цIам-кIарас гьидайди, чуьлдай векъ хкидайди Сабир тир. Ваъ лугъуз чидачир адаз, я масад'буру хъиз, пулни къачудачир.

Шахматрин партия куьтягъайла, муаллимни Сабир шеш-бешрал къугъвадайвал хъана.

— КIаник акатайда вуч гъиз хъуй? — суал гана Нурали муаллимди.

— Са къатI, — Сабиран жаваб фадлай гьазур тир.

— Я Сабир, гьар сеферда амуькъайла эрекъ гъиз хъайитIа, вуна са ящик гъана кIанда, — зарафатна Нурали муаллимди зарар вегъиз.

— Рази я.

Гьамиша хъиз, гилани гьар сеферда Сабир амуькьиз хъана. Ам хъиле дакIурнавай, амма винел акъудзавачир.

— Гьелбетда, завай жуваз таре гайи муаллим таз жедач. Гьикъван лагъайтIани, айиб я, — лугъузва Сабира захъ элкъвена. — Ам ма и сеферда, муаллим, ин&киклу жемир, за ваз ахътин марс гуда хьи!

Мад Сабир амуькьна. Гила ада гьуьжет ийиз башламишна.

— Вуч къалмакъал я, хтул, мад 'вун тунани? — суал гайиди чи патав атай Ислам буба тир. Вири тадиз къарагъна, адаз ацукъдай чка гана. Гьасятда шеш-бешрин къулни къерех авуна: Ислам буба кимел атайла, къугъунар авун ва я >къал алаз гьуьжетар авун чаз кутугнавачир.

Чун ихтилатрал элячIна. Адет яз, сифтени-сифте чун совхоздякай, адан къилевайбурукай рахана. Алхпа ихтилат хуьруьн сергъятдилай элячIна дуьньядин къизпъин гьалар авай чкайрилай чарх яна, элкъвена мад хуьруьн-кIвалин дердийрал хтана.

— Куьн кефсуз хъанвай Эфендидал къил чIугваз фейи кас аьани? — жузуна Ислам бубади.

Чун сад садаз килигна. Ваъ, садни фенвачир. Гьатта и ,кар, вучиз ятIа, гьич чи фикирдизни атанвачир.

— Ам агъа магьледай я къван, — лагъана Сабира.

— Хъурай ман. Чун са хуьр, са жемят я, рухваяр, — гъиле авай къакъун асадин кIвенкI чиле эцяна Ислам бубади. — Начагъ хъанвайдал къил чIугун еке суваб авай кIвалах я. ГьакI хъайила, *щъ* разивал аватIа, пака гьа и чIавуз чун фида. ТефейтIа, чаз вирила айбда.

Вири Ислам бубадин теклифдал рази хъана. Зи къилиз фикир яна: «Ислам буба хъаначиртIа, Эфендидал къил чIугун, белки, чи хиялдизни къведачир жеди. Ада чун айибдикал хкудна».

И арада Сабир къуьзуь каеднхъ элкъвена. Заз ада кутуг тавур гаф лугъуз кичIезвай.

— Ислам буба, — лагъана ада чи вилик ц^квал ацукьиз, — за фицакъра чи гараждавай гадайризни гайи суал я. Садавайни дуьз жаваб гуз хъанач. Вавай жаваб гуз жедани?

— Лагъ кван, вуч суал ятIа килигин.

— Вучиз са хзанда авай къве стхадикай саа гъил ачух, жумарт рикI авайди, муькуьди гьамиша гъуд акъалайди, мутIлакьди жезва?

— Сабиран къилизни текъведай суал авач, — хъуьрена зун.

ХатI кутунвай лацу чурудилай кап чIугуна, Ислам бубади умундиз жаваб гана:

— Вири, чан хтул, аллагъдин (Къадардалди жезвайди я. Шукур хъуй вичиз.

Жегьилзамаз къил лацу хъанвай Нурали муаллимди наразивилин ишара яз къил галтадна. Ада лагъана хьи, аялар писбурни, хъеанбур, жумартлурни мутIлакьибур хъун чалай, чIехибуралай, абур тербияламишунилай аслу я.

— Вунни батIул я, муаллим, — Сабир тадиз кIвачел къарагъна. — За лугъузва: са кIвалевай, са дидедизни бубадиз хъанвай къве стха. Сад и зун хътин жумартлуди, муькуьди, месела, вун хътин мутIлакьди я. Вучиз? Са хзанда къве тер-бия авач хьи!

— Инал Сабир гъахъ я, — къул чІугуна Ислам бабадини аданг гафарал.

Сабиран сивик хъвер акатнавай.

— АкІ ятІа, «жумартлуди», ваз чиз, квелай аслу я? Лагъ кван, — жузуна муаллимди.

— Заз чиз... заз чиз, вири авайвиляй я, — жаваб гана ада скамейкадал, зи патав ацукъ хъувурла. — Мегер гъиле затІ авачир каодивай вичин жумартвал къалуриз жедани? ИчІи жибиндай вуч гуда? Месела, згер зя кІвале дІуд ящик эрекъар авайтІа, за исят-да квез са птулка лгъидай.

Сабир хъуьрезва. Чакни хъуьруьн акатна. Ада лагъай гафарал ваъ, адан хъуьруьннин тегъердал: Сабиран хъуьруьн сифте явашдиз ва атІуз-атІуз башламиш жеда ва ахпа ам къвердавай фад-фад ва къвердавай клеви ванцелди акІ акъатда хъи, налугъуди, рагар ацахъна аередиз авахъзава.

— Я Рамазан, вуна вуч лугъуда? — Ислам буба захъ элкъвена. — Вуна куьтІни ийизвач эхир.

За а'буруз ихътин са гъадиса ахъайна:

— Къадим заманада, — лагъана за, — Шагъ угъли Шагъ Абас лугъудай камаллу пачагъ хъаналда. Са сеферда ам, адет хъанвайвал, девришдин парталар алукина, вуч хабар-затІ аватІа чириз,, чинеба шегъердиз фида кван. За куь къил тІар тийин, фида пачагъ вичин везирдин кІвализ. «Зун рекъин мугъман я. Аллагъдийг хатур аватІа, къе йифиз зун кІвале тур» — минетна пачагъди. Везирди ам «Івач эцяна гурарайгъуз вегъена. «Вун хътин къекъвераргар тадай кІвал авайди туш. Квахъ 'зи вилерикай» — Ігъараяр гана везирди. Къекъвез-къекъвез фейи пачагъ эхирни шегъердин къерехда авай са къазмадиз акъатда кван. А къазмадани къузуь къужани къари яшамаш жезвай. Пачагъди лагъана: «Зун рекъин мугъман я. Къе йифенди къазмада гур ман». Кесиб къужади ам хуш-вшелди къабулна: «Мугъман аллагъдин патай я. Буюр, ша илиф»,. — лагъана къужади. И йифиз кесибди авай са цетъ тукІуна мугъмандиз хуьрек гъазурналда...

Ихтилат куьтягъ хъана. Амма ацукънавайбуру ам давамарует гуьзлемишзавай. Эхирни Сабиравай къарай къаз хъанач. Ам мад вичин чкадлай къарагъна.

— А гафаралди ваз вуч лугъуз кІанзава? — хабар къуна ада зи велик акъвазна.

— Заз лугъуз кІанзавайди ам я хъи, — зарафатна за, — эгер> вун акъван жумарт рикІ авай итим тиртІа, Сабир, вуна кІвалевай са бутылкани гъана гудай. Кесибдиз щІуд цегъ авачир хъи! ЩІуд ящик эрекъар авайла, сад лап акъалтІай мутІлакъдани гуда.

Вири хъуьрей чІавуз, Сабир чІуф авуна къерехдиз къекъечІна.

— Я балаяр, гъикъван гъуьжетар авуртІани, — лагъана Ислам бубади, — эхиркй, вири худади гайи паюнлай аслу я. Аллагъдк

156

чун яратмишдайла, гъар са кас гъихътинди жедатІа, вили/камаз вичин ктабда кхъенвайди я. Адан къадар авачиз къилелай чІарни аватдач.

— И дуьньядал хазвай вири ,инІсанрин къадар-къиомет гъа ктаб да кхъенвани? — кабар къуна Сабира.

— Эхъ, виридан.

— Яраб а ктаб тьикъван яцІуди ятІа! — хъуьрена Сабир. Нура ли муаллим заз килигна. Эгъли касдикай зарафат авун чаз хуш тахъайди Сабираз чир хъана ва, чун ихтилатрик квайла, са гъиниз ятІани фена. Са арадилай ам ящик эрекъар гваз чи патав хтана.

— Яда, ибур вучтинбур я? — ящик акур муаллим перт хъанвай.

— Ибур зун шеинбешрал турла, ваз къвезвайди я. Къуй Рама зан халудини зун мутІлакъди я лагъана фикир тавурай. Хъухъ, кеф чІугу!

— Куьчедал эрекъар хъваз чун ,ваз пиянискаяр яни, чахъ ацукъІай кІвал авачни, велик тьидай фу-къафун авачни? — Чак хъуьруьн акатна. Теклиф авунай чухсагъул лагъана, амма ички хъуникай кІвелелай отказна.

— Паб авайтІа, за квез кІвализ теклифдай хъи!

— ТахъайтІани, Сабиран свае больницада авачни бес! — рикІет хтана зи. — ТІвар вуж эцигдайвал я?

— Нурмегъамед, — викІегъдиз жаваб ,гана жегъилди.

— Нурмегъамед хъеан тІвар я, — лагъана Ислам бубади. — Мегъамед пайгъамбардин нур лагъай чІал я. — Пайгъамбардин тІвар къурла, ада явашдиз са вуч ятІани лагъана, чинай гъил чІугуна. — Амма куь тухумдик, заз чиз, ахътин тІвар алайди хъайид туш эхир.

— Тахъурай ман. Нурмегъамед халис лезги тІвар я. ТахъайтІ!» квез за адал Нурик ва я Юрик эцигна кІанзавани? Зи бубадин тІвар чІехи стхади вичин хцел эцигнава. Буба-дидедин тІвар квал-риз хъайила, чуй гъихътин рухваяр хъуй? Мегер чаз чи хайи чилин, чи чІалан, чи тІиарарин къадир авачни?

Аквазвани, килигайла вич сарсах яз аквадай, келледа гар авай хътин жеІьил гъихътин тафар рахаэватІа! Заз чидач амайбуруз адан гафари Іьихътин таъсир авунатІа, зун ашукъ яз адаз килигна. Нурали муаллимди сиви чуькъ тавуна адан далудиз чанг яна.

— Гъелбетда, хва хъун хъеан я. Амма низ чида, — лагъана Ислам бубади. — Хва хъун, руш хъун — им аллагъдин къадардал жечвайди я.

— Чан Ислам буба, ви рикІиз къий, вунни ви Ёллагъ зи хзандин къенепатан крарик къаришмиш жемир. Зи гаф сад я: хва жеда!

Къуьзуь касди къил галтадна. Ида Сабирак хъел кутуна.

— Хва тахъайтІа, — ам мад кІвачел акъалтна, — за къилел бар-

мак алуќдач. — Ѓил вегейла адан кбилел затни алачир. Чак хуьруьн акатна. — За и иер мекер твада, спелар твада. Валлагь, твада. Тутуртла...

— Акъваз, акъва^з, Сабир. Къинер къамир. Чна ваз хва хьун виликамаз мубара>к ийизва. И гафуна вири ава. Эрекъар ваз ава, гьер къачуз рикелай ракъурмир. Гила жуван ящик квалез хутах. Ам чна гададин межлисда хъвада.

— ИкI умудлу хъайи касдиз аллагьди гада тагана тач. Иншаллагь,— лагъана Ислам буба къарагъна. — Рагъдандин капI ийидай вахтни жезва, рухваяр. Гила зун хъфида. Пака Эфендидин патав фена кланзавайди. рикелай фимир гъа!

— Ваь, ваь, — са сивяй жаваб гана чна. Ислам буба чиле аса •акIуриз-акIуриз явашдиз чпин квалер галай патахъ хъфена.

Габир хтана. Мад абур шеш-Ибешрал къугъвазва. Гадарзавай зарар капан юкъван къуна, ам захъ элкъвена:

— Зи дехънен суал жаваб тагана амукънай. Садавайни адаз жаваб гуз жезвач.

— Ѓи суал?

— Са хза^да члехи хъайи жумарт ва мутIлакь стхайрикай. Ву на вуч лугъуда?

За адаз жаваб гана. Сабира, яргъалди фагъумна, лагъана:

— Дугъриданни, гъакI язни я гъа!

За Сабираз гъихътин жаваб ганатIа, гъурметлу и гъикая келайди, гила вунани фагъум-фикир ая: вучиз са ^хзанда хана члехи хъайи къве стхадикай сад жумартлуди, регъимлуди, муькуьди ИмутIлакьди, ажуз рикI авайди жезва?..

КИФ АТIАЙДИ

Ѓямиша хъиз, къени инсанрай ацIанвай автостанциядин гегъенш залда ацукъдай чкаяр авачиз гзафбур кIвачел акъвазнавай. Кассайрихъ яргъи къекъвей учирар талай. Муьквал-муьквал дежурный диспетчерди рекъе гъатзавай рейсерикай хабар гузва. И чIавуз пассажиррик, тIвал хуькуьрай цекверик хъиз, юзун-гьерекат акатзава.

Амма еке дакIардин кIане скамейкайрал чка къунвайбурун арада фадлай ацукънавай жегъил дишегълидик кIусни гьерекат квачир. Адал алай еке жиIбинар квай куьруь, къелечI пальтони, адакай хкатнавай велюрдин перемни, гардандавай ипекдин яйлухни, нехишар атIанвай капрондин гуьлуьтарни, гъатта метIераллай сумкани — чIулавбур тир. Ѓа и акунралди ам инсанрикай хкатна чир жезвай. Чубарукдин лувар хъиз кжаж хъанвай хкатIнавай рацIамрикай пIинияр хътин еке вилера виликан ишигъ аквазмачир-тIани, элкъвей тIунутI хътин чиниз ва куьк пIузарриз кефсузвилини

къиб янавайтIани, итимар элкъвез адаз тамашзава. Адан анжах къанницIуд йис ятIа, мад тушир жеди. Амма уьмуьрдал шад хъана кIани и жегъил дишегълиди, сефилдиз залда вил экъуьрна, таниш кас-мас акваз кичIеда хъиз, гъасятда къил хуруз вегъизва. Ѓил ченедик кутуна ацукънавай адан вилерикай, кинодин экрандай хъиз, вичин феи уьмуьр карагзава.

...Церид йисаз гъахъайла Нуриятаз (гила таяр-туьшери адаз Нюра лугъуз эвердай) муьштерияр гзаф акъатна. Амма дидедиз вичин авайни-авачир са велед хъсан чкада динж ийиз кIанзавай: адан вичин хсуси уьмуьр бахтикъара хъанвай — итим, ам туна, ченги галаз, шегъердиз катнавай. ЃакI хъайила дидедин мурад, буба аваз, авач хъанвай рушахъ къванни вафалу гъуьл, туькIвей хзан хъун тир ва гъавилай ада атай-атай илчияр, разивал тагуз элкъвурнай.

Нурията вичини тади къачузвачир. Садра школа куьтягъин, ахпа тупIухъ къизилдин тупIал акалайтIани жеда, лугъуз, ада диде секинардай. Нуриятабурун классда адаз гзаф бегенмиш са гада авай. И иер ақунар авай, хъсан къиметар аваз кIелзавай. Дагъларал классда авай рушар вири ашукъл-машукъ тир. Амма гададиз анжа'х Нурият хуш тир. Ѓеле кIуьд лагъай классда кIелдай чIавуз ада рушаз чинебан чарара муьгъуьббатдикай шиирар кхъидай.

«"...Цин стIалри къванцяй тIеквен акъудда къван. Амуькуьй ваз инсан, жегъил руш. Эхирни гъа Дагълара, цIуд лагъай класс куьтягъайла хъайи межлисидай гуьгъуьниз, рекъай акъудна ва тухуда лугъуз, зун секинарна. Ахпа вич, къил 'баштанна, яд элкъвешдай патахъ катна, гелни галачиз квахъна... Гила низ гъуьлуьз фена вуч авай. Дагъларан хъайлини гъа сифте атайадаз разивал Iана. Лишанар кутуна, гъиле-гъил аваз мехъерни авуна. Амма зун гъуьлуьз, тарагъаждиз тухузвайди хъиз, фена. РикIин къеняй са куьк ятIани умуд кваз, Селим регъимлу, мергъяматлу кас жедайдак умуд кваз, машинда акъахна. Сифте йифиз зав рушвал гумачирди чир хъайила, гъа пакамахъ Селимаз зун рахкуруз кIан хъана. За шехъиз-шехъиз адавай багъишламишун ва зи гунагърилай гъил къачун минетна, 'хуьруьн жемятдин вилик унзуькъара тавун тIа-лабна, гележегда адаз вафалу юлдаш жеда лагъана къинер къуна. «Ваь, — жаваб гана Селима, — за ви вири гунагърилай гъил къачудай. Амма вафасузвилелай — жедач. «Гена ам регъимлу рикI авай кас хъана. Ада зун, бязйбуру хъиз, пакад юкъуз чукурнач, беябурнач. Са вацралай «къаридихъ галаз къазвач» лагъана, зун дидедин патав хтана... А чIавуз за гъихътин йифер акъуднатIа, анжах заз чида... Мегер гъвечIи хуьре чIуру кар сир яз яргъалди амуькдани? Вири жемятдиз зи писликвилекай раиж хъана. Закай чIулавбурун арадиз аватай лацу пехъ хъана, вирида заз кIуфар ягъиз башламишна. Гила гъи чин алаз куьчедиз экъечIа? Экуь

дунья мичи хана заз. Вучда, гардандиз еб вегидани? Вина магъледавай Мукулсунан руша хыз туынт сирке хвадани? Та-хъайтга цай ядани жуваз? Са сеферда, дидединни зи арада пис къалар хъайила, зун ебни къачуна цуриз фенай. Хабар хъайи ада зун гатаз-гатаз квализ хкана. «Я гуж хъайи, бала, вуна зи рикI кана кабабна хъи' Авурдал бес тахъана, ваз мад зи кылел вуч беябурчивал гъиз кланзава, кИф атIайди?!» Куьгъне вахтара та-клан касди дишегълидин киф атIун еке душманвал, еке айиб яз гъисабдалдай. МетIериз чангар вегъиз диде шехъзавай тегъер акурла, язух атана, за жуваз къаст ийидач лагъана кьин къ>на Гъа и йикъара чи квализ яргъал миресдин гададин свае Гуьлжен-нет хтана. КIвалахзавай чкада, универмагда, вирида адаз Гуля лугъудай. Хуьре авай «цIийи» хабаррикай адаз чизвай ва ада заз, диде авачирла, тагъана: «Нюра, цуькIуьн вегъ виридаз. Подума-ешь! Са хата фекъид рушавайни хъайид я. ГъакI тавур чеб садни авайди туш. Вуна за лагъайвал ая. 'За вун шегъерда кIвалахдик кутада. КичIе жемир, диде за алакъарда. Ахпа... аквада ваз, гъикъванбур минетчи жедатIа. Агъ, ви жегъилвал, ви 'гуьзелвал захъ амаз жен, за шегъер зи кIвачерик ярхардай», — къизилрай экв аватнавай сив ахъайна хуьрезюсюьрез, ада зи гардан къуна. И гафари, гъавурда акъуначтIани, зи рикIикай гар кIвадарнай...»

Югъ нисинлай алатнавай. Амма, автостанциядик инсанар къери хъанвачир. Гишин хъанвайтIани Нюрадиз — Нуриятаз патав гвай кафедин фи,з кланзавач. РикIиз гъич са затIни кланзавач. Са куьнихъни адан вил галач. Гъатта инсанарни акуна кланзавач. Ам абуруз килигни 'ийизвач. Бирдан са руша адан фикир вичел желб-на: кылел лацу ипекдин 'бантикар алай гъвечи руш инсанрин дар арайра са кIвачел хкадриз къугъвазва. Иер нини хътин, дакIур хуькъвер алай руш, чIулав вилер авай руш. Бахтавар руш. Ся легъеда Нуриятан вилер гъвечи рушал ал'клана...

«...Бес зазни гъа ихътин иер руш жедачирни? Жедай. Амма хъанач. Вучиз зун икъван чкадал аватна? Вуж я тахсиркар? Дагъ-лар? Белки Селим ятIа? Ваъ. Гулядин тахсирни авач. Вири тахеир-рар жуванбур я. Жуван гъиссерин михъивал эхирдал къван хуьз тахъай, кIевивал ийиз тахъай, Гуля вуч ятIа чиз, адан тай хъайи. Низ чидай икI жедайди. Гуляди заз шегъерда буфетда кIвалахни жагъурна, вичин къуншидал — кIвални. Низ чидай хъеан кIвал-югъ, гъаким хътин гъуьл, цуьквер хътин гадани руш авай дишегъ-ли чалкечир жедатIа, низ чидай ада зун шегъердиз вичиз юлдаш хъун патал желбнавайди. Гъа чIадауз зун катна хуьруьз хтана кландай. Алакънач. Яваш-яваш заз Гуля авай рехъ ширин хъана ва за ахпа, куьтне калушар дегишардай хыз, итимар дегишарна Пул авайбур, пишкешар гъидайбур... Мирзе, Расул, Гъамид, Мис-ри... ахпа... чидач мад шумуд хъанатIа. Амма Зугъраб... Чун ял яна Ялтадай хтайла, зи гъалар дегиш хъанай. Гъа чIавуз за руш

хуникай фикир авунай. И кардикай хабар хъайи Зугърабаз бе-гъем кичIе хана: «Вуча, ваз зун хзандин вилик бежбуриз кланза-вани? Ваз зун партиядай акъудна, кIвалахдилаини чукурна, куь-чейра гъатна кланзавани?» — лугъуз ада зав аял чIуриз туна... Ву-чиз чаз, дишегълийриз, рикIин тIарвилер, чандин азабар, бейбур-чивилер жезва, вучиз садани эркекрин, папар авай гъуьлерин ва-фасузвиликай, намуссузвиликай лугъузвач? Налугъуди, чун чал-кечир рекъе гъатун анжах са чалай аслу я. Туш эхир. Заа акуна: курортриз гзафбур чпиз кефер чIугваз къезвайбур я. Ахпа лугъу-да хъи, бес азарлубурун къадар къвердавай артух жезва. ГъикI жедач къван...»

Дугъридани, гъикI жедач къван? Шегъерра, чинебан кIвалера, дишегълийри чеб сифте гъалтай итимриз пулунихъ маса гузвайла. Милицияди ахътинбурун вилик пад такъазвайла. Лугъуда хъи, чи культура хкаж жезва. Эхъ, ава. Амма чи культура къве къил га-лай паядиз ухшар я: адан са къил хкаж хъайитIа, муькуь къили чун язава — чаз яд уьлквейрин яшайиш, культура, абурун адетар чир жезва, амма чна чи милли адетар квадарзава ва масабуралай чешне къачуз, цIийибур кутаза алахъзава. Гила чаз я куьгънебур амач, я цIийибур хъанач. Чаз чи тIварар бегенмиш амач. Чаз чи хайи чIал дсал яз. кесиб яз аквазва. Амма чаз я маса чIал бегъем чир хъанач, я дидед чIал чизмач. Вири ибуру чун марифатдиз къери ийизва...

Нурията дериндай ухът аладарна. Къил хкажна залда вил экъуьрна. Инсанар къери жезвай. Гишинвал квахънавай. Ам гъи-лихъ галай къизилдин сятиниз килигна. Ам шаз Ялтадай хтайла Зугъраба къачурди тир. Йикъан сятдин пуд жезвай. Нуриятан ав-тобус рекъе гъатдалди мад сятни зур вахт амай.

«...Духтурди заз лагъана: «Вун азарлу я. Вахтунда сагъарнз кланда. Тахъайтга хъеан жедач». «IГъи больницадиз?» Ада больни-цадин тIвар къурла, рикI буш хъана, ахпа шел къаз тахъана, шехъ-на: шаз ина Гуля хъайиди заз чизвай. Анай хтайла гъуьлуь ам рахкурна. Гила ам гъина аватIа садазни чизвач. Гъикъпан шехъ-натIани больницада къаткуниз мажбур хъана.

Ина зун хътинбур гзаф авай. Жегъил рушарни. Субай дишегъ-лийрни. Гъуьлуьк квайбурни. Гъар миллетдикай. Гъар шегъердай. Гъатта яргъал тир районрайни кваз рушар авай ина. Анжах ина сифте яз за чалкечирвилине себеб тир азардин хаталувал гъикъван зурба ятIа аннамишна. Заз ахпа чир хъайивал, чиз-чиз са шумуд кас азарлу авунай Гулядиз «ад йис дустагъ атIанвай. И хабарди зун шадни авуна, пашманни. Зун и чIуру рекъе тур, зи диде вахт жедалди кьинин себеб хъайиди жазаламишунал шадвал авуна. Муькуь патахъай, им заз хъеан таре хъанвай: эгер гила къванни эсер тахъайтIа, зи эхирни, зи къисметни гъам тирди ашкара хъа-на. Эгер Лариса Наумовна хъаначиртIа, низ чиде зи къисметни:

гъам жедачиртла. Ам, и милайм ва регимлу урус дишегъли, зн къайгъуда хъана. Ада заз лугъудай: «Нюра, вуна уьмуьрдиз вегъей сифте кам чѳуру рекъел расалмиш хъана. Гъа чѳавуз ви патав вафалу дуст хъанач. Ваз Гуляди гъа рехъ ширинарна. Ви бахтунай, вун зи гъиле фад гъатна. За вун сагъарда. Амма хиве яхъ заз, мад гъич садрани таниш тушир касдихъ галаз гуьруьшмиш хъижедач, лагъана. Вун гъеле жегъилзама, жуваз »хзан туькѳуьриз-алахъ». Лугъуз регъят я: «Хзан туькѳуьриз алахъ». Низ герек я зун хътинди — гъатайди? За туьтуьна шел акѳиз шаклувиликай лагъайла, ада заз хуьрай шегъердиз атун теклифна:

— Ина вун чидай, ваз чидай касни авач. Вавай уьмуьр цѳийи къилелай башламишайтла жеда. За Іваз чина кѳвала'хни жагъурдз ва вун зи гуьзчивиликни жеда. Аквада ваз, вири хъсан жеда.

Фирн некѳеди кайида, цуру некѳедиз уф ганалдай. Зунни гъакѳ хъана. Лариса Наумовнади вичи заз кѳвалахни жагъурда лагъайла, зи рикѳел Гуля хтана: адани зи гъакъиндай «къайгъу» чѳугуначури! А «къайгъударвили», ингъе, къе зун гъинал гъанатѳ аку! Зи рикѳай са легъеда агъзурни са хиял фена ва, диде хъиз; регимлу духтурдикай чѳуру фикир авунал зун батѳул тирди къатлана ва за адаз разивал гана. Ингъе, къе зун хуьруьз хъфизва, кѳвал-югъ мукъвабурул тапшурмишна, пака и шегъердиз ххведа...»

Рагъ дагъларал эвичѳавай. Зал саки буш тир. Амай тѳимил пассажирарни чпин автобусар гуьзлемишиз къецел экъечѳнавай. ■

— Вун гъиниз я? — къил хура тунвай Нуриятан къуьне сада явашдиз гъил эцяна. Им автостанциядин дежурный дишегъли тир. — Ви кефир авачни?! Духтурдиз эвердани?

— Чухсагъул, герек туш, — Нурията къил хкажна къецел вил вегъена. — За эхиримжи рейсинин автобус гуьзлемишзавайди я.

— Ви автобус атанва. Гъа гила мад ам рекъе гъатда.

— Жеч? — Нуриятан къала'булух акатна. Ада, тадиз кѳвачел къарагъна, гъил геляна шуйткъверар гъатнавай булушкадин ценер дуьзарна, сумка вахчуна.

— Вак хѳусни тади акатмир, — лагъана дежурныйди умун сесиналди. — Адаз рекъе гъатдай ихтияр гъеле ганвач. Заз вун иная ацукънаваз фадлай ачунай. Белки, кефир чѳур хъанватла лагъана фикирнай за. Акѳ ятла ша за вун ви автабусдал рекъе твада. Би лет гвани?

— Пва.

— Ваз и къалабулухдай билет гъикѳ гъатна?

— За накъ къачунай.

— Мадни хъсан. Гъачиртла, за шофердиз вун акъадра лугъудай.

— Чухсагъул.

Къведни къецел экъечѳна. Автобусдин ракѳарив агакъайла, Нуриятан, ачух, берекатлу нур чина авай таниш тушир дишегълидиз хуш жедай гафар лугъуз кѳлан хъана.

— Вун пара сагърай, — лагъана ада маса гафар жагъун тавурула.

Нуриятан автобусдиз хкаж «ъана. Ацукънавайбурулай са вид аладарна, ам вичин чкадал ацукъна. Са арадилай ам рекъе гъатна. Низ чидат, белки, им адан цѳийи уьмуьрда сад лагъай рекъе тир-жеди...

АРИФДАРДИЗ ИШАРА БЕС Я

Алапатдин кас я и Юнус. Валлагъ я! Гъикъван йнсар я- ам чи арада яшаммиш жез, амма ам гъихътин кас ятла къени бяэнѳуруз чир хъанвач. Дугъриданни, и рахунрал рикѳ алай, яхун, гъвечѳи Юнуса вичиз яб гузвайбуруз ахътин ихтилатар ийида хъи, адаз вуч лугъуз кѳланзаватла гагъ-гагъ къилни акъатдач: зарафатарзавани ада, я туш, рикѳивай лугъузвэйдиди яни. Саки гъар няниз хуьруьн кимед ада ахътин зарафатар ийида хъи, вири руѳунар къуна хуьредайдилди, вичи гъич пѳузарни юзурдачир.

Адан рикѳ алай кѳвалахъ собранийрал рахун я. Фуни гумир, анжаж рахун латъ. Рахада, Адет яз, хуьруьн къиле .авайбуруз акси яз. Эгер пака собрание жезвайди чир хъайитла, ам къе адаз гъазур жеда. Собраниедин председателди ихтияр тагуз хъайитла, ада жемятдивай вичиз ихтияр гун тѳалабда. И хесет чиз, адан тѳвар рахаз кѳланзавайбурун жертеда кхъида. Раханни ам гъикѳ кѳландѳаяи «бурай лагъана ийизвайди тушир, я ам са бя'зибур хъиз гъа са месѳладикайни рахадачир, я ада маса касдин кефинани эцядачир. Ам къаб алай гафаралди рахадай, я са гъадиса.къиса ахъайдай. «Арифдардиз ишара авун бес я», — лугъудай ада. Эхирки, жедятда ам гъар сеферда хушвилелди къабулдай.

Киш юкъуз клубдиз халкъ «І&атІ хъанвай. Собраннедиз. Алай Лесѳла сад тир: къенят авунин гъисабдай гъаф ва \жуз продукция акъудин ва хуьр аваданламишун хъсанарин.

Рахунар гъаф ва жуьреба-жуьребур хъана. Ингъе, зхирни ацукънавай патахъ элкъвена: «Давай, газуй!» — лагъана, ам три-т- Гила, юлдашар, чна гаф Юнусаз гузва.

Же,мдгдик вучиз ятлани юзун-гъерекач акатна. Садбуру, Юнус ацукънавай патахъ элкъвена: «Давай ,газуй!» — лагъана, ам трибунадиз рекъе. туна.. Гъиле чарви аваз ам трстбунадиз жкаж хъайила, залда хуьруьн гъатна: вич лугъумир къван, трибунадихъай ам аквдзвачир! Агъвалатдин гъавурда акъур клубдин директорди чукурна экрандин къулухъай ичѳи ящик гъана, адан кѳвачерик ку-туна.

— Гила аквазва. Башламиша! — гъарайна къулухъ галай жергеда ацукънавайбурукай сада.

-г Юлдашар! — Юнуса залда вил экъурна. — Къецин къан къене чи, вилик чѳехи месѳаяр акъвазнавайла, са кардал заз куь

фикир желб ийиз кІанзава: кьенят авунин месэладал. Эхь. Кье чна гьар сада и кардиз еке фикир иллаки гана кІанзава. Гьеле чи регьимлу бубайрин мисалдани лагьанвачирни: «Гьуьлелни кавча герек я». Инал нхьтин суал арадиз кьезва: кьенят ийидай чаз гьихьтин рекьер авз? Жавабни за гузва: гьамамдин кІвалах цийи кьайдада кардик кутунин гьисабдай. Залда гьулгьула гьатна.

— Ам гьикІ лагьай чІал я гьа? — гьарайна сада чкадлай.

— Ам икІ лагьай чІал я, — Юнуса жемят секин хьун патал гьил хкажна. — Эгер чна икьван чІавалди гьар гьафтада садра гьамамда чуьхуьнатар ийизвайтІа, гила вацра садра. Яни йисан кьене анжа»х цІикьвед сеферда. Нетижата чна гьар сада йиса са кІалуб запун кьенят ийизва. Им чи хуьруьн вири агьалийри гьар сада сазапун кьенят авуртІа, йиса 410манатни 20 кепек кьенят авуна лагьай чІал жезва. Хьуьремир, юлдашар, хьуьремир. Куьне 410 манат вуч я лугьумир. Садра фагьума. Эгер чи тежриба вирида ишлемишайтІа, а? Квез чи уьлкведа агьалийрин кьадар гьикьван ятІа нкдани? Газетар кІелна кІанда, юлдашар. ЦСУ-дин делилралди, чина исятда 286 миллионди агьали яшамш жезва. Гила куьне гьисаб яхь: эгер 286 миллионди са-са запун кьенят авуртІа, им чна са йисуз 36 миллион манат пул кьенят авуна лагьай чІал я. Им са йисуз хьайила, бес вад йисуз гьикьванди жеда? Вот! Гьа и пул, юлдашар, чавай миянардай шейэр, хьсан жинсинин гьайванар, цийи ва гужлу техника маса кьачун патал харж авуртІа жеда.

Залда тайинсуз ван гьатна. Юнуса ацукьнавайбурулай вил алардарна. Ахпа, гьилевай чарчиз килигна, давамарна:

— Кьвед лагьай месэла яд кьенят авуннз талуьк я, юлдашар. Эхь. Яд кьенят авуниз. Хьуьремир, юлдашар. Кьецин кьан кьене идахь еке метлеб ава. Алимри гьисабзавайвал, исятда дуьньядал яд бес жезвач.

Мад халкьдик кьал акатна.

— Юлдашар, зун вацІарай, хуьлерай авахьна гьакІ физвай цикай рахазІвайди туш. Зун йиф-югь бязибурун кранрай хийирсуз авахьна физвай цикайни рахазвач. Зун гьамамри цийи кьайдада кІвалах эвунин нетижата кьенят жезвай дакай рахазва.

— Яни вацра садра гьамамдиз физ?!—гьарайна сада.

— Эхь! Хьуьремир, юлдашар. Садра хьсандиз фагьума: эгер уьлкведин вири гьамамри вацра са кжъуз кІвалах ийиз хьайитІа, гьикьван яд кьенят жезватІа чидани? — Ада гьил хкажна чар кьалурна: — За ина вири гьисаб кьунва. Юлдашар, чавай са йисуз Каспий гьуьле кьван яд кьенят ийиз жезва. Эгер и яд техил гьасилун патал, емишар ва салан майваяр битмишарун патал серф-авуртІа, шаксуз, гьар са гектардин бегьерлувал хейлин хкаж жеда. Нетижата чавай пландилай алава яз миллион тоннралди про-

дуктар артух халкьдиз гуз жеда. Имни, юлдашар, хуьруьн майишат интенсивламишунин са резерв я.

Югь нянал элячІнавай. Клубдани, бузханада хьиз, мекьизвай. Белки, гьавиляй абурук кьал акатнавай жеди.

— Рахунар акьвазра!

— 'Бес я рахайди!

— Кьуй рахурай кас!

— Заз аквазва, — лагьана Юнуса, — бязибурук гьамиша хьиз кьени тади ква. За куьрелди луІгьуда. Ихтилат электроэнергия кьенят авуникай я. Зун куьчейра эквер тун тавунин гьисабдай ам кьенят авуникай рахазвач. /Куьчейра эивер тун тавунин хийирлувал виридаз ашкара я. Дугьриданни, куьчейра эквер герек яни? За квевай хабар кьазва: вуж я йифиз куьчейра авайбур? КуьЧебанар! Абуру патал харжияр авун герекни туш. Юлдашар, зун гьамамри цийи кьайдада кІвалах авурла кьенят жезвай энергиядикай рахазвайди я.

— Ой, аллагь, мад гьамамрикай!..

— Эхь, эхь. Гьамамрикай. За вири ина гьисаб кьунва (ада мад чар кьалурна). Кьенят авур вири энергия чавай уьлкведин важиблу эцигунриз, фабрик-заводриз гуз жеда.

Бирдан залдай гьарайдин сес акьатна. Юнус акьваз хьана. Вилик квай жергеда ацукьнавай пенсионер Загьир буба кІвачел акьалтнавай. Кевиз гьарагьайдини гьам тир.

— Акьваз! — гьарайна Загьира. — Чун ви гьавурда акьазвач. Я Юнус, белки, вуна а ви чарче кьенва<бур вири дуьз келимаяр я жеди. Я хтул, вун кьенин югьди гьамамдикай рахазва, налугьуди, чи хуьрени ам эцигнава.

— Я Загьир буба, зун эгер ам эцигайтІа, лагьана, рахазвайди я ман. Вагь, вун гилани зи гьавурда акьуначни?!

— Яни текьей кьуьрен шурваяр...

— Ун. Амма заз месэла генани гегьеншариз кІанзава. Писхьсанди вири тупІалай авурла, зун ихьтин фикирдал атана: гьамамри гуз«ай хийирдилай зарар гзаф я! Эхь, эхь, юлдашар. Хьуьремир. Кьецин кьан кьене, уьлкведа еке месэлаяр пьиле кьунвайла, хуьрера гьамамар эцигун, куьчейра эквер тун, рехь-хва. І туькІуьрун ва маса гьвечІи месэлайрал машгьул хьун — им заз чиз дуьз туш. Чун хузаинар туш, беглер туш. Чун зегьметкешар я. Куьз я чаз а гьамамар? Са куьнизни. Эхь. И месэладин гьавурда чи хуьруьн вилик-кьилик, квайбурни дуьз акьунва. Гьавиляй абуру хуьр аваданламишунин месэлайриз, жемятдин арзайриз, тІала-<5унриз гьич ябни гузвач. Дуьз кІвалах ийизва абуру! Гьавиляй вири жемятдин тІварунихьай заз чи совхоздин директордиз ва хуьруьн Советдин председателдиз еке чухсагьул лугьуз кІанзава.

Юнуса абурухь элкьвена капар яна. Бирдан клубда хуьруьн хьиткьинна. ахпа яргьалди гужлу капарин ванер акьатна.

• - —Юлдашар! ^Юлдашар¹ — Юнуса гьил хклжна. Адаз халкъ секинриз кІанзавай. Амма капарин сел яваш жезвачир. Юнуса директордиз вил яна. Советдин председателди кьил агъузна" явашдиз са вуч ятлани л'гъуэвай. Юнуса абур вичикай рахазвайди къагІана. Ам явашдиз сегънедай залдиз эвичІна: «Арифдардиз ишара» вун бес ялда. Килигин ман...»

КЪУР АКЪАТНА

Шегъердиз фин лугъуз Аминат фадлай гъуьлел алахънавай, аадма Мердалиди мажал авач лугъуз хев кугазвачир, Экирни къуьтІуьз, майишатдин кІвалахар къери хъайила, са юкъуз ада Іапаз лагъана:

— Ша чун пака аялрал кьил чІугваз фин.

Шад хъайи Аминат мугъмандиз финин къайгъуйрив.эгечІна.

АцІай сумкаяр гваз хуьряй атайбур хци, суса, иллаки гъвечи стулри еке хушвилелди къабулна. Пакад юкъуз, свае базардиз {гадайла, Амината вични кІани-дакІанар къачуз къведа лагъана. Еке сумкани къачуна «усан гуьгъуьниз гъерекатзавай паб акурла, щйхъ галаз шеш-беш къугъвазвай Мердалиди къулухъай гъа->айна:

— Ви тІул мийир гъа!

Гурлу базарда свасни къари. сад садавай квахъна,. Амината радлай таниш универмагдихъ гъерекатна. ФейитІа ина авайди са «усибат я: сад лагъай мерте/бада инсанри чпи чеб виликди ялиз басрух гузвай. Вир дан адан кьилиз фикир яна: «ГъинаватІани им-!урт шейэр маса гузва, валлагъ. ТахъайтІа икъван алтІушдачир Гбур». Ада патав гвай дишегълидивай вуч гузва лагъана хабар :буна. «Импорт!» — латъана гайи жавабди Аминатак лувар кутуга. Шегъерда къачуз, хуьре багъа ,хгуз вердиш ада, авай алтІу иун а.курла, фикирна: «Ажувал авуртІа затІни гъатдач. Виликди, Іминат». Ихътин дубшуьшра ада гъамиша команда гуз вичи, анч Іуьгъламишдай. Уф тур цел хътин руфун экъисна, яцІу Аминат, амиш хъиз, инсанрин юкъваз сухулмиш хъана.

— Вуна заз вуч хуртІ гузва, я хала! —суза ийизва вилик квай адади.

• •—За вучда, къулухъай ялзава ман.

— Аи зи кІарабар хана хъи! — гъарайзава са масада. Амма кмлната садазни яб гузвач, ада виликди ялзава.

Эхири ам са гужуналди дезгедихъ агакъна. Вич лугъумир вван ина маса гузвайбур сарар чуьхуьдай пастаяр тир. Чебни ►вдпариядин. «Зегъримар хъурай чеб. За ина вуч гузватІа лугъуз-ай», — агъ чІугуна кефи хайи Амината. — Бес за вучрай?» Амма дав инал яргъи фикирар ийидай мажал вугузвачир: къулухъай

ялзавай. Бирдан адан рикІел хтана: фадлай хуьруьн туьквенда сарар чуьхуьдай затІар авачир. Фикирна- «Къачуда, хийир та'хъана амуькйч».

— Шумуд кІанда?

— Са виш.

— Вуна вучзава акъванбурукай? — жузуна туьквенчиди.

— Гумир адаз, чаз бес жедач, — гъарайзава къулухъай.

— Чан бала, захъ хуьре гзаф мукъва-къилияр ава. Хъфейла бес а'буруз вуч гуда, рикІиз къейди.

— Гумир!

— К.ъал акъудмир, виридаз бес жеда. Виш гзаф я, хала ях-цІурни цІуд бес я.

— Це, рикІиз къейди.

Сумка пастайрай ацІурна ам къулухъ элкъвена. Гила гьикІ экъечІин? «Виликди, Аминат!» — команда гана, ада виликди ялна. Ам чІарни юзанач.

— Я залумар! Заз рехъ це тІун, — гъарайна ада ажугълу яз. Бирдан ада акІ гъиссна хъи, налугъуди, пакун тІвалар ханва. Ада* гъарай акъатна. РикІиз бегъем гуж гана адан. Инсанрин гьалкъа-дай акъатай Аминат тІушуивай вергед хъикъифдиз ухшар тир: чІарар чкІанвай, перемдин хуру ахъа хъанвай, са гуьлуьт агъуэ аватнавай. Пад-къил са гьал туькІуьр хъувуна, къвал къуна кІвал-лиз гъерекатна.

Ина ам фадлай гуьзлемишзавай. Мердали са шумудра куьче-дални экъечІнай.

— Вун икъван гагъда гъинавай, балаяр сагъ хъайиди? — лагъа» на паб хтана акурла шад хъайи гъуьлуь. — Ана гьикІ хъана, ва чин чІуруз цайи цан хъиз ава хъи!

— "КІек ацукъуй вичел.

— ГьикІ хъана, герек затІ-матІ гъатначни?

— Ви кефи чІур хъанвани, диде? — хцикии сусак теспача акатна.

Амината, гъилевай ацІай чанта гъуьлуьн вилик гадарна, лагъана:

— Виле акъадай са затІни и сеферда зал гьалтнач хъи, гьалтнач.

Сумка ажур Мердалидай кІевиз хуьруьн акъатна. Хвани свае адан патав агатна.

— Ву-у! — гъарайна суса.

— Икъванбурукай вучзавай? — жузуна хци.

— Эхирики куь дидеди, чан хва, инриз атайла вичин тІул тавуна тач, — лагъана Мердалиди.

— Куьн пастайрин гъамуник акІахъмир, — лагъана Амината.— Куьне садра зи къайгъу ая: учирда за пакун тІ'валар ханва.

Хйандик теспача акатна. Амма гъакъикъатда хайи затІни авачир. Вижеваз тІар хъанвай. Юкъва чими сун шал кутІунна, чайни

гана, суса Аминат дивандал ферикъат авуна. Чимн жердавай тIарвал квахъзавай. Регъят хъайи Амината, вилер акъална, вичи вичик вёревирд ийизвай: «...Исятда пастаяр, чебни импортар, тарашда, валлагъ. Гъикован вахт я авачиз. Сад къве манатдай... ваъ, къвед гзаф я. Са манатни тIимил туш. Са манатдай... яхцIурни цIуд манат. Адакай за гайиди хкудайла, заз а-мукъда... къан-ни цIикъвед манатни зур. Бес им пул тушни? Адахъ завай саки пуд мешок гъур жуван хзандиз, къачуз жеда. Бес им са хийир тушни? Мердали (Я ман вичиз, бахтатар... гъа трактор гъалунилай гъейри, кIвалин амай дердияр таквазвай...»

Дугъриданни, инал Аминат ибахъ тир. Мердали гагъ дагъда, гагъ аранда вичин трактор гваз жедай. КIвалин-къан дердияр ийизвайди Аминат тир. Гъамиша пул жедачир ва гъавиляй ада ара-бир, шегъердиз хцел къил чIугваз фейила, ише фидай затI-матI гъиз къуни-къуншийриз къил алаз маса хгудай.

И йифиз Аминатаз ахвар аквада, гуя вичи къве манатдай са паста гуз алвер ийизва. Ах'варикай хкатайла ада мад хийирлу алвердикай фикирар хъийизва: «...Къвед гъич. Эгер сад са манатдай къванни ише фейитIа, за къуншийриз са кило... са кило гзаф я, зур кило шкалатар... гъм... шкалатар багъа я... за зур кило ирисар са-цакъа гудай... ужуз хътинбур. Садакъадиз гзаф-тIимил, багъа-ужуз жедайди туш... Ахвар хийирдиз хъурай!» — лагъана ада вичер акъална.

Пакад ,юкъуз Мердалини Аминат хуъруъз рекъе гъат хъувуна. Рагъ дагъларал эвичIзавай чIавуз абур кIвализ агакъна. Хваш-беш авуна, чемодан-сумка ахъайдай арада къецихъай теспача «ваз кIвалевай хцин аялар — Надирни Заира — акъатна.

— Я диде!

— Я баде! — Надира гъвечи вахан гаф атIана, — вуча, чи туьк-зендиз «Лазурар» хтанва-е! Тарашзава!

— Я чан бадедин рикIин хиял, абур вучар я?

— Сарар чухъудайбур вуча?... Пастаяр.

Мердали хуърена чIаганва. И арада Аминатан чинин рангар "ъикI дегиш хъанвайтIа акуна кIандай. Адан сивиз къур акъагна-жай.

ГЕЖ ГЪАВУРДА АКЪУНА

— Яваш, я юлдашар! Вири рахамир, са-сад рахух! — хуъруън Советдин председател Алима жемят секинарзава. Амма рахунар Къваззавач. Алимни, абур архайин жедалди, кIвачин къилел акъ-Şазна.

— Я жематар, — давамарна ахпа Алима, — къе чна инал ваки&лу месэла гъалзава. За тавакъуйда, гъикI кIандатIани хъурай Iугъумир. Эхъ, чна инал .хкъанавай пиянискавилихъ галаз дяве тусудай комиссидин председател гъурметлу кас, ички тахъвадай

кас хъун лазим я. ГъакI хъайила, чна низ тIвар ягъин? Лагъ, Алдер! — ада гъил хкажнавай бригадирдиз гаф гана.

— Месэла акI ятIа, Алим дах, ша чна и К/ъурбан бубадиз тIвар ягъин, вучиз лагъайтIа чна вирида адаз гъурметзавайди я. Адавай, эгер лазим атайтIа, /гахсир квайдаз яб къуна мийир-ме-жёр лугъузни жедайди я. Ички ада сиве цадайди туш.

— Я хвайди, вун гъи Къур'банакай рахазвайди я? — гъарайна чкадила Мирзебега.

— ГъикI гъи Къурбанакай? И Къурбан я ман, — ада асадал чене эцигна секиндиз вилик квай жергеда ацукънавай эгъли, яхув итим къалурна.

— Ички тахъвадай Къурбан?! — Мирзебег кIевиз хуърена, — ички амукъуй, ада... маса затIарни... — ам хуърена чIагана.

— ВучатIани къуъзека чакай чинеба хъивегъзавай хътинди я гъа!

— Ваъ, я хвайди.

Зарафатар, хуъруънар хъанатIани, сесериз вегъейла, комиссиядин председателвиле Къурбан хкъягъун патал вирида гъилер хкажнай. Гъатта Мирзебегани.

— Гила тIарам акъваз, МизетI, — лагъана собраниедилай гуь-гъуъниз Къурбана, — мад хъвана заз вун куьчейра акуртIа, за ви дуван аквада.

Мирзебеган хуъруъник къемеди агъвалат квайди къатIай за Къурбанавай ам гъикI хъайи кар ятIа лугъун тIалабна.

— Ам лап фад хъайи кар я, — ихтилатна къуъзуъ кэгди. — Къуй квез, жегъилриз, адакай таре хъурай. Яб це...

ХуътIуън куъруъ к>гъ нянал элячIзавай. Къецел къаю къув язавай. Чими кабинетда текдиз ацукънавай колхоздин председател Къурбан жив авай къакъан дагълариз килйгзавай. Сефил рикI са куьхъ ятIани къекъвезвай ам мукъвал-мукъвал ракIариз килйгзавай. Аквадай гъаларай, ада са кас гуьзлемишзавай. Къе Мусадин кIвализ КIварчагъай маса гуз чехир гъанвай. Адан дад гъихътинди ятIа председателдиз гъеле акунвачир. ТIуън-хъун гъазурун патал Къурбана складчи кIвализ рахкурнавай. *Ац* гуьзлемишзавайдини гъам тир.

Са арадилай хъиз правлениедин заседание хъун лазим тир. «Ам яргъалди тухвана виже къведач», — къетIна ада рикIяй, ра-кIариз вил ягъиз. Къецихъай гурари ван авурла, Къурбана къил хкажна: «Хтана!» — гъарайна ада шад яз рикIяй.

— Явашдиз рак ахъайна кабинетдиз къилихъ куьгъне, чIулав фите галай, кIвачерал патар хкатай калушар алай Секинат гъа-хъиз акурла, Къурбанан чин жив ацукъай къуза хъиз къана:

— За ваз гъикъван лугъуда? — гъарайна ам акунмаз председателди. — Вун вуч чин кIеви дишегъли я! За ваз шумудра лугъуда; колхоздин кIвалахар амаз, завай яцар вугуз жедач.

— Я чан стха...

— Вуч «чан стха»? Зун вл вуч стха я? Зун колхоздин председа-
ель я. Ахлад, рак а патай, акъала.

Дишегълидин ийир-тийир квахъна. Адаз вуч ийидатIа, вуч лу-
ъудатIа чизмачир. ГъикI хъфин: авай са кал алафар амачиз цура
чинила рекъизва. Къуншийривайни гъикъван гъин. ГъикI акъвазин:
ъар сеферда Секинат атайла, Къурбана ам гъараяр, гуз чукурзава.

Кабинетда пекърекъар ийиз кузвай верхи кIарасрин ван ава.
!2екинатавай я хъфиз жеэвач, я гаф акъудиз.

— Пака жагъидат^а лагъана атайди я. Инжикли жемир. Зун
Чусад кIвалай хквезвайди тир...

— Мусад кIвалай? — Къурбана къил хкажна. Адан вилер Секи-
*атан хъуьчIуьк квай шейина акъуна. — Ам вуч ,я?

— Путулка, — дишегълиди ратъул чарчик квай бутылка фите-
%ан пIипI вегъена кIевирна.

— Гъм. ЯтIа инал гъваш.

— Я чан стха, ам тIимил...

— Къайгъу туш.

— Ам на... на....

— Вуна заз нанаяр ямир. Гвайди зав гице.

Мад гурарин ван акъатайла Къурбанак тади акатнава, Секи-
яатай гаф чIал акъатдалди, къарагъна ада Секинатан хъуьчIуьк
свайди къачуна, вичин столдин кIаник кутуна.

Кабинетдиз бригадир Мирзебег гъахъна. Саки мичIи хъанвай,
обинетда рахан тийиз акъвазнавай эбур акур бригадир къя хъа-
<а акъвазна. - , — Правлени жезвани, чIехиди?

,И арада Мирзебег атун председателдиз хуш хъаначир, ятIани
рда пIузаррикай хъиз «Эхъ» — лагъана жаваб гана. Мирзебега да-
■сардилай лампа къачуна, куькIуьрна, ахпа пичин патав цуквал
цукъиБэ жйбиндай кисе акъудна пIапIрус ,алчудариз башламишна.

; — Гака и Секинатав векъ хкиз са яцар гице. Ам къвез-хъфи-
!Iай къван зи чиниз, валлагъ, регъуь жеэва, — лагъана колхоздин
[федседателди. — Фронтовикрин хзанриз куьмек авун чи 'буржи я.

— Гъелбетда, — тадиз жаваб гана бригадирди ва гъасятда ван
а^егишарна явашдиз алава хъувуна, — я чIехиди, бес вуна пака
вири яцар колхоздин векъер хкиз дагъдиз ракъура лагъайди ту-
иирни?

— Яргъияр авун герек туш, — адан гаф атIана Къурбана. —
Зиди за буюрмишайвал авун я.

— Башуьсте, Къурбан дах, — Мирзебеган пIузаррал, лутувилин
къвер акъалтна квахъна. Ахпа ада цъвелен къил чух'вана, алава
къувуна: — Фронтовикрин хзанриз куьмек авуна кIанда. «Кар

70

ТуькIвейла, базарда акъвазмир» латъанвайди я, Секинат бах, жуьй
ахлад гила. Пакамахъ зи патав ша.

Секинат, сифтедай Мирзэбегаз, ахпа КъурIбаназ, эхирдайин
столдин кIаник вил яна, амма сиви чуькни тавуна яв-ашдиэ
къецеел экъечIна...

Колхоздин правлениедин заседание, председателди гъикъван
тади кутазвайтIани, яргъал фиэвай. Анал ийиз'вай рахунар Мир-
зебеган япарани гъатзавачир. Вич жегил ятIани, адаз вичиз къваи
амаларни чидай. Колхоздин председателдин хесетарни адаз хъсан
чидай эхир. Секинат са шумудра Къурбанан патав къвез-IXЪфейди,
адан арза такъаз хъайиди бригадирдиз акунай. Къе председатель
регъимлу хъунал ам тажуб хъанвай: «Вучиз?.. вучиз?.. ГъинаватIа-
ни чIехида Секинатавай са путулка къачуна. Валлагъ, зун къий
хъи, къачунва. ТахъайтIа, жедай кIвалах туш... АкI жедач, Къур-
бан дах, зун галачиз ,белки, ам ви рикIини тухуч».

Заседание чкIана. Адан членар са-сад «Геже хийирап хъуй»
лугъуз, кIвалериз хъфена. Амма Мирзебег вичин чкадилаи чIарни
юзанач. Ам хъфена «Iанз Къурбана, чарар са-садахъ ийиз, эглеш-
завай. Эхирни ада лагъана:

— Вучиз хъфизвач? Ахлад.

— Ваъ, чIехиди, вун текдиз ина туна хъфин зи намусди къа-
булдач. Гъикъван лагъайтIани, алай макъам, ваз чида хъи, хаталу-
ди я. Лугъуз жеч, къачагымачагъ IхъайитIа, ваз ни куьмекда?

Къурбана чуькни авунач, амма рикIай лагъана: «Гъина'ватIа-
ни, туладиз хъиз, МизетIаз ни атанвай Iхътинди я. Татанмаз хъфи-
дач, валлагъ».

— Гъа хъайди, яраб ваз зун гъакъван кIанзавай жал^ — хъуь-
рена Къурбан. — Де инихъ ша: ваз кIанзавайди вуч ятIа заз чизва.

Туьтериз къур акъатнавай Къурбана столдин кIаник квай бу-
тылка х'кудна, гъилин ишарадалди Мирзбегаз: «Вун садра аКъвIаз^
сифте за дадмишин» — лагъана, тади кваз къилел акъалдарна.

Къурбанан къанихвал акур Мирзебегаз: «Зи пай тур гъа!» — лу-
гъуз кIанзавай арада, председателди столдаллай лампадиз, бал-
кIанди хъиз, пурх яна. Гъасятда пенкъ авуна шуьше хъиткъивна.
Экв хкахъна. КIвале, сура хъиз, мичIи хъана. Гъа легъеда бутыл-
ка хайи ван акъатна.

— Ана гъикI хъана, чIехиди? — гъарайна Мирзебега. — Уьф...
им вуч ни я?

— Къей хва! Спич... Спич...

— Вуч спич?

— Спич-ка!.. Хъвярш!!! — Къурбана экъуьчна. Мирзебеган ху-
руяр къежирна. Адай гъарай акъатна:

— Я Къурбан дах, вуна нефт хъванани?!

— Экв... Экв! — гъарайна председателди.

Эхирни Мирзебега спичка яна, шуьше аламачир лампа куь-

кӀурна. Ина хъанвайди са мусибат тир. Столдаллай чарар къацӀанвай. Стол са гьал къайдадиз гъана, абур нафтӀадин ниэдай ацӀанвай кабинетдай михьи гъавадал экъечӀна. Къведни куьчедиз эвичӀна. Рахазвач. «МизетӀаз чир хъайи кар — къавун чӀередилай зири хуьруьз гъарагъайдай я. Бес вучда?» — лугъузва рикӀяй председателди кӀвализ хъфидай рекъе. «НафтӀар хъваз вун гъакъзан рекъизв^айни! Агь, Секинат, вуна идаз кар къуна, валлагь. Пака кимел вуч хуьруьнар жедатӀа яраб?» — винел акъуд тийиз Нирзобег къене хуьрез ргазвай.

— Хъайиди ана хъана, Мирзобег. Килиг, им чи къведан арада шукъуй, — лагъана Къурбана.

— Ам вуч лагъай чӀал я, чӀехиди? Гьелбетда. Анжах...

— Вуч «анжах»?

— Са тӀуьн-хъун...

— ЯтӀа ша, чун складчидихъ илифда.

— ГъакӀ лагъ ман, чӀехиди. Чехир жедани?

— У-гъу.

...А вакъиадилай инихъ пуд югъ алатна. Къурбана, чехир хъиз съана, нафт хъвана лугъудай ван чкӀана. И хабар райондизни агъа-
<ъна. Са гъафтени арадай фенач, жемьятдин собраниедал Къурбан (Ивалахдилай алудна.

— Яллагъ, МизетӀ, ви кӀвал аллагъди чӀуррай, вуна зи къени сӀвал чӀурна хьи! — агъна Къурбанан дапа собраниедай хтайла.

— Чи кӀвал чӀурайди Мирзобег туш, паб, — лагъана геж гъа-
урда акъур виликан председателди. — Чи кӀвал чӀурайди... гъм...

— Чехир? За ваз гъикъван лагъанай?

— Вун гъахъ я. Вич зегъримар хъуй. Амма, дуьз лагъейтӀа, кар
:а чехирдал алачир. Зун фронтовикрин хзандиз куьмек тагуниз силигна кӀвалзхдилай алудайди я. Вири уьмуьр амай къван зун
ъамиша Секинатан вилик тахсиркар яз амукъда.

«ВИКӀЕГЪ» КЪУРДУЛ

Буфетчи Къембералай арза атайла, райподин председатель
(ъурбанова товаровед Къурдулаз вичин патав эверна.

— И арзада, — лагъана председателди, чи Къембера пиво яд
[гъиз гузва лагъана кхьенва. И «а маса куьлуь-шуьлуьрикайни
ва.

Къурдула са вуч ятӀани лугъуз кӀанз сив ахъайна, амма Къур-
>анота гъилин ишара авуна ам акъвазарна.

— За фитнедиз яб гудачир, — давамарна председателди, — эгер
Ирзадин кӀанел ам кхьенвайдан тӀвар алачиртӀа. ГъакӀ хъайила,
Луна юлдаш Къурдул, чи хуьре шумуд Р. Рамазанов аватӀа чира.

— Багъишламиша, юлдаш председатель, — вичин гаф атӀуз

кичӀела тадиз лагъана товароведди, — а Р. Рамазановакай чна
вучда?

— Арзадин кӀанел Р. Рамазанов ала эхир. За мад тикрарзава.
чи хуьре а'бур гзаф ава. Ви везифа абур шумуд аватӀа ва абур
вужар ятӀа чирун я. Амай кӀвалахар ахпа.

Къурдула мад. си» ажъа авуимаз,, Къурбанова мад гъщшн иша-
ра авуна адав рахаэ тунач.

— Алад, — буйругъ гудай саягъда ада ракӀарал гъил туькӀур-
на. ГъвечӀи, яхун, къилиз рех янавай итим, чӀехида буйругъ гайи-
ла, тахсир квай аял хъиз явашдиз къежел экъечӀна. Аквар гъала-
рай, адаз са вуч ятӀани лугъуз кӀанзавай, амма жуьрэт авунач,
вучиз лагъайтӀа адаз райподин председателдиз вичин гафунал гаф
зцигун гзаф такӀан кӀвалах тирди чизвай. ГъакӀ хъайила, вучда?
Сиви чуькъни тавуна, Къурдула, хтана вичин столдижъ ацукъна,
буфетчи Къембералай атанвай арза мукъуфдивди кӀелна. Ахпа ам
вилери лупӀи тийиз яргъалди гъа са чкадиз килигиз акъвазна. Эхир-
ни ам явашдиз къарагъна, сиви чуькъни тавуна къежел экъечӀна.

Гъеле пакаман вахт тиртӀани, столовойдин патав еке акация-
дин цӀару сериндик ачухнавай Буфетдин ракӀар ахъазвай. Къур-
дула аниз са вил яна: ина хейлин инсанар авай. Пиво хъунал то-
вароведдин рикӀ алайди тушир — гастрит-авайдахъ галаз ам къа-
дач лугъуда. И кар чиз Къем'берани, агер дуьшуьшдай ам атай-
тӀа, са истикан пиво гудай. Пулни къачудачир.

Къурдулак тади квай: ам райцентрада шумуд Р. Рамазановар аватӀа
чирун патал хуьруьн Советдиз физвай. Гъавиляй ам буфет-дихъни
илифнач. Гъайиф хьи, Советдайни касни гъатнач — Совет-дин
председатель секретарям галаз къунши хуьруьз, цӀийи школа
эцигзавай чкадал фенва. Къурдул элкъвена хтуниз мажбур хъана...
Нисини хъана. Куьчеда чими къван вуч тир! Асфальтди кӀва-чер
кузвай. Къурдул къе им пуд лагъай сеферда хуьруьн Совет-дихъ
физвай. Буфетдин къаншардиз агакъайла, ада, микънатӀисди хъиз,
товаровед вичелди чӀугуна: ракъини кузвайла, са истикан къайи
таза пиво хъун хъсан я, фикирна ада. Буфет инсанрай ацӀанвай.
Абур кружкаяр авай гъилер цававаз Къемберал алтӀуш-навай. Са
фикирна Къурдула экъечӀда лагъана, амма куьчедавай зегъемвал
рикӀел хтай ам хъфенач. А патал хъиз гъилера кружкаяр авай къве
итим акъвазнавай. Абур са куькай ятӀани рахаззай. Къурд^ла яб гуз
башламишна.

— Яда, им пиво яни, тахъайтӀа, пиво янавай яд яни, къил акъат-
завач ман, — /агъана сада.

— Ана пивони ава, ядни, — жаваб гана муькуьда. — Вилнкдай
кружкаяр ацӀуриз гудай. Гила... Яда, бес им райподин гъакимриз
акъазвачни? Арза кхъидай кас къванни авач ман.

— КхъейтӀа, валлагъ, Къемберан вилер акъудда хьи! Вун сад-
ра алан кӀалубдиз тамаш.

Къведни буфетчидиз килитиз хуьрезва. Къурдулани Къембераз-са вил язава.

—Адан хуькъверал акъахайта, валлагъ Дербент аквада.

— Дербент вуча, Махачкъалани кваз аквада, — хъверна, абур

буфетдай экъечина. И арада Къемберан вил Къурдула аКъада.

— О-о, Къурдул (Халу, садра ибалди ша кван. Гадаяр, адаз

рехъ це, рехъ це, — лагъана буфетчиди мукъув агатай Къурдула ацурна са кружка пиво вугана. Са патахъай и кар Къурдулаз хуш хъана: касди адаз еке гъурмет ийизва, мукъу патахъай, дуьз лагъайта, адаз ацай кружка пиво канзни авачир. Мадни са кар авай: Къурдулан жибинда буфетчидилай кхъенвай арзани авай. Гъикъван лагъайтани... Иналди ада «ваъ» лугъуз жуьрэт авунач. Алакънач. Пиво хъвана, пул гудайла, Къембера адан хура пацар ацурна.

— Пул вучтинди я? Жуван са итимни хуьз тежедайла, и гуь-гуькъарадик за вучзавайди я? — лагъана буфетчиди Къурдул реьсе хтуна.

Райподин председатель Къурбанова Къурдул фадлай гуьзле-нишзавай. Ингъе эхирни кваллахдин вахт куьтягъ жез-тежез ам стана акъатна.

— Къала, ана гъикъ хъанатла, ихтилата кван, — лагъана ам Кунмаз председателди.

— Р. Рамазановар чи хуьре 13 кас ава, — 'башламишна Къурдула., — абурукай ругуд кас хуьрйай экъечина масанриз фенва. Амай: фид. касдидай сад больницада къаткана 25 югъ я. Амай ругудасай сада — спортсмен Рамазанов Расула пиво-миво сивелни эадг-лайди туш. Гъаки хъайила, имани хкатда. Амукъзава вад кас.

— Абур вужар я?

— Сад муаллим Рамазанов Ражидин, сад совхоздин тракторист 'амазанов Рафидин, сад сбесдин инспектор Рамазанов Расидин, ад духтур Рамазанов Рамидин, садни атла адан гада...

— Нин гада?

— Ата булахдин килел квал'ер алай ам вуж тир?.. Шурт! Шурт! Рамазанан гада Рашидин. Са гафуналди, арза кхъейди я 'ажидин, я Рафидин, я Расидин, я Рамидин, я Рашидин я — ма-а касни туш.

Къурбанова вилер живи агажна, фикир ийиз, гупар акъали* бис&бзава:

— Вад кас: Рамидин, Ражидин, Ра-ра-а-фидин.

— Рафидин, Ра...

— ...сидин!

— Расидин. Бес ина къуд хъана хъи! Вад лагъайди вуж я? Гила бурдула гъисабиз башламишна:

— Ражидин, Рамидин, Рашиди, Ра...

— Э-эгъ, товаровед, — нифретдивди килигна чехиди Къурдулаз.

— Багъишламиша, за исятда вири рикел хкида. Сад лагъайди — муаллим Ражидин. Вуна кхъихъ, тахъайта, мад рикелай фид. Къвед лагъайди — тракторист Рафидин, пуд лагъайди — инспектор Расидин, къуд лагъайди... къуд лагъайди — духтур Рамидин, вад лагъайди — Шуртлан Рашидин, — уьзуьагъ яз куьтгъна шад хъайи Къурдула.

— Гила, — лагъана Къурбанова вилик квай чарчиз килигиз фикирар авурдалай къулухъ, — пуд югъ за ваз вахт гуда. И йикъара вуна чинеба, Штирица хъиз, разведка твах ва вад Р. Рамазановакай фитнеяр кхъейди гым ятла чира. Амай кваллахар — ахпа. Де гила алад.

— Юлдаш председатель, багъишламиша, дехъне Советдиз фидайла, за буфетдал кыл...

— Советдиз фидайла, вуч хъанатла за эсиллагъ герек туш, — таф атлана Къурбанова, — алад вал тапшурмишай кар киле твах.

Къурдул са герен куьтл экъат тийиз акъвазна, ахпа ухът аладарна кабинетдай экъечина. Мад кесибдивай вичиз буфетда акур ва ван хъайи гафарикай лугъудай жуьрэт ийиз хъанач. Алакънач..

Пуд лагъай юкъуз, кваллахдин вахт куьтягъ хъайила, ракни агална, Къурбановни Къурдул председателдин кабинетда ацукънавай.

— Де докладывать ая кван.

— Пуд юкъуз тухвай ахтармишунри, — башламишна Къурдула уьгъуь яна туьтвер ачухайдалай къулухъ — зун ихътин нетижайрал атана. Муаллим Ражи чин хуьре, квалале еке гъурмет авай кас я. Хейлин яшар хъанвай ада ихътин итл-битлийра туб экъуьрич. Гъикъван лагъайтани, муаллим я. Ада кхъич.

— Кхъич. Зани гъаки фикирзава.

— Амма са кар ава, — давамарна Къурдула, — муаллим мукъвал-мукъвал буфетда аваз аквада.

— Аки ятла, гъам я!

— Туш, — атлай жаваб гана Къурдула. — Вучиз лагъайта, ада садрани са кружкадилай артух хъвайиди туш. Икъван чвалалди заз садрани къалмакъалдик экъечина ачунач. Авай гаф чинал лугъуда. Амма кхъинар авун? Ваъ гъа! Ахпа зи шак инспектор Расидинал фена. Сад лагъайди, ам гъар юкъуз — нисинихъни, нянизни буфет г°л а"з?~:~? К'зед, -апгайди, ам сажъвед хъвана тух жедай-бурукай туш. Вад-ругуд адан норма я. Пуд лагъайдини, фицакйра амни Къембер еке къалриз акъатна.

— Аки ятла гъам я ман. Яваш, за ваз...

— Гъамни туш.

— Гъикъ гъам туш?

— Вучиз лагъайта ада садрани вичи пул гузвайди туш.

— Бес ни гузва?
 — Хуърерай атай за-вуна.
 — Гъамиша?
 — Эхъ, гъамиша. Гъаки хъайила, вуна фикир ая, юлдаш предес датель, масада пул гуз хъайила, вуна кхъидани?
 — Баъ.
 — Бе-ес! Кар гъана ава ман. Идалайни гъейри, заз акурвал, абурун рикелай и къалмакъалар фадлай алатнавай хътинди я... Ахпа зи рикел арзада кхъенвай гафар хтана. Арзада кхъенвачирни бес, пиво чухуън тавур кружкайра аваз гузва... Къемберал алай халат къацлай пек хътинди я... Буфетдани гзаф чиркин я. Ибур низ талукъ месэлаяр я? — Къурдула амалдарвилелди вил мична.
 — Ваъ гъа! — лагъана адан гъавурда гъатай Къурбанова гардандилай гъекъ михъи ийиз. — Ада кхъидайтла чи столовойда вакухняда авай чиркинвилерикай, гъаятда авай къацлай туалетдикай акт кхъидай, арза вучиз кхъирай? Ваъ, санэпидстанциядин духту> Рамазанов Рамидина арза кхъич.
 Къурдула туб сара къуна яргъалди 'фикир ийизва.
 — Зани гъа вун,а хъиз фикирзава. Амни туш.
 — Аки ятла, — лагъана райподин председателди, — ШуртI Рамазанан гада я. Санани квалалах тийиз, куъчбан хъанвай гъадалай гъейри, гъич кицни туш. Агъ, къурумсах!>
 — ШуртIан Рашидина арза кхъейди туш, — Къурдула гъугуз=. уьгъуь яна.
 — Бес вуж я? Зун яни?
 — Арзадин кIанел 21-июль кхъенвайни?
 — Кхъенвай.
 — 20-июлдиз Рашидин кинода къалар акъудна, лугъуз, дустагъда ацукъарнава. Муъфтехурвал ийизвай хулигандин кар кIеве гъатнава — адаз дустагъ атIун мумкин я. Ихътин шартIара, бажагъат, дустагъда, ацукънавай адаз ви Iбуфетдин чиркинвилер аквада? Дуъз лугъузвани за?
 Къурбановой гъич са гафни акъатнач, адан къил квахънавай. Къурдулаз мад са вуч ятIани лугъуз кIан хъана, амма хияллу «ъанвай председател инжиклу ийиз жуърэт авунач.
 — Алад, — лагъана вич-вичел хтай Къурбанова, — «ъфена арза-ба къалурнавай фактар тестикъ хъанач лагъай справка кхъихъ. Пакамахъ зал агакъара.
 — ГъикI тестикъ хъанач лагъана? — атIуз-атIуз хабар къуна- <>урдула.
 — Эгер тестикъ хъана кIанзавайтIа, за ам контролдин группашз ракъурдай, ахмакъ. Гъавурда акъунани? Де, гила ахлад.
 Къурдулан мез къунвай. Ийир-тийир хъайи ам эхирни кIвачел съарагъуниз мажбур хъана: мад гъикъван икI кисна къвед къвв' [кадал ацукъин? Ам яваш камаралди дегълиздиз экъечIна. Касни. 76

амачир. Вичиз ахмакъ лагъай гафуну рикI тIарай адаз вич гъини* ийидатIа, чизмачир. Адаз чизвай, арзада кхъенвай фактар вири гъа- хълу'бур я. ИкI ятIани председателди .вичивай абур тапарар я ла- гъана справка къачудайдини адаз чизвай. Ваъ лагъана ада рикIай, икI жедач. За вири авайвал лугъуда... Къурдула инихъ-анихъ вил экъурна ва, ахпа дегълиздик касни квачирди ашкара хъайила, Къурбанован кабинетдин ракъарихъ элкъвена, лагъана:

— Э-гъей! Заз вахъай кIусни кичIедач. За вири лугъуда: вун вак акваз ,адан гелерихъ къекъезва! Вандъанани ваз? — икI ла гъана ам залан пар далудилай длатайди хъиз регъятдиз нефес акъадарна куъчедиз экъечIна. Буфетдихъай пиян хъанвай жегъил-рин къал алаз рахунрин ванер къезвай...

САВКЪВАТ

Авай са хва, рикIин мурад, вилерин ишигъ кIеви азардик опера-ция авурла, Гъадисаз духтур рази ийиз кIан хъанай. Амма и кIвалах гъикI ийидатIа адаз чизвачир.

— Хзан текъейди,к ажеб кас тушни, вун, — лагъана папа, — ре-гъуъ жез вун аял-куял яни. Хуъре-кIвале талагърай хъи, гуя чаз духтурдиз гудай шей гъайиф атана.

— Эхъ, я шаб, вун гъахъ яз я. Бес за вуч туйун, вуч гун? «Ма ваз ришвет» лагъана пул гуз жедани?

Канду хътин яцIу Хамусаз гъуьлуькъай бегъем хъел атана.

— Ву-у! — ада вичин метIез чанг яна, — вун такур кас къуьзуъ жеч, валлагъ. Я бейниван, акI пул гуз жеч хъи! Агъ, къанни цIуд йисуз шофервал авунатIани, къени вун аял хъиз дуьзена я.

— Къакъраяр ямир, — Гъадисаз папакай хъел атана, — вуч ту-худатIа, гъам лагъ. Вуна заз негъилар кIелмир.

— Твах емишар, — меслят къалурна Хамуса. — Шегъерэгълий-риз абур гзаф кIандай затIар я: битаминар квалда а'бурук. Ципи-цIарни твах, ичерни. Амма рикIелай алатна абур за совхоздин багъдай гъайибур я лугъумир гъа!,

— Эхъ михъиз.

— Вай акъат тийидайди жеч, — лагъана меслятдал атай гъуьл рекъе тун патал, гъазурвал акваз, Хамус кIвачел къарагъна.

Ингъе, югъ нисини жез-тежез залан сумкани сетка гваз варцяй экъечIнамаз, адал хъапа-хъап къунши Юнус гьалтна. Къурай къа-вах къван яргъи, яхун, кIул къекъре хъиз экъисай къунши акурла, Гъадисаз къулухъ элкъвез кIан хъана: «Гила зи кIвалахар вири чIур жеда» фикирна ада рикIай. И арада адан япарихъ «Яргъе-цан» сес галукъна:

— Ана гъикI хъана ,я къунши, сефер хийир хъуй, вун гъиниз я? «Жегъеннемдиз, гурдиз!» — гъарайиз кIан хъана Гъадисаз, амма сабурлувал хвена, чин атIугъна жаваб гана:

— Шегьердиз.

— Я хвайди, ам вуч мусибат емишар тухузва вуна? Футболдин командадиз яни?

«Фут'бол ви кыле акъуй!» — лугъуз к'анзавай адаз, амма и се^
■ фердани адаз вичиз хъел атайди чириз к'анзавачир. Ахла вичикай зарафат авурди чир хъайила, Гъадисан ивидал звал акъалтна:

— Я хийирвермаз, эхирки вун зал вуч лугъуз гьалтлаваУ Вун зи рекъелай алата т'ун. Футбол вучтинди я, зун азарлу хцин 'пав физвайди я.

Вичин зарафат и арада кутуг тавурди чир лъайи Юнус явашдиз варце гъахъ хъувуна.

Фидай рехъди Гъадиса къуншидиз сеперар гузва: «Ваъ-е, зун зи хийирдин рекъиз физвайди, вун пек хъиз вилик экъеч'изавайди. Валлагъ-биллагъ, за квез «квел к'андат'ани кьин кьан, и Юнус вилик акъатайла, зи к'валахар садрани туьк'вейди туш. Чидач ман, зи «кылел гила вуч бела къведат'а...» — фикирна кьил галтадзава ада.

Кич'еди киц'и къада лугъудайвал, профессор Гъажиева—1 бадисан хва операция авур духтурди хуьрйя гъайи савкъватар къабулнач.

— Абур гъунай чухсагъул, — лагъана Гъажиева. — Амма вун ч'ангъакъа инжиклу хъана: емишар, гъуьрметлу кас, чаз ац'анва. Чухсагъул.

— Я чан професур, вуна зи хва сагъар хъувунаЯ заз вун, валлагъ, к'ула къаз к'анзава. Гъакъван зун шад ва бахтлу я. Завай ви хъсанвал чилерал эцигиз жезвач. Гъавилай за ваз ибур гъанвайди я.

— Чухсагъул, саймиш авунай сагърай. Дугъриданни, чаз емишар ава. Ц'и шегьердани ярмаркаяр ахъайна, емишар бул я.

— Пулунайни акъакъдани...,

— Чаз хъсан дача ава.

Гъикъван минетар авунат'ани, Гъажиева савкъватар къабулнач ва ам, Гъадисавай багъишламишун т'алабна, хъфена. Гъадиса, лагъайт'а, гила коридордин юкъвал акъвазна Юнусаз сеперар гузвай: «Заз чизвай эхир: и Юнус гьалтайла, зи кьилел текъведайди авач. Чидач мад вуч хъижедат'а...» Бирдан адан кьилиз фикир яна: «Аи ахмакъ, — лагъана ада вичи вичиз, — бес емишар к'вализ агакъар тавуна иниз гъидайни?»

Хабар къаз-къаз ада эхирни Гъажиеван к'валер жагъурна. Пуд лагъай мертебадиз са гужалди хкаж хъайила, ада са герен рак'арихъ ял акъадарна, ахпа звонокдал т'уб илисна. Рак ахъа хъана. Милайим ақунар авай дишегъли къежел экъеч'ина. Еке кар галай, ракъини кана ранг фенвай ч'улав шляпа алай Санчо Пансодиз ухшар авай куьруь, яц'у итим акурла, адалай вил аладарна, таниш тушир ч'алал са вуч ят'ани лагъана. Жава'б тагайла, дишегълиди

урус ч'алалди хабар къуна:

— Квез вуж герекзава?

— Заз професур Гъажиеван к'вал герекзава.

\ — Ам вичин к'валахал ала.

— Чизва.

— Чиз хъайила, куьн иниз вучиз атана?

Гъадиса вич атунин метлеб вуч ят'а лагъана ва ада профессордин папавай хуьрйя гъанвай савкъватар къабулун т'алабна.

— Я чан стха, вуна жув вучиз инжиклу авуна? Чна абур къа'булайдаи~яхъ. Чухсагъул. Чаз емишар бул я.

— Ваз минет хъуй, ибур къабула. За абур «Ивалляй квез т'вар* яна гъанвайбур я. Ришвет яз ваъ, зи хцин кьилелай садакъа яз.

Мугъмандин кефи амукъ тавурай лагъана ада сеткадай къве *лч* къачуна:

— Ибур чаз бес я, — лагъана ада.—'К'валевайди чун къвед я: хтулар хуьруьз хъфенва. Амайбур жуван хциз хутах.

— Адан думбочка емишрай ац'анза, <хзан сагъ хъайиди. Бес за гила ибур гьинизда?

— Ят'а, — фикирна лагъана профессордин папа, — хутахна азарлуйр'из пая. Вун инал алаз акурт'а, къуни-къуншиди чакай вуч фикирда? Инжиклу жемир, гила ахлад.

Ик'и лагъана дишегъли к'вализ гъахъ хъувуна. Гъадис хиялар ийиз рак'арихъ галамукъна. «...И мердимазар гьалтайла зи метле-'бар садрани кьилиз акъатайди туш. Валлагъ-биллагъ...» Гъадис-яваш-яваш гуарайгъуз эвич'изава: «Гила вучда? Тахъайт'а професурдин папа лагъайвал, азарлуйриз пайдани?»

Больницадин вилик, кьерехдихъ хъиз, са шумуд дишегълиди чпив гвай емишар, семечкаяр маса гузвай. Галат хъанвай Гъадис абурун патав агакъайла ял акъадриз акъвазна.

— Я халу, — лагъана а'бурукай жегъил дишегълиди, — вун абур гваз гъикъван къекъведа? Инал акъвазна жуван маса гана тур.

Гъадисаз и дишегълидин рафтарвал хуш хъана ва ада вичин кьилел атай агъвалат ахъайна. Алверчи адал рик'ивай хуьрена:

— Я авам халу, ваз професорди ви къац'ай ичерни кт'ай ци-пиц'ар къачуна к'анзавани!

— Абур кт'айбур туш

— Тахъурай ман. Вуна са вад коньяк твах, — меслят къалурна ада. — Ахпа къачудачт'а килиг.

«Тахъайт'ани емишар вуч зат'ар я? Аи келле, вучиз и кар за иниз къведайла фикирначир? Гъм... «Шегьерэгълийриз абур к'андай зат'ар я: витаминар квалда» лугъуз Хамусани зи бейни ми-хъиз квадарна. Агъ вун гъа «витаминар» галаз лугъун за» — гъуьлуьз гила папакай хъел атанвай. Ада азарлуйриз эверзава:

— Ша, ша! Инал ша, ма къачу квез емишар. Неъ, гьалалвилелди хъуй квез!

Сумкани сетка ичи хъайила ада туьквенар галай патахъ гьекатна...

Профессор Гъажиева вичин кабинетда кхъинар ийизвай. И арада коридордай къал алаз рахазвай ванер акъатна. Ахпа ракларин сиве акъвазна сестра са нихъ галаз ятлани хъел кваз рахазва.

— Вуч хабар я, Марият Рамазановна?

— Професур, ида зун ви къилив ахъайзавач, — сестрадилай вилик рахана Гъадис.

— Атурай, Марият Рамазановна. Заз аквазва, къе ада чун секиндиз тадач, — хъуьрезва Гъажиев.

Сестра къецел экъечизава. Гъадис профессордиз мукъва жезва.

— Гъан, гъикI хъана ви емишар, маса ганани?

— Азарлуйриз пайна за. «Неъ, гьаллалвилелди хъуй» лагъана, абуруз гана за. Ви юлдашдини къабул тавурла бес за вучдай? Хуьруьз хутахдайни? Тамуз кларасар тухуз жеч хьи!

— АкI ятIа, вун чи кIвализни фена ман, — Гъажиева вичин лапу жив хътин къил галтазва. — Чи утагъ гъикI чир хъана?

— И шегьерда куьн тийижир вуж ава къван.

— Вун гъахъ я. Емишар азарлуйриз пайна лап хъсан кар хъабэ. Мукъвара ви хвани кIвализ рахкурда. Гила, гъуьрметлу кас, жув архайиндиз хуьруьз ахлад.

— Ви чан сагърай, чан професур. Заз, валлагъ-биллагъ, вуч ийидатIа чизмач. Гъакъван вун акулал зун шад я. ГъакI хъайила..., гъакI хъайила ваз са яхшивал...

— Мад имни ихтилат жеч хьи!

— Багъишламиша, вун яр-дуст авай итим я. Заз чизва, ви кIвалихъай мугъман кими жедач. ГъакI хъайила, и коньякар гъанва за. Ришвет яз ваъ, савкъват яз. РикIин ми хъивилелди. Ваъ лугъумир.

Гъажиева адаз вичин къаншарда ацукъдай чка къалурна.

— Гила заз яб це, гъуьрметлу кас, — лагъана ада Гъадис ацукъайдалай къулухъ умундиз. — Ви хва сагъар хъувун зи буржи я. Ам зи кIвалах, зи пеше я. И кIвалахдай заз гъукуматди хъсан мажибни гузва. ГъакI хъайила, гъуьрметлу кас, ришвегг къачун намуссувал я.

— Им ришвет туш къван! Савкъват я.

— ГъикI адаз лагъайтлани ,ам ришвет я. Зун ви гъавурда акъазва. Атана зун саймиш авунай чухсагъул. Мад заз кландай гъич са затIни авач. Эгер заз хъсанвал ийиз кланзаватIа вуна икI ая.

— Лагъ ман.

Гъажиева адаз коньякарни гъаз хуьруьз хъфин теклифзава. Ахпа Гъадисаз ихътин меслят къалурзава:

— Гада кIвализ хтайла, эвера жуван мукъва-къилийриз, къуншийриз: къунши галачиз са межлисни межлис туш. Ачух ая суфра, ахъая гъа чIавуз ви коньякарни ва зун рикIел гъана са рюмка хъухъ. Гъан, гъакI меслят жедани чун?

Гъажиев сятиниз килигна:

— Багъишламиша, операциядиз фена кланзава.

Гъадис, цIвелен къил чухвана, явашдиз кIвачел къарагъна.

— Мад вучда, — ада вичин гъилик квай сумкадиз вил яна, — заз амукъзавайди мад сеферда ваз рикIин ситкъидай чухсагъул лугъун я.

— Вогъ, им халис итимвилини ихтилат я, — Гъажиевани Гъадиса куьгъне танишри хъиз гъилер яна.

...Хкведай рехъди, автобусда ацукънавай чкадал, Гъадиса профессор Гъажиеваз дуьаяр ийизва ва вичин кIвалахар икI туькIвена хтунал шад яз, къунши Юнусан вилик вич батIул я лугъуз гъайиф чIугъзавай.

СЕМЕНДАР

Лугъуда хьи, инсандин къилих дегиш жедач. Таб я. Виликдай Семендар шад къилихрин, тIуьнал-хъунал рикI алай кас тир. Ам квачир са межлисни хуьре жедачир. Лазим атай чIавуз ягъуни-хъайни къулухъ чIугъвадацир ада. ГъаIхътнн кас тир ам. Амма гила... гила адакай маса Семендар хъанвай. Межлисрик адан пай тсумачир. Пакамахъ контордиз атай ам нисиналди столдихъай къарагъдачир — сиви чукъ тийиз, пIапIрус чIугъваз, кардал машгъул жедай. Къери спелар, гъилин тупIар гумади хъипи авунвай, хъукъвера лекъвер гъатнавай ам акурда Семендараз яшар гзаф гудай. Амма адан анжах яхцIур йис тир.

Райондиз феи къилин 'бухгалтер гъеле хтанвачир. Амай работничар «чIехид» авачирла, гъарнихъ сад фенвай. Отделениедин бухгалтер Семендар вацран отчет кхъинал алахънавай. Явашдиз рак гатана кабинетдиз гъахъай дишегълидикай адаз хавврни хъаначир.

— Я Семед, вун мад тек яни?

И сесини ам кухунарна. РакIара Насият акъвазнавай. На лугъуди, Насият туш, Мона Лиза я: гъакъван гумрагъ ва гуьзел я атанвайди. Ам пIузаррал са жизви хъвер алаз Семедиз килигна. Насията Семендараз вучиз ятлани гъамиша хъиз, «Семед» лугъудай. Бухгалтерди са легъеда дишегълидин яр акъатнавай хъукъвен къилерилай, кагъаз хътин ми хьи цIалцIам пелелай, чIулав чIарар къве патал пайнавай лацу къечIемдилай вил аладарна. Ам вичиз гъикI килигзаватIа къатIай Насията, чин чIурна хъиз, юмшагъдиз жузуна:

— Вуча, сифте аквазвайди яни?

— Гъан, атана хьи? — чин анихъ элкъуьрна, хабар къуна бухгалтерди.

— Мад гуж хъайида зи къве югъ квадарнава, — лагъана Насия-

та, столдив агатайла. — Я Семед, адаз завай вуч кІанзава? Им са •сефер туш. АгІа сефердани вуна лагъайла, ахпа гсхъин хъувунай-
' Семендар; рактариз вил яна, кьил винизна Насиятаз килигна-..
Якъин хъи, адаз вуч ятІани лугъуз кІанзавай. Кьил хуруз вегъена..

— Адакъ галаз зун рахада. А-а, ваз Лугъудай са гаф авай-е.

— Лагъ ман, — дишегълидик юзун акатна, вилера ишигъ куькІ-
вена.

— Гъм... я кас... валлагъ, заз вавай...

Къецихъай кассир руш хтана, Семендаран ихтилат къатІ хъана..
— Маса сеферда, — ада Насиятаз вилерин ишарадал кассир»
къалурна. Насията, пІузар кІватІна, ухът аладарна.

Хъфидай рехъди ва кІвализ агакъайлани 'хияллу хъана: «Яраб»
адаз завай вуч кІанзавайтІа?.. Гъа яман, адан рикІел чи жегъид
йисар хтанвайтІа?»—ам явашдиз хъуьрена.

КІвале касни авачир. Ихътин декъикъайра кьилиз текъведай!
фикирар авач. Столдихъ, гъил ченедик кутуна, ацукънавай Насия-
тан вилерикай алатай йисар карагзавай: Насиятазни Семендараа
чпиз чеб кІанзавайди хуьре виридаз чизвай. Сифте муьгъуьббатІ
Сад лагъай муьгъуьббат! Гъикъван шад ва бахтлу декъикъаяр ке-
чирмишной абур! Амма къисметар масакІа хъана. Бакуда еке-
пулар къазанмишзава, лугъуз, дидеди Насият Ляметаз ганай. Ам-
ма ам «кІвал хуьз» хуьре амукънай. Лямет хайи кІвализ, жегъилг
сусан патав йиса садра-къведра хкведай ва мад ам «вичин» Ба-
кудиз хъфидай... Гила Лямета Къазахстанда са гъина ятІани кІва-
лахзава. Хуьруьз ам къве йисалай садра мугъман жезвай. Са га-
фуналди, Насият я гъуьлуьк квайди хъанвачир, я хендеда тушир.

И йифиз мад Насиятан рикІел Семендара лагъай гафар хтана.
«Яраб адаз вуч лугъуз кІанзавайтІа? Вучиз ада, Роза хтайла, ви-
лербур авунай? Адаз бухгалтердин дугъривал чизвай: «Я кас, акъ-
ван дугъривални хъсан туш. Эхирки, эркек — эркек яз хъана кІан-
да. Гуж хъайи Угълангерек, чидач, адаз запабар авунватІани?»

Угълангерек Семендаран паб тир. Къакъан буй авай, яцІу, къа-
ду вилер авай ам Семендараз гъикІ кІан хъанатІа садазни чида-
чир. Амма гъуьл ада вичин метІек кутунвайди ашкара тир. «ГъикІ
им адалай алакънатІа яраб?» лугъудайбурни авай. Бирдан Насия-
таз Семендар язухни атана, гуя ам вичин кІвалин иеси туш, са'
етим аял я...

Гъар йикъан дердийра аваз йикъар къез алатзавай. Февраль
алукъна. Вири жемат помидоррин тум цун патал парникар туь-
кІуьрунив эгечІнавай. И къайгъуйра Насиятни авай. Хуьре вири-
далайни вилик нин помидорар битмиш жедай? Насиятан. Хъсан-
къиметдай маса гана вуж фад базардай хкведай. Насият. Адан
фад битмиш жедай цІийи сортуни тариф акъатнавай. Гзафб^о
адал, тум це, лугъуз, алахъдай, амма ада жуьреба-жуьре багънай-
ралди са^азни адакай гудачир.

182

И юкъуз парникда тум цаз геж хъайи Насият, эхирни мичІи
экедай арада, булахдал фена. Квар ацІурна хквезвай чІавуз агъа-
дихъай Семендар акъатна. Аквадай гъаларай. ам контордай хквез-
вайди тир.

— А-а, ам вун яни, Насият? Валлагъ, за исятда вакай фикир
ашизвай, — лагъана бухгалтерди, хъуьчІуьк квай яцІу папка муь-
куь хъуьчІуьк кутаз.

— Жеч?! — Насията рацІамар хкажна. — Хийирдиз яни?

— Гъм, ваз лугъудай са гаф авай. Фадлай.

— Лагъ ман.

— Ваь лугъузни кичІезва, вучиз лагъайтІа вуна садазни эхъ ла-
гъайди туш.

— Ваз «эхъ» лугъуда за, — милайимдиз жава'б гана Насията.

— ЯтІа...

— ЯтІа къефиз чиниз хуьруьк ша.

— Куь кІвализ? Хуьдуьк?

— Эхъ, чи кІвализ хуьруьк.

— Бес диде...

— Ам вичин вахал кьил чІугваз Бакудиз фенва.

— Ви Семед гынва?

— Гъамни бадедихъ галаз фенва. КІани гадани руш хъиз бу-
лахдал акурбуру вуч лугъуда? 'МичІи хъайила ша, за вун гуьзле-
мишда. Семендар вич вичел хкведалди Насият яргъаз акъатнавай.
Адавай са жавабни гуз хъанвачир.

Къве рикІин яз кІвализ хтай ам Угълангерек гъараяр аву-
налди къаршиламишна:

— Им гъи вахт я вун кІвалахдила хквезвайди? Вири чпин
хІвалин-къан дердийра ава, парникар кутазва. Вуна вучзавайди я,
я бахтикъара?!

Папан хесет гъуьлуьз хъсандиз чизвай: эгер къуншиди са кар
авуртІа, ам вичини ийидалди Угълангерек секин жедачир. КІвализ
хгай-хтайла, ада гъуьлуьз туьк гудай. Чара жедачир, паб секин
хъун патал Семендара адаз кІандайвал ийидай. ТахъайтІа, кІва-
лай къал ними жедачир. Вичик герек авазни, авачизни гьерекац
кутазва, лугъуз, ада Угълангерек «Бувун» лаглаб ганвай. Къацу
вилер экъисна къал кваз рахадайла, ам, дугъриданни, бувундиз
ухшар тир.

•— Хъана, я бувун, хъана. За исятда фена хъсан тум гъида.

— Нивай?

— Ни галай кацивай, — Іхъуьрена хъиз жаваб гана ада. — Са
истикан чай гъваш.

Еке иштагъдалди къве истикандавайдаз яна, пІапІрусдик цІай
къана ам явашдиз куьчедиз экъечІна. Вацран мичІер тир. Мекъиз-
вай. Къуд пад «ъалин, 'пурпу живеди кІевирнавай. (КІвачерал
акъалжнавай куьгъне калушар цІуьдгъуьниз кичІела, камар яваш-

яваш къачуз, Семендар Насиятабурун квалерихъ физвай. Абур, са куьчеда яшамиш жезвай.

И члавуз Насята ам атун сабурсуз яз гуьзлемишзав'ай. Квал" къакъажнавай, пичинал «ъажгъан алай.

Варар агалнавачир. Семендар явашдиз гурарай виниз хкаж хъана. Рақариз пудра туб яна ам дегълиздиз гъахъна. КТвалии иесиди мугъман еке хушвилелди къабулна. Чими квале чиниз яр> хъиченвай Насият къизилгуьл цуьк'хъиз такабурулу яз аквазвай.

Семендара кРвале вил экъурна: ина гъар са шей вичин чкадал алай, ина артухан гъич са затІни авачир. Яд экъичайтІа хъвадай-вал михъи тир.

Хваш-'беш авуна, гъалар-кефер хабарар къуна. Гила куькай ихтилат ийин? Семендараз вич атунин мурад вуч ятІа садлагъана ачухиз кІанзавачир. Гъа са вахтунда адаз вичин сифте муьтубъ-бат хъайи дишегълидин рикликайни хабар тир. Ам иниз, Насиятан патав атунал шад ва 'бахтлу тир. Ам садрани Семендаран рикІяй акъатнавачир. ЯтІани адавай Насиятаз са гафни лугъуз жезвачир,. вучиз лагъайтІа, адаз вичин играми касдикай хуьре чуру гафар-чІалар чукІун гзаф агъур жедай.

Ихтилат тагъдал къевезвачир. КІвалин иесиди мугъмандин вилик туьнт яру чай авай истикан эцигна.

— Исятда хуьрекни гъазур жеда, — лагъана ам къажгъандал" фена.

— Чай за хъвада. Хуьрек кІандач, тух я. Заз вун икІ мукъувай-акун, ви гъилелай чай хъун — еке савкъват я. Чухсагъул. За...

Адаз вуч ятІани лугъуз кІанзавай, амма жуьрэт авунач.

— Зунни вун атунал шад я, Семед. Чухсагъул вазни. За вунг къведачтІа лугъузвай. КичІе яни ваз ви «бувундихъай?»

— Къе адакай рахамир. Адахъ вичин дердияр ава.

— Парникда тум ыанвани?

— Ваъ,

— Тум авачтІа гудани?

— Вуна садазни гузвач къван.

— Садазни гудач. Амма ваз... Валай элкъуьрдай заз затІни. авач, — Насият жегъил руш хъиз тарпна кІвачел акъалтна. — Исят да гъични.

Ам муькуь кІвализ гъахъна. Гена месзла икІ регъятдиз вичелай алатунал Семендара рикІяй шадвал ийизвай. Бубайрин мисалда лугъузвачни къван: «КІанида тагудайдини авач, такІанда — талгудайдини». Ам и хиалрик квай члавуз гъиле газетдин къаргъуни аваз Насият хтана.

— Са истикандавайди бес жедани?

— Артухни кваз, — Семендар столдихъай къарагъна.

— Ма. Гзаф хъункай зарар авач. — Насята къаргъу авай гъил. яргъи авуна. Абурун гъилер гъилера акъурла, дишегълидин беден-

184

дик са гъихътин ятІани юзун акатна. Семендара а кар къатІана. Тум квай чар костюмдин жибинда туна, Семендара къве гъиливни Насиятан гъилер къуна. Абур вилер вилера атІумна яргъалди килигиз кІвачин къилел акъвазнавай.

— Насият, — явашдиз, ифей сесиналди рахана Семендар, — зи играми Наси! Вуна зи рикІ къван я лугъумир. Зун гъа виликдай ваз чидай Семед яз ама. Зи рикІе гъамиша вун патал чими гафар ама. Амма за ваз а'бур лугъузвач. Хъел къвемир. Э|хъ, завай вахъ галаз масадбур алай чкадал рахазни жезвач, вучиз лгъайтІа, заз ви тІвар багъа я ва заз \чи ми хъи фикиррал осьен гъиз кІанзавач.

— Чун къведни бахтсуз хъана, — лагъана туьтуьна шел акІай Насята.

— Вун ягъалмиш я, Паси. Къисметар чи сад хъаначтІани, чна чи муьгъуьббат хвена, чун чи гъиссериз, и мурадриз вафалу яз ама. Гъавилай чун бахтлу я. Уьмуьрдин татугайвилериз килиг та-вуна, гъамиша, уьмуьр амай къван, гъа са касдиз вафалу яз аму-къун — мегер идалай еке бахт авани?

— Бес ваз зун акъван кІанзавайла, вучиз вуна «алагуьзли» гъанай?

— Вун тахъайла, вуж хъана вуч авай? Инсафсузди! Ам*ма вун гъамиша ина ава зи, — ада рикІел гъил эцигна.

— Багъишламиша. За... — бирдан' Насият адан хурал пеш хъиз алкІана.

Семендара са гужуналди вич дишегълидин къужахдай акъудна. Хъве капашдивди Насиятан хуькъверикай къуна, адан цІарцІар гузвай вилериз килигна, Семендара адан ладу пелез чими **темен** тана. Ахпа ада рақариеь кам вегъена.

— Хъфимир, зи Семед. Акъваз! — минетзава дишегълиди, **вилер** накъварив ацІанва,

— Вуна заз хъфиз кІанзава лагъана фикирзавани? Заз **уьмуьр-**лух ви патав жез, ви вилериз икІ мукъувай тамашиз акъван **кІан-**дай хъи! Амма вучда? Ша чна руьгъдин (*ушвал тийин ва **видик*** дай хъиз чи ялавлу гъиссерин ми хъивал, муьгъуь'батдиз **вафалу-**зал уьмуьрлух хуьн. Амай кІвалахар дуьньядин чиркер я. **Вун** эй тьавурда ахпа акъада жеди.

— Бес вун вучиз атайди тир? Вуч кІанзавай ваз завай? **Ваз СІ** *иц* ятІани лугъуз кІанзавачирни?

— Лугъуз кІанзава гафар за ваз лагъана. Амма зун **иниз вк** тарифдин помидоррин тум кІанз атанвайди я, — табнач **Семендара**

— Тум паталди?! — агъ хъиз акъатна кІани дишегълидай. — Ан-жах ам паталди?

— Ваъ, гъелбетда. Дуьз лагъайтІа, ам багъна тир.

Семендар куьчедиз экъечІна. Жив къвазмай. МичІавай. **Ван-** <ес авачиз хуьр секин тир. КІвачеллабур цуьдгъуьниз **кичІела** явашдиз камар къачузвай ам бирдан акъваз хъана. Ахпа **элкъве-**

!»

на кьулухъ килигна. Насиятабурун даклардай экв аквазвай. Налугьуди, -адан сефил риклени гьасятда экв куькIвена. Экв авай даклардиз хейлин килигиз акъвазаидалай кьулухъ ада, дериндай ухът аладарна, вичин рехъ давамарна. Кьил хураваз хъфизвай адан рйкIе, кьван хьиз, залан фикирар авай. Жив къвазмай. Мн-чIизвай. Амма даклардай экв аквазмай...

КЪИЛВР

ПОВЕСТАР

Мурк ракъини цIурурда	5
Веси	56

ГЪИКАЯЯР

Цийи кьилелай башламиша	78
Къванни дергес	84
Рекъе	90
И гатфариз	94
АкьалтI тийир женгина	99
ЦиртIер ягъиз	103
Цийи йисан вилик	107
Гарун жувжув	110
Зхиримжи совещание	112
Пенкъв	118
Собраниеда	121
Вацран эхирдиз	125
Хамут	128
Жунгавар	132
Инсанни луйткве	138
Мономахан бармак	143
Парудин кьене	150
Кимел	153
Киф атIайди	158
Арифдардиз ишара бес я	163
Къур акъатна	166